

BOREC

8-9

1970

BOREC ☆ 1970 ☆ XXII

REVIIJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO. IZDAJA JO ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 10
REVIJO UREJA UREDNIŠKI ODBOR: HINKO BRATOŽ, IVO KRIZNAR, ZVONE KRŽISNIK, VOJKO
NOVAK, TONE POLŠAK, ZDENKO ROTER, DRAGO SELIGER, IVE SUBIC, FRANCE VREG, FRANCE
VURNIK

GLAVNI UREDNIK: DRAGO SELIGER
ODGOVORNI UREDNIK: VOJKO NOVAK
TEHNIČNI UREDNIK: JANEZ NOVAK
OVITEK: ING. ARH. BRANKO SIMČIČ
LEKTOR: PROF. AVGUSTIN PIRNAT
METER: HERMAN MIKLIC

KAZALO

Nagrade vstaje slovenskega naroda 1970	609
Vinko Blatnik: Jugoslavija pred »novo petletko«	614
Drago Košmrlj: Čas za akcije neuvrščenih	622
Rapa Šuklje: Puljski partizani 70	625
Florjan Laimiš: Od Hirošime do danes	631
Ivan Jan: Narodnoosvobodilni boj v Srbiji in njegove posebnosti	637
Črtomir Sinkovec: Misli o partizanski ljudski pesmi	644
Blaž Mavrel: Čas groze	649
Anton Potočnik: Veper in volkulja	650
Alojzija Hlebčar: Retenjsko polje	651
Marija Bizjak-Kršljakova: Sajeveče	652
Zmagica Karba: Aloni v Dornberku	652
Andrej Galeb: Balada o junaški smrti	653
Balada o škafliči s pepelom (neznani pesnik)	655
Pavla Treban: Gašperju na grob	657
Ana Deško: Oj dragi bratci	657
Anica Mežek: Nerojenemu otroku	658
Ladislav Klauta: Protiofenziva sedmega korpusa	660

DOKUMENTI

Stevo Sunajko: Sodelovanje med osvobodilnim gibanjem Slovenije in Hrvaške na stičnem področju Kočevske in Gorskega Kotara v prvem letu oboroženega upora	682
--	-----

SPOMINI, ZAPISI

Svetozar Guček: Zelezniška kolesa se vrtijo za OF	691
Anica Kos: Rešitev sredi noči	695
Vid Jerič: Med Savo in Krko	696
Ivan Ivančič: Napad opolnoči	701
Mitja Hribovšek: Zadnji črni mesec	707

LIKOVNA UMETNOST

Onemela je slikarska paleta (V. V.)	713
---	-----

KULTURNA PANORAMA

Makso Šnuderl: Osvobodjene meje (S. R.)	716
C. L. Sulzberger: Druga svetovna vojna (M. L.)	718
Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1959—1969	719
Ludwig Barring: Vohuni in obveščevalci (M. K.)	720
Jan de Hartog: Junak si bil, Jan Wandelaar (M. L.)	722
MED REVIJAMI	724
BIBLIOGRAFIJA KNJIG	735

Rokopise pošiljajte uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 — Telefonska številka uredništva 21-173 — Rokopisov ne vračamo — Enojna številka stane 2 nova dinarja, dvojna 4 nove dinarje. Letna naročnina je 24 novih dinarjev, polletna 12 novih dinarjev. Letna naročnina za inozemstvo je 37,50 novega dinarja (3 USA dolarje) — Naročnino pošiljajte na naslov: Zavod »Borec« (za revijo »Borec«), Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 502-61806-250-514 — Klišaji, tisk in vezava: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani. — Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure.

Naslovna stran: Gojmir Anton Kos, Boj pri Krškem, 1940, olje (detajl)

Nagrade vstaje slovenskega naroda 1970

V Klubu poslancev v Ljubljani so pred dnevom vstaje, 22. julijem, podelili nagrade vstaje slovenskega naroda za leto 1970. Nagrade podeljuje republiški odbor Zveze združenj borcev NOV. Pomembne kulturne prireditve so se udeležili ugledni slovenski družbeni, politični in kulturni delavci.

Letošnje nagrade vstaje so dobili: Tone Svetina za roman »Ukana«, Lojze Krakar za pesniško zbirko »Krik«, Ladislav Kiauta za delo »Na bojni črti osemnajste«, Srečko Vilhar in Albert Klun za delo »Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in v južni Franciji ter Aleksander Bassin in Vera Visočnik za monografijo »Revolucija in umetnost«. Podelili so tudi dve drugi nagradi za filmske sinopsise. Prejela sta ju Zvone Sintič za scenarij dokumentarnega filma »Živi v grobnici« ter Milan Ljubič za scenarij kratkega filma »V objemu podzemlja«.

Pred podelitvijo nagrad so si udeleženci slavnosti ogledali premiero dokumentarnega filma »Ljubljana — mesto junak«, posnetega v počastitev 25-letnice osvoboditve.

Predsednik republiškega odbora Zveze združenj borcev NOV Janko Rudolf, ki je najrajencem izročil nagrade vstaje, je imel priložnostni nagovor, v katerem je dejal:

»Tradicionalna podelitev nagrad vstaje slovenskega naroda, ki je vsako leto na večer pred našim praznikom, 22. julijem, dnevom vstaje, je letos posvečena podelitvi petih nagrad sedmim najrajencem, kot izraz obilne žetve na kulturnem področju v razvijanju in negovanju revolucionarnih tradicij naše revolucije in narodnoosvobodilne vojne.

22. julij je dan, ko je počila prva partizanska puška v Sloveniji in predstavlja začetek naše slovenske oborožene vstaje, slovenske državnosti s svojo vojno močjo, kot oboroženo pestjo revolucije. Ta zgodovinski dan nam je vsako leto povod, da pregledamo dosežke prehojene poti, da obujamo spomine na slavne in velike dni naše osvoboditve.

Tradicija, ki jo pomeni 22. julij, ni tradicija stare generacije, ki jo kot dokončno predajamo mladini. To je revolucionarna izkušnja revolucionarnega delavskega gibanja in splošne ljudske vstaje slovenskega naroda, ki naj bo zlasti mladim generacijam nenehna spodbuda in primer za sedanje in bodoče ravnanje, za uspešno premagovanje vseh preizkušenj, ki čakajo tako kot vsako, tudi našo mlado generacijo v bodočnosti. Naj bo ta revolucionarna izkušnja, ki jo udeleženci revolucije predajamo našim mladim tudi spodbuda za nadaljnje kulturno in umetniško ustvarjanje na to temo, naj bo spodbuda vsem tistim, ki se bodo z vsemi izraznimi sredstvi lotevali te neizčrpne snovi tudi v bodočnosti.«

Žirija za podelitev nagrad vstaje slovenskega naroda za leto 1970 je prejela v oceno 29 del. Ugotovila je, da so prevladovala predvsem dela s področja zgodovinopisja, s področja literarnih stvaritev, s področja spominskih zapisov, da pa je bilo zelo malo predloženih del s področja filma, likovne vzgoje in prav nič s področja glasbe. Njeno delo je bilo težko, saj je bilo mnogo del dokaj enakovrednih

2643

in je morala zato marsikdaj iskati v odtenkih opredelitev za svojo odločitev, katero delo bo ocenila kot tisto, ki naj prejme nagrado.

Predsednik žirije je bil Sergej Vošnjak, njeni člani pa: Ciril Cvetko, Zdravko Klajnšček, Vladimir Lakovič, Stane Repar, Branko Rudolf in Olga Vipotnik.

Tone Svetina: UKANA

Roman Ukana obravnava zadnja vojna leta. V široko zasnovanem konceptu, ustrezajočem zgodovinski panorami gorenjsko-cerkljanskim partizanom in njihovim spopadom, je dobila avtorjeva intimna pobuda, da poveliča svoje soborce in padle tovariše XXXI. divizije in VOS, razsežnejše, osebno in zgodovinsko bolj utemeljene dimenzije. Skozi posamična dejanja in posamezne tvorce seva projekcija volje in ogroženosti dveh skupnosti. Intimni del zgodbe je količinsko in učinkovalno dokaj uravnotežen s prikazi usode in položaja širokega partizanskega zaledja in deloma tudi nemških zasedbenih sil. Ob osrednji temi in ob glavnih protagonistih se srečamo z množico epizod in likov, kar daje zgodbi polnost in kolorit. V erotični trikotnik se zasekajo nacionalni motivi, trojno razmerje zaostruje neizprosen boj za obstoj, dvoboj nasilja in obrambe, dobrega in zla.

Roman odkriva probleme človeka in sveta v svetu množične proizvodnje in množičnega pobijanja, moralno veličino borcev in imoralizem ukanjalcev. V najglobljih razsežnostih pa je hkrati ob smislu boja nesmisel ubijanja.

Svetina kaže v svojem romanu iznajdljivost in svežino tako v modrovanjski metaforiki, kakor v prikazovanju akcij in v izrisovanju pejsažev. Roman predstavlja izredno prizadeto izpoved, v kateri se avtorjeva osebna usoda staplja s problemi njegovih junakov, in njegove ideje s problemi naše dobe.

Ukana je doživela veliko odmevnost in si utrla pot do številnih bralcev. Ne samo zato, ker so mnogi posamezniki iz Ukane še živi ali jih ljudje poznajo, ampak tudi zato, ker je avtorju uspelo z Ukano utrditi spoznanje, da veličina zavesti kakšnega naroda ni odvisna od njegove številnosti, ampak od njegove pripravljenosti na žrtve za obrambo svoje svobode.

Lojze Krakar: KRIK

Pesniška zbirka Lojzeta Krakarja KRIK predstavlja živo in strnjeno celotno lirično izpoved, čeprav je do neke mere antologijskega značaja. V tej zbirki je Krakar objavil poleg pesniških stvaritev v zadnjem času še najboljše pesmi iz prejšnjih zbirk, kar omogoča dokaj popoln pregled ustvarjanja pesnika, ki sodi v vrh sodobne slovenske lirike. Prav ta antologijski izbor zato toliko močneje razkriva tudi izpoved tiste generacije, ki je morala nedorasla skozi vojne strahote in se — zaradi prihodnosti — ne more pomiriti s preteklostjo. Stalno opozarja nanjo zato, da bi v zavesti človeštva ustvarila jez, ki bi preprečil vsak poskus ponovitve te preteklosti.

Krakarjeva lirika je prav zato tako bogata privrženosti vsemu, kar je človeškega, in povsem zavzeta za humanizacijo sveta. In to takrat, kadar ironizira in razgalja človeške slabosti in nečlovečnost, kot takrat, ko zahteva resnico in riše vizijo novega.

Pesnikova angažiranost za spreminjanje sveta se je rodila v peklu koncentracijskih taborišč, kjer ga je prav tisto strahotno življenje izoblikovalo v entuziaističnega borca za resnično človekovo podobo.

Ceprav je v zbirki Krik samo skupina pesmi posvečena neposredno trpljenju in upanju v koncentracijskih taboriščih, pa prevevajo ideje, porojene v tem trpljenju, vso zbirko in z njimi spomini na grozote in neomajna vera v človečnost. To je

tudi razumljivo, saj je Lojze Krakar eden tistih redkih, ne samo slovenskih pesnikov, ki je v vsem svojem umetniškem snovanju ostal zvest svojim najsilovitejšim spoznanjem, porojenih v najtežjih dneh v koncentracijskih taboriščih.

Ladislav Kiauta: NA BOJNI ČRTI OSEMNAJSTE

Ladislav Kiauta se je uvrstil s svojim obsežnim orisom zgodovine 18. narodnoosvobodilne divizije NOV med doslej še vedno redke pisce zgodovinskih del, ki so se na Slovenskem lotili zahtevnejših in obsežnejših tem iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda med drugo svetovno vojno.

Delo Na bojni črti osemnajste predstavlja reportažno obravnavanje divizijske zgodovine. Avtor je v živahnem stilu ustvaril iz številnih virov in pričevanj delo, ki dokaj široko obravnava probleme in dogajanja v tedanjem času. Prikazal je celotnost in pomembnost bojev in dela 18. divizije, ki je precejšen del svoje aktivnosti posvetila obrambi osrednjega slovenskega osvobojenega ozemlja, kjer se je gradila slovenska državotvornost. Prav tako pa je avtor prikazal tudi številne posamične boje, ki jih je divizija imela. Ob prikazu bojev 18. divizije pa je uspel podati še glavni oris aktivnosti in pomena 7. korpusa.

Kiauta je v svojem delu prikazal dokaj celotno partizansko življenje, zato lahko iz njegove knjige spoznamo tudi vse tisto, kar je bilo pomembno še poleg bojev, tako politična vprašanja, kulturno delo, obveščanje in številne druge, navidežno drobne, v resnici pa pomembne komponente partizanske aktivnosti.

Prikazovanje zgodovine na reportažni način pa priteguje k branju predvsem mlajše bralce, kar predstavlja še toliko večjo vrednost za knjigo, saj je njen namen seznanjati mlajše rodove z vrednotami naše najslavnejše preteklosti. Zato je tudi reportaža dragocena, ker smiselno in živo povezuje dejstva in dokumente z občutki, ki so ostali živi v ljudeh.

»Na bojni črti osemnajste« lahko štejemo med zelo uspešne poljudno znanstvene zgodovinopisne stvaritve, ki bodo ohranile trajno vrednost v vrsti temeljnih del in orisov narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem.

Srečko Vilhar — Albert Klun: NARODNOOSVOBODILNI BOJ PRIMORCEV IN ISTRANOV NA SARDINIJ, KORZIKI IN V JUŽNI FRANCII

Delo Srečka Vilharja in Alberta Kluna o narodnoosvobodilnem boju Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in v južni Franciji prikazuje boj naših ljudi iz Slovenskega primorja in Istre, ki so jih italijanske fašistične oblasti izgnale na otoke v Sredozemskem morju, ali jih vključevale v posebne delavske bataljone, pa jih je potem tok dogodkov druge svetovne vojne pognal še na Korziko in v južno Francijo.

Avtorja sta odkrila naši javnosti zelo malo znano poglavje slovenske novejšje zgodovine in pokazala z neizpodbitno prepričljivostjo, da je to, kar se je dogajalo doma v velikem, bilo navzoče zunaj domovine v malem, in da so Primorci in Istrani kljub neštetim, navidezno nepremostljivim oviram, le našli pota in načine, kako pomagati svoji domovini v njenem herojskem boju za osvoboditev.

Ker sta imela avtorja na voljo le skromne vire, sta ob aktivni pomoči številnih prizadevnih bivših deportirancev in pripadnikov osvobodilnega gibanja pripravila zelo obsežno spominsko gradivo. V nastajanju tega gradiva je sodelovalo več kot tisoč ljudi. Tako moremo trditi, da je knjiga hkrati izpoved tisočev tistih tovarišev, ki so jih včasih čudna pota zgodovinskih dogajanj zanesla na Sardinijo, Korziko in v južno Francijo.

Knjiga je dopolnila veliko vrzel v orisu boja primorskega in istrskega ljudstva za priključitev k novi Jugoslaviji v okviru Združene Slovenije, ki je bila eden od temeljnih ciljev Osvobodilne fronte slovenskega naroda in njenega osvobodilnega boja.

Aleksander Bassin—Vera Visočnik: REVOLUCIJA IN UMETNOST

Monografiji *Revolucija in umetnost* predstavljata prepotrebni publikaciji, ki so jo ljubitelji slovenske likovne umetnosti pogrešali že vsa leta nazaj. Čeprav je težišče na reprodukcijah, sta pomembni tudi uvodni študiji avtorjev Aleksandra Bassina (izbor slovenske partizanske grafike) in Vere Visočnikove (risbe iz zaporov in taborišč), ki sta s primerjavo in analizo pripomogla k pravilnemu vrednotenju del slovenskih likovnih umetnikov — partizanov in internirancev.

V svoji uvodni študiji opozarja avtor Aleksander Bassin na nevzdržnost klasičnega pregovora — dokler govori meč, naj muze molče. Prav to, da so ta dela nastala v času narodnoosvobodilne vojne in revolucije, priča ne samo o vitalnosti slovenskega naroda, temveč tudi o resnični angažiranosti slovenskih likovnih umetnikov. Kvaliteta teh del pa jih dviga nad nivo dokumentarnosti. V nadaljevanju svojega uvoda je avtor opredelil tudi pojem revolucionarne umetnosti nasploh in še posebej naše umetnosti v NOV. Podrobna analiza stilnih oznak posameznih avtorjev pa daje tej študiji tehtnost resnega in poglobljenega študija materije, ki je po svojem značaju zahtevna, saj predstavlja osnovo za razvoj slovenske partizanske grafike.

Avtorica drugega dela monografije *Revolucija in umetnost* — risbe iz zaporov in taborišč — Vera Visočnik ugotavlja v svoji uvodni študiji, da so dela narejena v zaporih in taboriščih nastajala v razmerah, ki so bila vse prej kot primerna, še več, da so nastajala pod stalno smrtno grožnjo. Želja umetnikov po umetniškem pričevanju o nacističnih in fašističnih zločinih pa je bila tako močna in živa, da so ta dela morala nastati. Prav ta živa potreba pa je po njenih ugotovitvah tista osnova, ki je pripomogla, da so te po formatih majhne risbe doživete umetnine in hkrati pretresljivi dokumenti.

Pomembnost avtoričinega dela pa ni samo v uvodni študiji, temveč tudi v faktografsko napisanem prispevku v prvi kot drugi monografiji, v katerem je zabeležila vse biografske podatke umetnikov, temeljito obdelala seznam objavljenih del z vsemi, za umetnostnega zgodovinarja potrebnimi podatki. To delo je sad dolgoletnega prizadevanja in študija in že samo po sebi zasluži vse priznanje.

Hkrati z nagradami vstaje so podelili tudi dve drugi nagradi za filmske sinopse in kratke filme. V žiriji za podelitev teh nagrad so bili: France Kosmač, Tone Pavček in Janez Vrhunc. Nagradni natečaj za scenarije in sinopse ter zgodbe, ki bi lahko služili kot osnova za realizacijo televizijskih iger ali filmov, celovečernih in kratkih filmov, je bila razpisana v želji, da bi pobudili pri ustvarjalcih in pri udeležencih NOV zanimanje za obdelavo gradiva iz tega časa.

Zvone Sintič: ŽIVI V GROBNICI

Živi v grobnici je zelo zanimiva filmsko-scenarijska predloga, formalno strokovno napisana, filmsko funkcionalna in človeško neposredna. Je dobra osnova za partizanski psihološki film, ki bi z nekaterimi čisto dramaturškimi in psihološkimi poglobitvami lahko predstavljal izjemen poskus. Scenarij je tudi funkcionalno konkreten.

Gojmir Anton Kos: Umestitev na Gosposvetskem polju, 1939, olje (detajl)

Sinopsis za kratki film V objemu podzemlja je sprejemljiva predloga za kratek film, izhodiščno dovolj izviren in konkreten. Zanimiv je zato, ker opisuje in spominja na zares izjemno partizansko akcijo, ker postavlja v ospredje človeka, ki je to akcijo izpeljal, ne pa akcijo zaradi akcije. Žirija meni, da bi lahko bil to zelo dober kratek televizijski film.

V imenu nagrajencev se je zahvalil Tone Svetina, ki je poudaril, da živimo v času, ki ne ustreza povsem idealom, za katere so mnogi padli in za katere se je starejša generacija borila in za katere živi. »Živimo v času, ko nekateri že upajo tudi na glas govoriti, da je Slovenec biti razkošje in ki skoraj javno rušijo naše bratstvo in enotnost ter ideale revolucije, s tem v zvezi pa tudi ideale borcev. Zaradi tega se večkrat pači vloga revolucije in zasluge borcev ter slovenskega naroda za njegov obstoj, organizacije kot celote in njenih posameznikov. Kdor lahko seže po peresu, kot je znal včasih dvigniti puško, sedaj je čas, da napiše svoje spomine umetniško in dokumentarno, saj je naša dolžnost, da prenesemo duha revolucije na našo mladino, da je ne prepustimo bodisi zahodnim, bodisi vzhodnim vplivom, da ostane naša mladina na tistih barikadah, ki smo jih postavili in da na poti, začrtani s krvjo, brani našo svobodo ter gradi svetlo prihodnost slovenskega naroda v okviru jugoslovanskih narodov, tako kot smo jo ustvarili in kot je bila bojevana.«

Jugoslavija pred »novo petletko«

Vinko Blatnik

Že leto in več se »na vseh ravneh samoupravnega odločanja«, kot radi pravimo, pripravljamo, da sprejememo načrt o razvoju Jugoslavije v prihodnjih petih letih. Za razliko od dokumentov, ki smo jih sprejemali doslej, naj bi iz tega novega iztrebili čimveč administrativno-etatičnega plevela: pomenil naj bi soustvarjalen (ne od zgoraj vsiljen) in enakopraven dogovor republik in pokrajin, kako oblikovati gospodarsko in družbeno življenje v SFRJ do leta 1975.

Doseči takšen dogovor pa ni lahka naloga. Kolikor krajev, pokrajin, republik, toliko različnih interesov! Tako se je že na samem začetku razprave o »srednjeročni podobi« Jugoslavije zataknilo; še največ zato, ker smo se začeli dogovarjati po ustaljeni navadi »od zgoraj navzdol«, namesto »od spodaj navzgor«, kakor smo imeli najprej v načrtu.

»Smernice za izdelavo družbenega načrta razvoja Jugoslavije v letih 1971—1975« so, kot je znano, dvignile letos spomladi v zvezni skupščini in po republikah precej prahu. Kmalu zatem, skoraj prehitro, pa se je razburjenje poslancev zaradi »nemogočih definicij« poleglo. Kaj se je zgodilo? Grize predlagatelje »smernic« vest in pridno pripravljajo nove variante predlogov? Smo prestavili rok za sprejem plana v ugodnejše čase, ko se bomo dokopali do boljšega ekonomskega sistema? Se pripravljamo na korenitejše spremembe v ekonomski politiki, ki jo je nujno treba upoštevati tudi pri načrtovanju razvoja?

Naj bo odgovor na ta vprašanja takšen ali drugačen, eno drži: srednjeročni načrt razvoja ne bo prišel na poslanske klopi, vse dokler si ne bomo na zvezni in republiških ravneh povsem na jasnem, kakšna naj bo naša prihodnja ekonomska politika. Lahko se torej zgodi, da bomo končni rok za sprejem načrta prestavili v prvo ali celo drugo tromesečje prihodnjega leta, če nam bo tako kazalo.

Poglejmo, zakaj odlaganje!

Dosedanja razprava o načrtu razvoja v organih zvezne skupščine je bila značilna po tem, da ni bilo slišati dialogov, ki bi peljali k usklajevanju stališč, ampak predvsem razlago različnih pogledov. Razen tega se predlagatelji načrta niso opredeljevali, katere predloge je mogoče sprejeti in katere ne.

Ob tem se samo po sebi zastavlja tudi vprašanje: ali je v zvezni skupščini sploh možno doseči soglasje, ne da bi prišlo do preglasovanja posameznih delegacij. Zato bi se morali, vsaj o osnovnih spornih vprašanjih, dogovoriti med republikami že pred glavno razpravo v skupščini.

Takšni dogovori niso le koristni, ampak tudi nujni, če naj postane družbeni načrt prihodnjega razvoja naše države zavestno sprejeta obveza vseh narodov in narodnosti Jugoslavije. Zvezna ustava to nalogo celo izrecno nalaga republikam.

Amandma XVI v zvezni ustavi določa, da so za izvajanje nalog in zadev s področja izključnih pravic in dolžnosti, ki jih ima po ustavi federacija, odgovorne tudi republike, razumljivo, v okviru svojih, z ustavo in zveznimi zakoni določenih pravic. S tem se pravzaprav ukinjajo izključne pristojnosti federacije, povečujejo pa republiške.

Republike so to svojo pristojnost tudi že začele uresničevati. Tako je prišlo letos do številnih medsebojnih obiskov in srečanj med predstavniki republik in pokrajin in do pogovorov o najpomembnejših spremembah ekonomske politike in ekonomskega sistema, v skladu s smotri reforme. Do takšnih razgovorov je nujno moralo priti. V nasprotnem primeru bi bila ta vprašanja stalno navzoča v med-republiških odnosih, razumljivo, z vsemi negativnimi političnimi in ekonomskimi posledicami. Družbeni načrt ne bi dosegel svojega namena, kajti vsi nerazjasnjeni problemi bi se pri izvajanju plana, zlasti med republikami, razraščali in preraščali iz ekonomskih v politična nesoglasja.

Javna razprava o vsebini srednjeročnega načrta razvoja Jugoslavije se torej še ni razživela. Zato tudi še ni mogoče v celoti odgovoriti na vprašanje, kako bomo usmerjali razvoj v prihodnjih letih. Za sedaj so znana le predvidevanja (želje) republik in pokrajin, kakšen naj bo razvoj na njihovem območju. Že bežno listanje po gradivih, ki so jih pripravile za jesenske skupščinske razprave, pa pove, da bo pri sprejemanju zveznega načrta razvoja najtežja naloga — povezovati toliko različnih interesov, predlogov in zahtev v skladno organsko celoto — vsestransko utemeljen načrt razvoja.

Eno izmed osnovnih vprašanj našega nadaljnjega razvoja je vsekakor politika naglega vključevanja v mednarodno delitev dela, a to pomeni, da moramo razvijati gospodarske dejavnosti s komparativnimi prednostmi. In naprej: posloviti bi se morali od prakse, da v vseh republikah, kjer imamo vsaj nekaj možnosti za to, gradimo podobno ali enako industrijo. Vsaka republika ali pokrajina naj bi razvijala le tiste panoge proizvodnje, za katerih izdelke lahko največ iztrži na domačem ali tujem trgu.

V resnici pa naj bi, po dosedanjih predlogih, naš razvoj ne potekal povsem tako. V šestih od osmih republik oziroma pokrajin vrednotijo kot eno izmed osnovnih smeri razvoja razvijanje elektrogospodarstva in barvne metalurgije, v sedmih računajo zlasti na razvoj kemične in živilske industrije, v štirih na izkoriščanje nafte itd. Če nič drugega, izražajo takšna predvidevanja razvoja trdoživo

tradicijo avtarkičnega planiranja po načelu »vsakega malo in vse«, kar pa v času vse obsežnejšega poslovnega sodelovanja in integracij doma in v svetu ne vzdrži resne kritike.

Sicer pa pogledjmo (brez odvečnega komentiranja), kaj vse si od prihodnjih petih let obetajo republike in pokrajine.

BOSNA IN HERCEGOVINA

V Bosni in Hercegovini si bodo tedaj, ko bi uresničevali novi srednjeročni načrt razvoja, zlasti prizadevali zaustaviti zaostajanje za splošnim razvojem v državi. To nalogo bi lahko uresničili, če bo njihov družbeni proizvod naraščal letno za 2 odstotka hitreje kot povprečno v državi (po 10 % na leto), kar pa ne bo mogoče doseči drugače kot z izrednimi prizadevanji same republike in mnogo bolj učinkovito podporo zveze, kot je bila dosedanja.

Po oceni gospodarstvenikov te republike izvirajo osnovne težave, ki jih morajo premagovati, iz položaja bosansko hercegoveškega gospodarstva v jugoslovanskem ekonomskem sistemu. Nekateri osnovni instrumenti in ukrepi ekonomske politike, npr. cene, instrumenti zunanjetrgovinske menjave, kreditne politike, ustvarjajo različne pogoje za delo in pridobivanje dohodka v posameznih gospodarskih vejah in skupinah, v katerih dosegajo proizvajalci surovin in podjetja, ki se ukvarjajo z nižjimi stopnjami predelave (a njihov delež je v gospodarski strukturi BiH večji kot povprečno v državi) ob enakem delu slabše finančne rezultate.

Posledica tega je bila, da so v tej republiki v letih 1966—1970 investirali znatno manj, kot so nameravali, in tako niso mogli zagotoviti neprekinjenega in dinamičnega naraščanja narodnega dohodka. Ob teh dejstvih pričakujejo v BiH, da jim bo uspelo povečevati družbeni proizvod na leto povprečno po 8 ali 9 %, kar naj bi pomenilo — glede na nekoliko hitrejšo naraščanje tamkajšnjega prebivalstva v primerjavi z drugimi predeli države — leta 1975 62-odstotno raven povprečnega osebnega dohodka na prebivalca v državi. Vendar bi takšna rast družbenega proizvoda le omogočila, da bi se letošnji dohodek na prebivalca v BiH, ki znaša okrog 400 dolarjev, v petih letih povečal na okrog 600 do 620 dolarjev, a to je toliko, kolikor ga ustvarjajo zdaj na prebivalca v Srbiji.

Razumljivo, da takšna letna stopnja naraščanja družbenega proizvoda v BiH ne zmanjšuje razlik med stopnjo razvitosti te republike in razvitejših področij, niti ne razrešuje njihovih glavnih ekonomskih in socialnih problemov. Zato se zavzemajo za desetodstotno letno naraščanje družbenega proizvoda, ki naj bi ga ustvarjali s pomočjo rezervnega sklada za kreditiranje gospodarskega razvoja nezadostno razvitih republik in krajev, še zlasti pa z izenačevanjem pogojev in možnosti za pridobivanje dohodka v vseh gospodarskih panogah.

Vsebinska »operativnega plana« načrtovalcev razvoja BiH v prihodnjih petih letih pa je takale: v strukturi industrijske proizvodnje se bo občutno povečal delež barvne metalurgije, kovinske in elektroindustrije, razen teh pa še kemične in prehrabene, naftne, industrije nekovin in proizvodnja električne energije, medtem ko bo proizvodnja premoga začela upadati.

Izračunali so, da bo obseg investicijskih vlaganj v prihodnjem petletnem obdobju značlal okrog 27 milijard dinarjev, kar naj bi občutno povečalo učinkovitost dosedanjih naložb v gospodarstvu, hkrati pa močno spodbudilo ekonomski razvoj republike. Večino investicijskih sredstev bodo namenili za gradnjo, razširitev in modernizacijo industrijskih zmogljivosti ter za modernizacijo in obnovo prometnih zvez.

Umestitev na Gosposvetskem polju, 1939, olje

Glede na zelo velike razlike v stopnji razvitosti med področji v sami republiki bodo še naprej posebno skrbeli za razvoj manj razvitih krajev.

Ena od pomembnih nalog SR BiH pa ostaja, razumljivo, še naprej odstranjevanje katastrofalnega potresa v Bosanski krajini. To nalogo je mogoče razdeliti na dva dela: na gradnjo stanovanjskega prostora in na pomoč gospodarstvu na tem področju, da se obnovi, postavi na noge in tudi samo prispeva k obnovi in gradnji prizadetih krajev.

ČRNA GORA

Tudi Črna gora še vedno ni uspela preseči izrazite gospodarske zaostalosti. Ko se je začela ta republika razvijati, skoraj ni bila povezana z drugimi predeli države. Po dveh desetletjih in pol razvoja je tako njena glavna značilnost še vedno nerazvitost gospodarstva, zadolženost in obremenjenost z izgubami.

Petletni načrt družbenega razvoja bo zato pomenil za gospodarstvo Črne gore veliko prelomnico in preizkušnjo. Gradnja železniške proge Beograd—Bar, aluminjskega kombinata, jadranske ceste (vštevši tudi odsek od Bara do Ulcinja), rudnika svinca in cinka v Mojkovcu skupaj s flotacijo rude, tovarne cementa v Plevljah ter rekonstrukcija in modernizacija gospodarstva — vse to bo Črni gori odprlo pot v družbo razvitih republik. Toda na tej poti bo treba preskočiti veliko oviro prav na začetku — v prvih dveh letih uresničevanja načrta, ko naj bi dogradili skoraj vse naštete objekte. To pa ne bo šlo tako lahko.

Računajo, da bo znašal delež Črne gore v skladu za razvoj nerazvitih krajev 12,1 odstotka. Manjkalo bo okrog 500 milijonov novih dinarjev. (To pa je približna številka, ker se še ne ve, koliko bodo presegli predvidene stroške pri gradnji proge Beograd—Bar in jadranske ceste.) Najslabše pa je to, da sredstva iz sklada pritekajo prepočasi glede na to, da gre že h koncu gradnja proge Beograd—Bar, aluminjskega kombinata in drugih pomembnih objektov, med njimi tudi pristanišča Bar. Prav zaradi nerednega dotekanja investicij za gradnjo proge Beograd—Bar in jadranske ceste ter zato, ker zavlačujejo sklenitev pogodbe za aluminjski kombinat, je plan razvoja Črne gore od 1966 do 1970 v investicijskih vlaganjih zastal za okrog 40 odstotkov, tako da bodo to prenesli v prihodnji petletni načrt. To pa povzroča več težav.

Stroški so prerasli predvideni znesek največ zaradi podražitve del, do česar ne bi prišlo, vsaj ne toliko, če bi sredstva federacije dotekala redno.

Največ pozornosti, denarja in skrbi nameravajo torej v Črni gori posvetiti razvoju barvne metalurgije in v njej industriji aluminija, razvoju turizma in po-

morskega gospodarstva ter razvoju lesne industrije. Računajo, da bodo lahko povečevali družbeni proizvod po 11 odstotkov na leto, če bodo lahko zbrali za investicije okrog 8,7 milijarde dinarjev. Lastnih sredstev bodo imeli zelo malo na voljo; vsega le 33 % planiranih investicij. Razumljivo, da računajo predvsem na pomoč zveznega sklada za razvoj manj razvitih področij države.

HRVATSKA

Gospodarstveniki Hrvatske poudarjajo, da bi lahko bil njihov razvoj znatno hitrejši, če bi dosledno uresničevali smotre reforme. Tako pa nam ni uspelo razširiti materialne osnove samoupravljanja in razbremeniti gospodarstva. Nasprotno: cene rastejo hitreje, kot smo predvidevali, gospodarski razvoj pa še naprej zavirata nelikvidnost in prezadolženost. Zaradi vseh teh dejstev je v Hrvatski naraščal družbeni proizvod med reformo le po 5,9 % na leto.

Kljub temu pa v SR Hrvatski računajo, da jim bo uspelo do leta 1975 povečati dohodek na prebivalca od sedanjih 800 dolarjev na 1000 dolarjev — če jim bo uspelo posodobiti gospodarstvo in se učinkovito vključiti v mednarodno delitev dela. Hitrejši gospodarski razvoj, kot je bil dosedanji, naj bi dosegli s povečanjem izvoza blaga, ki naj narašča hitreje kot družbeni proizvod, s povečanjem uvoza, ki pa naj raste počasneje od naraščanja izvoza ter z bistveno večjim prilivom deviz, ki naj bi zmanjšal kroničen deficit plačilne bilance.

Načrtovalci razvoja te republike so izračunali, da bi lahko družbeni proizvod naraščal po 7-odstotni poprečni letni stopnji, če bi pa uspeli gospodarstvo bolje organizirati in aktivirati investicijske naložbe, ki še vedno niso polno izkoriščene, pa celo po 8 ali 9-odstotni stopnji. Osnovni dejavnik gospodarskega razvoja bo ostala slej ko prej industrija, v industriji pa predelava kovin, ladjedelništvo, proizvodnja orodnih strojev in elektroopreme. V Hrvatski pričakujejo velike uspehe tudi v razvoju petrokemije in farmacevtske industrije ter pri proizvodnji aluminija. Samo po sebi se razume, da si obetajo največ deviz od naraščanja turističnega prometa, predvsem od obiskov inozemskih turistov ob jadranski obali. Pričakujejo, da jim bo uspelo zaposliti vsako leto 2,2 odstotka več ljudi — celoten naravni prirastek prebivalstva, kakor tudi sezonce, ki se bodo vračali v domovino.

MAKEDONIJA

Čeprav je ta republika dosegla dokaj visoko stopnjo razvitosti, je vendar še vedno nerazvito področje, z nižjim nacionalnim dohodkom ter nižjo stopnjo industrializacije, kot je poprečna v državi. Zato si bodo — sodeč po dosedanjih razgovorih o možnostih razvoja Makedonije — v prihodnjih petih letih zlasti prizadevali modernizirati gospodarstvo, hkrati pa povečati udeležbo kovinske in elektroindustrije ter kemične industrije v strukturi celotne industrije. Veliko si obetajo tudi od razvoja kmetijstva, tu nameravajo povečati pridelovanje riža, bombaža, zgodnjih povrtnin, živinske krme, vinogradništva in sadjarstva.

Vendar pa bo razvoj gospodarstva te republike še naprej obremenjevala relativno visoka nezaposlenost prebivalstva. Primanjkovalo jim bo tudi lastne akumulacije za investiranje v razvoj, zato si bodo prizadevali najeti čimveč kreditov iz tujine. Pričakujejo tudi rednejšo pomoč iz zveznega sklada za kreditiranje razvoja manj razvitih republik in pokrajin.

SLOVENIJA

Po predvidevanjih slovenskih gospodarstvenikov naj bi v Sloveniji do leta 1975 dosegli takšno stopnjo gospodarske razvitosti, kakršno imajo srednje razvite industrijske države Evrope. Razumljivo, to nalogo bomo lahko uresničili le, če bomo

uspeli nenehno povečevati produktivnost dela, izboljševati kadrovske strukture zaposlenih, še posebno v gospodarstvu, in poglobiti raziskovalno dejavnost.

Glavna naloga, ki nas čaka v prihodnjem 5-letnem obdobju, pa je: modernizirati industrijske zmogljivosti in tehnologijo proizvodnje. Ob relativno naglem razvoju gospodarstva nismo sproti gradili osnovnih objektov gospodarske infrastrukture, še posebno ne na področju energetike in prometa, zato bomo nujno morali povečati investicije za gradnjo elektrarn in sodobnih cest. Kakor je znano, naj bi v prihodnjih letih začeli graditi nuklearno elektrarno ter bistveno povečali izkoriščanje naravnega (uvoženega) plina. Razen tega nas čaka pospešena gradnja posameznih delov hitrih avto cest, elektrifikacija glavnih železniških prog, dograditev luke Koper in vpeljava ter uporaba moderne nakladalne in transportne mehanizacije.

Po načrtih strokovnjakov, ki pripravljajo gradivo za razpravo o srednjeročnem razvoju Slovenije, naj bi v prihodnjem obdobju razvijali zlasti trgovino in turizem, v okviru industrije pa elektroindustrijo, kemično industrijo, proizvodnjo aparatov za gospodinjstvo ter predelovalno in gumarsko industrijo. Hitreje kot druge gospodarske panoge naj bi razen tega razvijali še industrijo motorjev in proizvodnjo raznih specialnih vozil, sestavnih delov in polproizvodov, počasneje od poprečja pa lesno, papirno, tekstilno in usnjarsko industrijo, katerih proizvode trg ne vsrkava več v takšnih količinah kot pred leti. Tudi razvoju kmetijstva bomo posvetili v Sloveniji več skrbi kot doslej, predvsem razvoju sadjarstva in proizvodnji mesa, mleka, sadja in vina ter, razumljivo, živinoreji.

Vendar pa teh nalog ne bo mogoče uresničiti brez težav, če ne bomo izboljšali kadrovske strukture zaposlenih. Predvsem bi morali bistveno povečati priliv srednje in visoko izobraženih strokovnjakov v gospodarstvo, hkrati pa povečati uspešnost osnovnega šolstva, ki je osnova za strokovno rast celotnega prebivalstva. Visoka udeležba zaposlenih v strukturi slovenskega prebivalstva ter starostna struktura zaposlenih bosta vplivala na naglo naraščanje števila upokojencev. Tako bo prav gotovo prišlo do povečanja obremenitve gospodarstva za invalidsko-pokojninsko zavarovanje. V skrbi za socialno varnost prebivalstva pa tudi ne bomo smeli pozabiti na privatne kmetijske pridelovalce. V prihodnjih letih bomo — če bo le mogoče — začeli postopno uvajati starostno zavarovanje slovenskih kmetov.

SRBIJA

V SR Srbiji računajo, da bodo v prihodnjih letih lahko povečevali družbeni proizvod v poprečju od 7 do 8 odstotkov na leto. Največ si obetajo od razvoja industrije, v industriji pa od razvoja tistih panog, ki imajo izrazite prednosti, kot so: elektrogospodarstvo, proizvodnja in predelava nafte, bakra, cinka in svinca, proizvodnja potniških in tovornih vozil, strojev, kablov, in še od razvoja petrokemije, farmacevtske ter živilske industrije. Vendar sodijo, da bo razvoj te republike znatno ovirala neprimerna demografska struktura, v kateri še vedno prevladuje kmetijsko prebivalstvo z velikimi rezervami delovne sile v kmetijstvu in relativno visoko ravnijo nezaposlenosti. Teritorialno strukturo republike označuje tudi velik delež nezadostno razvitih področij (v okviru katerih je Kosovo najmanj razvito v državi) in področja, ki zaostajajo v razvoju za osrednjo Srbijo, kakršna je Vojvodina. Zato si bodo gospodarske organizacije in višje asociacije združenega dela zlasti prizadevale utrditi proizvodno-tehnološke, organizacijske in kadrovske komplekse proizvodnje ter jih povezati v učinkovite integracijske celote, ki se bodo enakovredno vključevale v mednarodno delitev dela.

KOSOVO

Na Kosovem nameravajo v prihodnjem obdobju razvoja hitreje razvijati prede-lovalno industrijo, v okviru le-te pa živilsko industrijo, medtem ko bodo industrijo surovin integracijsko zaokrožali, njene zmogljivosti pa bolj intenzivno izkoriščali. Sodijo, da lahko ob visokem naravnem prirastku in nizki stopnji zaposlenosti pre-bivalstva le z razvojem industrije ublažijo vprašanje zaposlovanja, hkrati pa ustvar-jajo potrošniške centre, ki bodo vplivali na razvoj kmetijske proizvodnje. Gospo-darstveniki te pokrajine sodijo, da bi lahko mnogo več kot doslej iztržili tudi od turizma — če bodo zgradili sodobne ceste. Zato nameravajo samo v gradnjo infra-strukturnih objektov v prihodnjih petih letih vložiti okrog 2200 milijonov dinarjev.

Na Kosovem so najmanj razvite družbene službe, tako da nameravajo razpi-sati za njihov razvoj ljudsko posojilo. Samo za najbolj nujne potrebe teh služb bodo v prihodnjem obdobju investirali okrog 770 milijonov dinarjev.

VOJVODINA

Vojvodino najbolj tarejo pretežno agrarna struktura gospodarstva, nizka aku-mulativnost in prezadolženost, avtarkičnost v proizvodnji, razdrobljenost zmoglj-i-vosti, ekstenzivno zaposlovanje in še druge značilnosti nerazvitega gospodarstva. Udeležba industrije v skupnem gospodarstvu se je od leta 1965, ko je znašala 26,2 %, letos povzpela na 27,3 odstotka, udeležba kmetijstva pa se je zmanjšala od 47,9 na 43,9 %. Zaradi takšne strukture vojvodinskega gospodarstva, ki mu re-forma ni naklonjena, ima Vojvodina vse manj možnosti, da bi financirala svoj razvoj z lastnimi sredstvi. Podatki iz zaključnih računov gospodarskih organizacij kažejo, da so obveze, ki izhajajo iz anuitet, v primerjavi s skupnimi sredstvi skladov in amortizacije znašale leta 1965 28,3 %, predlanskim pa že 58 %. To raz-merje je za kmetijstvo še bolj neugodno. Leta 1965 je bilo 25,4 %, leta 1968 pa 71,8 odstotka.

Vojvodina je v vsem poveljnem obdobju relativno zaostajala v razvoju za dru-gimi področji v državi (stopnja naraščanja narodnega dohodka na prebivalca je bila v letih 1948—1970 v državi v Srbiji okrog 5 odstotkov, a v Vojvodini 4,7 od-stotka), zato si bodo v prihodnjih letih prizadevali, da bi stopnja družbenega pro-izvoda naraščala okrog 8 % na leto. Takšno naraščanje naj bi jim omogočil zlasti povečan izvoz, ki naj bi se povečeval vsako leto za 11,7 %. Ocenjujejo, da bi ob takšnem naraščanju družbenega proizvoda rastla življenjska raven vsako leto za okrog 8 %, zaposlitev pa za 2,5 %.

NAMESTO SKLEPA

Na tako skopo odmerjenem prostoru ni mogoče posredovati vsebine vseh želja, načrtov in predvidevanj razvoja jugoslovanskih republik in pokrajin v prihodnjih petih letih. Študije, kako pospeševati gospodarsko in družbeno rast Jugoslavije, so povezane v 60 knjig. Vendar pa je že ta skopa bera naših ambicij dokaj zgovorna, saj pove, da pri načrtovanju razvoja še vedno nismo stvarni. Izkušnje kažejo, da je zašlo naše gospodarstvo v stisko v vseh tistih letih, ko smo povečevali družbeni proizvod po 5 ali 6 % na leto, v inflacijo pa v tistih, ko smo ga povečevali po več kot 8 %. Pri načrtovanju našega razvoja bi se torej morali opirati na »zlato sre-dino«.

Dobro je zato, da o vsebini srednjeročnega načrta družbenega razvoja Jugo-slavije še zdaleč nismo izrekli zadnje besede. Pred nami so le želje in vse premalo utemeljena predvidevanja. Zato je tudi prav, da zvezna skupščina »nove petletke« ne bo sprejemala po hitrem postopku, na vrat na nos, ampak šele po temeljiti razpravi in premisleku, pa čeprav šele drugo leto.

Gojmir Anton Kos: Portret Vide Novak, 1920, olje

Čas za akcije neuvrščenih

Drago Košmrlj

V zadnjem času je vse več znamenj, ki pričajo, da začenjajo v mednarodnem življenju prevladovati težnje po urejanju številnih odprtih vprašanj po miroljubni poti, s pogovori in pogajanjem. Malokdaj smo bili priče tolikšnim in tako raznovrstnim pobudam za razne sporazume kot prav v sedanjem trenutku. Kar poglejmo.

Najbolj na očeh je v tem pogledu Brandtova vlada v Zahodni Nemčiji. Bonski kancler vneto in vztrajno, kljub nasprotovanju domačih konservativnih političnih sil, nadaljuje politiko odpiranja proti vzhodu. Konec julija so se v Moskvi začeli najbolj pomembni pogovori, kar jih pozna povojna zgodovina mednarodnih odnosov na črti vzhod—zahod. Gre za pomemben sporazum, s katerim se Sovjetska zveza kot vodilna sila Varšavskega pakta pogaja z Zahodno Nemčijo kot eno izmed najbolj močnih evropskih članic Atlantskega pakta o sporazumu, s katerim bi se odpovedali uporabi sile pri urejanju spornih vprašanj. Tak sporazum pomeni podlago za ureditev vrsto odprtih problemov, ki jih ima Zahodna Nemčija z državami socialističnega tabora. Pogajanja so že v teku s Poljsko o priznanju zahodnih meja Poljske na Odri in Nisi. Prav gotovo bosta Zahodna in Vzhodna Nemčija nadaljevali začeta pogajanja o ureditvi medsebojnih odnosov.

Pomemben preobrat doživlja kriza na Bližnjem vzhodu, kjer se je položaj zaostрил do te mere, da so se kazale nevarnosti neposrednega ameriško-sovjetskega spopada. Da bi se izognili taki nevarnosti, so se velike sile odločile za metodo pogajanj. Poglavito vlogo sta pri tem prevzeli supersile, četudi so pogajanja občasno zajela vse štiri velike sile.

Četudi se v jugovzhodni Aziji ni ničesar spremenilo na bolje, pač pa je celo ameriški napad na Kambodžo močno zaostрил položaj, vendar vse to ni vplivalo, da se ne bi — četudi še vedno brez slehernega vidnega uspeha — nadaljevala pogajanja v Parizu med ameriško in sajgonsko vlado na eni ter severno vietnamsko in začasno revolucionarno vlado južnega Vietnama na drugi strani.

V Pekingu Kitajska in Sovjetska zveza nadaljujeta pogovore o ureditvi mejnih sporov in tudi o drugih odprtih vprašanjih, ki povzročajo napetost med socialističnima velesilama.

Tudi z Združenimi državami utegne Kitajska slej ko prej obnoviti pogovore v Varšavi, ki so jih Kitajci odložili zaradi ameriškega vojaškega vdora v Kambodžo.

Seveda pa ne gre pozabiti najbolj pomembnih pogovorov, ki jih vodita atomski velesili, ZDA in Sovjetska zveza, o ustavitvi tekme v atomski in raketni oborožitvi. Menijo pa, da tečejo med Washingtonom in Moskvo tudi pogajanja o mnogih drugih vprašanjih, za katera pa mednarodna javnost malo ali pa nič ne zve.

Že teh nekaj primerov je dovolj za ugotovitev, da smo v mednarodnem življenju dejansko priča novega obdobja, ko se vse države, pa tudi velike sile, zatekajo k pogovorom in pogajanjem, da bi tako ublažili, če ne že povsem odpravili obstoječo mednarodno napetost in se izognili nevarnosti, da bi orožje preglasilo razsodnost sklepanja in ukrepanja v mednarodnih odnosih.

Kazno je tudi, da utegne obdobje pogovorov trajati še dalj časa. Tako rekoč vsa Evropa je v znamenju priprav na vseevropsko konferenco, na kateri bi razpravljali o varnosti te celine. Prav evropska varnost je bila tista, ki je nekako približala nasprotujoča si bloka, saj so na primer predstavniki Varšavskega pakta prišli z zelo spodbudnimi predlogi za evropsko konferenco, članice Atlantskega pakta pa so tudi dokaj prijazno sprejele te pobude, četudi so njihova stališča glede časa in načina dela konference zelo različna.

Toda motili bi se, če bi verjeli, da sedanje obdobje pogovorov in pogajanj pri- naša tudi varnost za svobodo in neodvisnost vseh narodov brez razlike in da ute- nejo prinesiti svetu dokončni mir in varnost. Če le malo globlje pogledamo v motive za razna pogajanja in sam potek teh pogajanj ter skušamo odkriti njihove cilje, potem se nam prikaže malo drugačna podoba. Vzemimo za primer pogajanja o Bližnjem vzhodu. Kaj je na primer spodbudilo ZDA, da so prišle s predlogom o ure- ditvi izraelsko-arabskega spora na temelju resolucije Varnostnega sveta. Kaj je spodbudilo na drugi strani Sovjetsko zvezo, da je med pogovori z Naserjem tako odločno vztrajala na politični, to pomeni miroljubni rešitvi spora, kar je tudi napotilo Naserja, da je pristal na ameriški predlog. Je mar bil poglavitni motiv za tak korak velikih sil dejanska želja, da se najde rešitev, ki bi vrnila Arabcem zase- dena ozemlja, našla Palestincem pot k njihovim pravicam in zagotovila trajen mir na Bližnjem vzhodu. Zakaj so šele po treh letih v Washingtonu in Moskvi nen- doma privrženi politični rešitvi. Zanj so se odločili v tistem trenutku, ko so na obeh straneh spoznali, da jih nadaljevanje oziroma stopnjevanje spora utegne pri- tegniti v neposredni spopad. Potemtakem so bile lastne koristi oziroma lastna var- nost velikih sil ter bojazen pred možnostjo medsebojnega spopada tisti vzvod, ki je preobrnil razvoj stanja na Bližnjem vzhodu v drugačno smer. Eno je jasno in očitno: supersili sta tisti, ki sta samolastno vzeli v svoje roke urejanje spornih zadev na Bližnjem vzhodu. Razumljivo je, da bosta skušali rešiti spor tako, kot bodo to narekovala njune koristi in skušale s kakršnokoli kompromisno formulo zaščititi kar največ svojih interesov. Malokdaj pa so interesi velikih sil skladni s težnjami in hotenji malih narodov.

Ali vzemimo primer sedanjih pogajanj Brandtove vlade z vzhodnimi državami. Preden je poslal zunanega ministra v Moskvo, je moral obiti vse poglavitne zahod- ne zaveznike od Pariza, Londona do Washingtona in šele potem, ko je dobil prista- nek vodstva Atlantske zveze in predvsem vodilne sile v tej zvezi, je lahko izročil potni list delegaciji za pogajanja v Moskvo. Nasprotno pa prav tako drži, da ne bi bil mogoč nikakršen dialog med Bonnom in vzhodnim Berlinom, če tak dialog ne bi bil v skladu z interesi, ki jih ima Sovjetska zveza v sedanjih pobudah za zgladi- tev odnosov med vzhodom in zahodom.

Podobno velja za morebitno konferenco o evropski varnosti. Iz vseh izjav in ocen obeh blokov o tej konferenci, njeni potrebnosti in nalogah, pa tudi sadovih je več kot očitna in navzoča skrb vodilnih sil blokov, da obdrže vajeti evropskega razvoja trdno v svojih rokah, kar pomeni, da bodo skušali tudi to vprašanje spra- viti na kolesnice ameriško-sovjetskih dogovorov o vplivnih območjih.

Veliki sili uravnavata svet in njegove probleme vedno in vselej tako, kot je njima najbolj v korist, in tako, da jima tok mednarodnega razvoja ne prinaša nevarnosti njunega medsebojnega obračunavanja. Zavedata se, da bi tak obračun nujno dobil obliko atomske vojne, ki bi prinesel uničenje prav njima samima.

Ne glede na to pa nam sedANJI razvoj odnosov v svetu, ko smo priče raznih pogovorov in pogajanj vsevprek, prinaša zelo dragoceno spoznanje. To je spoznanje, da morajo tudi tisti, ki sicer svojo politiko gradijo na sili in moči orožja, popustiti pred neizogibnostjo vojne, kamor edino lahko pripelje taka politika in se lotiti miroljubnih sredstev, pogovorov in pogajanj. Seveda pa blokove sile tudi tedaj, ko se odločajo za miroljubno politiko, ne slačijo svojih volčjih kož, rajši vadjajo za kože drugih, najrajši na račun malih in šibkih držav. Vodilna misel ene strani je tako imenovani Pax americana, mir po ameriško, na drugi strani pa je v veljavi znana teorija o omejeni suverenosti, s katero opravičujejo taka početja, kot je bila vojaška intervencija na Češkoslovaškem.

Ena izmed poglavitnih izkušenj, ki si jih je človeštvo pridobilo v burnem povojnem razvoju, je vsekakor ta, da politika sile, razdeljenost sveta na bloke in težnja velikih sil, da po svoje krojijo usodo sveta, spodkopuje temelje svetovnega miru in nenehno povzroča napetost v svetu, krajevne spopade, poskuse vmešavanja v notranje zadeve drugih držav in podobno, kar vse dobiva svoj zunanji izraz v neustaljenosti celotnega mednarodnega življenja.

Iz teh in takih izkušenj se je tudi rodila politika koeksistence, ki zavrača vojno kot sredstvo za urejanje mednarodnih zadev in ki prav zato obsoja politiko sile, pritiska in vmešavanja v zadeve drugih držav. Politika koeksistence izhaja iz dejstva, da na svetu obstaja poleg velikih sil vrsta malih in srednjih držav, ki terjajo svojo udeležbo pri urejanju vseh tistih zadev, ki so splošnega pomena za človeštvo in od katerih je odvisna usoda vseh narodov sveta. Spoznanje, da politika blokov nenehno spodbuja napetost, sili v tekmovanje v oborožitvi in skuša svet venomer deliti na vplivna območja, je bilo povod in razlog za pojav takih sil na svetu, ki so svojo dejavnost usmerile v protiblokovsko smer, ki se niso hotele vezati ne na eno ne na drugo blokovsko stran. Prav taka hotenja so priklicala k življenju neuvrščeno politiko, ki je že do zdaj zbrala v svoj krog pretežni del predvsem nedavno osvobojenih narodov in držav. Neuvrščene države so postale samostojen in nenadomestljiv mednarodni dejavnik in že doslej napravile s svojimi posegi dosti dragocenih uslug mednarodnemu miru. Zgodovinska mejnika v razvoju neuvrščenega sveta sta bili nedvomno beograjska in kairska konferenca, ki sta izoblikovali načela, po katerih se neuvrščene države uveljavljajo v mednarodnem življenju.

Zdaj stojimo pred tretjo tako konferenco, ki bo to pot v glavnem mestu ene izmed črnskih afriških držav, Zambije. Trenutek za organizirano in čimbolj enotno dejavnost neuvrščenih držav je kar najbolj pomemben. Neuvrščene države morajo kar se da dejavno poseči v sedanje razmere in izkoristiti obstoječo težnjo po pogovorih in pogajanjih v najbolj pozitivno smer. Doseči morajo, da bodo vsa pogajanja in vsi naporji za urejanje spornih mednarodnih zadev potekali čimbolj v taki smeri, ki ne bo šla v korist samo velikih sil, marveč v korist vseh malih narodov in držav in za utrditev v mednarodnih odnosih vseh demokratičnih in naprednih načel kot so načela o samoodločbi in enakopravnosti vseh narodov, načelo o suverenosti, o nevmešavanju v notranje zadeve drugih držav in podobno. Le taka usmeritev lahko pomaga k utrjevanju svetovnega miru. Le taka usmeritev lahko duši pohlepe blokovskih sil in stopi na prste poskusom podrejanja drugih držav in urejanja odnosov med velikimi na škodo malih. Vsaka pasivnost neuvrščenih držav v tem trenutku, ko je mednarodno življenje pred nevarnostjo vojnih spopadov ubralo pot pogovorov in pogajanj, bi pomenila škodo koristim malih držav samih in škodo mednarodnim odnosom.

Neuvrščene države, ki niso obremenjene z blokovskimi predsodki, lahko najbolj ustvarjalno prispevajo k razreševanju obstoječih mednarodnih sporov.

V tem sklopu delovanja in akcij neuvrščenih ima socialistična Jugoslavija še prav posebno pomembno vlogo. Ta vloga ni izraz samo velikega mednarodnega ugleda, ki ga Jugoslavija nedvomno uživa v svetu, pač pa izhaja predvsem iz njene napredne usmeritve kot socialistične države, ko je samoupravni sistem bistvena vsebina in oblika njene socialistične družbe. Zato Jugoslavija že s svojim obstojem, še posebej pa z vso svojo dejavnostjo v krogu neuvrščenih dežel spodbuja vse napredne in demokratične težnje v sicer družbeno zelo pisanem in raznolikem svetu neuvrščenih sil. Vrhu tega pa je Jugoslavija živ primer trdnega in odločnega boja za lastno neodvisnost, kar nujno mora delovati v mednarodni razsežnosti kot spodbudna in ustvarjalna klica.

Puljski partizani '70

Rapa Šuklje

Tuji kritiki pravijo ob kozarcu istrskega rdečega, da smo Jugoslovani »obse-den« od tematike NOB. Če si malo pogledamo številke, imajo kar prav. Medtem ko se zdaj, trideset let po začetku druge svetovne vojne, ukvarja z njo komaj šibka dvajsetina filmov v svetu, je tako ali drugače pobarvala enajst od dvain-dvajsetih, ki so nam jih letos prikazali v Puli; se pravi, ravno polovico. In če bi analizirali vpliv, ki ga ima tedanje dogajanje na izpovedna hotenja naših ustvar-jalcev, bi se tehtnica še vse močnejše prevesila na »partizansko« plat.

Če se danes svetovna filmska produkcija loti zadnje vojne, se je loti z dveh vidikov: kot veličastne zgodovinske freske, »superspektakla« v bulajičevskem stilu, le da običajno z več spoštovanja do zgodovinskega detajla, več obzirnosti do ne-poučenega gledalca in manj melodramatičnosti; ali pa v komično-ironično-musical-ski predelavi, kot npr. angleški musical OH, KAKŠNA LJUBKA VOJNA! ali ame-riški M. A. S. H. (no, zavoljo točnosti; ta »se godi« pravzaprav na Koreji;) mojster takšne transpozicije vojne tematike je pri nas Puriša Djordjević, le da je, seveda, njegov lirično-ironični in bujno čustveni rokopis nezamenljiv. »Superspektakli« se pri vsem upoštevanju zgodovine dejansko gibljejo v legendarnem svetu. Postav-ljajo spomenike junaštvu, požrtvovalnosti, neuklonljivosti, tovarištvu in kar je še drugih vzvišenih lastnosti, ki pridejo posebno živo do veljave v vojnem času. »Iro-nično-musicalski« filmi upoštevajo — če so dobri — vse to; toda njihov namen ni proslavljanje, temveč ogorčeno sočutje s človekom v stiski. V nekem smislu so spektakelski filmi za vojno; vsaj za pravičen boj, v katerem se proslave žlahtni junaki. Ironično-musicalski pa so skozi in skozi proti njej, proti vsemu, kar sili človeka v položaj, da mora razviti vse tiste žlahtne lastnosti. Okusi so različni in o nobenem ni mogoče a priori reči, da je zgrešen; na svetu je pač tako, da imajo nekateri radi spomenike, drugi pa lirske pesmi in posrečeno šalo, tudi če jo pri njej kdaj pa kdaj sami dobe po buči.

Prvi so prišli letos na svoj račun pri Bulajičevi BITKI NA NERETVI in — v skromnejšem, pa pristrčnejšem okviru — pri Galetovem filmu ONKRAJ. Če pustimo za hip čisto ob strani vse, kar se je govorilo in pisalo o NERETVI vnaprej in še potem, ko se je bojevala za oskarja, in skušamo pogledati film samo kot podobo našega partizanstva, vidimo, da se (kot vse Bulajičevo delo) navezuje na prvo etapo jugoslovanskega filmskega izraza, na tisti čas, ki je skušal filmsko podati veličino vseljudske vstaje, njeno množičnost, monolitnost in veličastno zgodovin-skost. Ves poudarek filma je na »ljudski epopeji«, v bistvu »množičen« je tudi prizor, ki pomeni višek filma, čeprav se odigra na obrazu enega samega junaka, Hardyja Krügerja, nemškega oficirja, ko posluša junaško, nezlomljeno petje bol-nikov in invalidov, potisnjenih v najhujši stiski v samotno cerkev sredi fronte. Prizor je nepozaben, antologijski; hkrati pa nakazuje eno izmed bistvenih slabosti Bulajičevega filma. Oživiti je skušal množični zanos in pa množično trpljenje pet-indvajset let pozneje, v času, ko ni mogel več računati na spontano sodelovanje prebivalstva, ki je to zgodovino živel; to pa je pogoj za avtentičnost filmov o gi-banju množic — od Pontecorrove BITKE ZA ALŽIR do dobrih kubanskih filmov ali tistih prvih poskusov naših nacionalnih kinematografij, kakršna sta bila npr. SLAVICA ali NA SVOJI ZEMLJI. Zdaj, četrto stoletja pozneje, je moral delati Bu-lajić s »statisti« v polnem pomenu besede — in to ni nikoli ista stvar. Razen tega osrednji motiv BITKE NA NERETVI za to vrsto obdelave ni prav prikladen. De-jansko gre za genialno strateško dejanje, osredotočeno okoli klasične vojne zvijače,

ki pa odpira čudovite dimenzije vojaške modrosti in globoke človečnosti: za zamisel in odločitev enega človeka. Bojujoča se množica je v tem trenutku potisnjena pravzaprav v pasiven položaj, njen zanos, njena volja (in njen najgloblji interes) so v načrtu — in še kako! — upoštevani, vendar mora množica ta hip predvsem *funkcionirati* — se pravi, slepo in zaupno izpolnjevati povelja. Množica torej ni pravi akter; zato začne nasprotna stran, kjer pa vidimo prave protiigralce, nesorazmerno pridobivati v pomenu. V tej zadregi si je Bulajić pomagal z vrsto tako imenovanih »človeških« zgodb na partizanski plati: s tragično ljubeznijo med tifu-sarji, s težkim notranjim bojem Franca Nera, ko naj bi streljal na Italijane, z ru-skim minerjem Yulom Brynnerjem, ki mu partizani ne dajo minirati mostu, z ne-sojeno zaroko Lojzeta Rozmana in Silve Koščine. Vsaka od teh zgodb zase bi skoraj napolnila celovečerni film — a v NERETVI lahko zažive le kot epizode. In de-jansko nas najgloblje gane funkcionalna človečnost nemškega oficirja, ki v brezupnem položaju kratko malo noče pognati svojih mož v boj in smrt. To gotovo ni bil namen filma, četudi je v podobi Hardyja Krügerja segel Bulajić nekoliko ven iz okvira »ljudske epopeje« v drugo smer našega »partizanskega« filma, ki jo bomo tudi še srečali. O tem, da je BITKA NA NERETVI za nepouče-nega gledalca nepregledna, da v množici uniform izgubi orientacijo, da vidimo razvrstitev čet in usodnost neretvanskega mostu samo bežno in mimogrede na karti nemškega poveljstva, zdajle ne bi govoril. Kaj nam navsezadnje mar, ali tujci razumejo, za kaj gre; mi to vsekakor dobro vemo. In prav gotovo so nam med predvajanjem BITKE NA NERETVI srca vsem hitreje utripala.

Galetov ONKRAJ je ob NERETVI tako tih in skromen, komoren film, da ga sploh ne bi obravnavali v isti sapi, ko se ne bi po naključju oba pojavila na istem

Prizor iz Jankovićeve Krvave bajke (Pula '70)

Ty Hardin in Georgia Moll v Damjanovičevem Rekviemu (Pula '70)

festivalu in ko ne bi gledali podobe partizana z enakim čustvenim zanosom. Če je Bulajić snemal epopejo, pa se je Gale obrnil k »baladi« in jo s sodobnim okvirom izrecno odmaknil v rožnate meglice spomina. V središču filma ONKRAJ je rosno mlada ljubezen med kurirčkom in vaško lepoticco, ki pripravi oba mlada do nepremišljenosti s tragičnim koncem; scenarij Mateja Bora ima nekaj izrazitih slabosti, ki jih njegova pesniška podoba istega motiva nima. Dejanja kurirčka po dekletovi smrti, njegovi poskusi zadoščevanja za to smrt, ki se je čuti kriv, so tako nespametno nebolgljeni, da se nam zdi ravnanje popolnega bedaka, ne samo od bolečine zmedenega fanta. Toda sicer sta kurir in njegovo dekle še vsa iz časa, ko smo gledali filmsko partizanstvo v prvem siju zmagoslavja in navdušene hvaležnosti do tistih, ki so nam s svojo žrtvijo pribojevali svobodo.

Nekoliko drugačne tone sta ubrala scenarist in režiser pri postavljanju drugih figur: terenec Janez Skof kaže že svoj porcijonček sebičnosti; in med obveščevalci srečavamo tudi tipe, ki so samo pogojno pozitivni: do kraja predane stvári, toda povsem brez srca za sočloveka, posebno, če ga je polomil. Pri tistih, ki kirurčka zavoljo njegovega »dezerterstva« obsodijo, čutimo, da je film ONKRAJ vendarle nastal danes in ne neke v petdesetih letih; bežna psihološka osvetlitev dveh ljudi na od-

govornem položaju kaže, da so tudi naš plemeniti boj dobojevali z vsemi človeškimi šibkostmi. Preden pa smo si to — filmsko — priznali, se je izlilo precej Save v Donavo in Donave v morje.

In tukaj smo pri jedru tistega, kar nam zavistno očitajo tujci kot našo »obsednost«. Pač tipaje in s težavami, tudi z zaleti vstran in blodnjami, a vendar vztrajno si je naš film osvojil izkušnje NO boja v celoti, ne samo njegove »heroične«, temveč tudi njegovo človeško, da, če hočemo, celo nizko človeško plat. Tega si ni mogla in smela privoščiti nobena kinematografija na svetu; seveda tudi nobena — ali skoraj nobena — ni imela za kaj takega toliko možnosti. Vojna in z njo povezana revolucija sta pri nas zajeli dejansko vsak pedenj zemlje, vsak človek zase se je moral opredeliti. Vse »uradne« opredeljenosti so se sesule v šestih dneh; še zadihali nismo prav, pa so besede »narod«, »lojalnost«, »zvestoba«, »svoboda« začele pomeniti nič in hkrati nešteto različnih stvari; še malo in fronta je tekla po sredi naših src. Štiri leta so grmadila na nas izkušnje, ki bi jih bilo dovolj za pet rodov. Šele počasi in z muko jih predelavamo in do kraja sprejemamo v svojo zavest. Za takšno odkrivanje globljih in globljih plasti našega doživetja in spoznavanja pa je tri desetletja malo; še leta in desetletja bo nudil NO boj dovolj snovi za poglobljanje naše vednosti v sebi. In šele iz vednosti raste trajna moč.

Brez pretiravanja pa tudi brez sentimentalnosti: jugoslovanski film s tematiko NOB je sledil temu razvoju ljudske zavesti in ji deloma celo kazal pot. Po opoju zmagoslavja je nastopil čas žalovanja za žrtvami. Zanos je kolektiven, objokovanje pa običajno individualno. Usode manjših skupin (Janković: Nebo skozi vejeve) in posameznikov (Pogačić: Sam) so začele zamenjavati mogočno gibanje množic. Med žrtvami so bili herojski in tragični junaki; »tragičen« pa je zmerom junak, ki se moti ali zmoti; vsaj za hip. Nastopili so torej junaki, ki so dobro mislili, pa slabo ravnali, in njihova zmota je usodno pobarvala tudi ravnanje sodnikov; čemu so sodili? Zmotnemu ravnanju ali pozitivnemu človeku? Stvari so se začele zapletati, podoba našega boja ni bila več oda, temveč je postajala ep.

Ko je tako vdrla v NO tematiko psihologija in se je začela njena baza širiti, se je pokazala še ena možnost, izkoristiti »partizansko« tematiko: uporabiti razgibani čas za akcijski film. Začel je s tem Žika Mitrović v EŠALONU DR. M in nadaljeval s filmi o kapetanu Lešiju in SIGNALI NAD MESTOM, poprijeli so drugi, posebno uspešno Hajrudin Krvavac z DIVERZANTI in MOSTOM, pa Tonči Vrdoljak z lanskim nagrajencem v Puli in Moskvi KO ZASLIŠIŠ ZVON. Tudi letos smo gledali film te smeri, žal tako slab, da zunaj članka, ki se ukvarja izrecno s partizansko tematiko v letošnji Puli, sploh ne bi zaslužil omembe: to je bil partizanski »western« Časlava Damjanovića REKVIEM. Bulajić ga je z NERETVO okužil toliko, da je tudi Damjanović povabil dva igralca svetovnega imena, Tyja Hardina in Georgio Moll; filmu nista na avtentičnosti nič dodala in nič odvzela. Za REKVIEM je, skratka, škoda vsake nadaljnje besede.

No, »partizanski westerni« so tako in tako stranska pot, četudi je neizbežno, da dobi tematika, ki je tako razgibala duhove kot NOB, tudi svojo »pustolovsko«, »deško« varianto. Glavna smer je šla dalje v kritičnem preučevanju našega revolucionarnega boja in njegovih junakov in je napravila znova odločilen korak, ko se je (1964) hkrati spogledala z dvema najbolj bolečima točkama: s problemom izdaje in izdajanja v lastnih vrstah (Kokanj Rakonjac: Izdajalec) in pa s človečnostjo nasprotnika. Ne z njegovim »prav«, seveda; pač pa z njegovo človečnostjo. Bosanci so dali nekako tedaj film VRTINEC, kjer se srečata oče četnik in sin partizan; Popović je posnel ČLOVEKA IZ HRASTOVEGA GOZDA — četniškega klavca. Odpor proti tem filmom je bil silovit — a hkrati so filmi odprli dotlej zapahnjena

vrata v pogumno in odkritosrčno soočenje s tistim, kar se je v vojnih letih dejansko dogajalo pri nas; s tisto fronto, ki je šla po sredi naših src. Tako daleč ni šla z nami vštric nobena kinematografija. Zahodu so manjkale podobne izkušnje — vsaj tako globoko segajoče in silovite; vzhodni filmi so rajši obstali pri herojskem vidu svojega boja (in nekaj »pustolovkah«), in če so si nekateri — predvsem Poljaki in pozneje Madžari — drznili seči v globljo problematiko svojega boja in pri tem odkriti nekatere nacionalne bolečine, so ostali ti poskusi osamljeni in niso rodili potomcev. Nasprotno pri nas: brž ko je bila ena problematika načeta, jo je obdelala vrsta ustvarjalcev (četništvo gotovo doslej pretežno najbolje Kodijević v PRAZNIKU) in jo osvetlila z raznih strani. Tako smo našli odmeve tega »počlovečenega« sovražnika letos v Bulajićevi NERETVI, predvsem pa v makedonskem puljskem prispevku CENI MESTA Ljubiše Georgijevskega, filmu, ki ga moramo, žal, v celoti odkloniti, pa ne zavoljo tematike kot take, temveč zaradi skrajno nerodne izvedbe. CENA MESTA je dekle, ki jo nemški okupacijski poveljnik tako zelo ljubi, da je pripravljen zavoljo nje prizanesti rojakom, čeprav so si (po njegovi logiki) zaslužili smrt, ko so polnemu kamionu vojnih ujetnikov pomagali pobegniti v partizane. Ljubezen spreminja plavalasega Nemca iz zveri v človeka, da, celo v čutečega človeka; toda zaradi minulih grehov je prav, da ga na koncu zadene partizanska krogla. Že takole na hitro povedano, je zgodba nerodna; iz šibkega scenarija je napravil Georgijevski mučen film, pri katerem nas je bilo sram, da ga gledamo v areni in se nam je zdelo neizmerno škoda zanj porabljenega denarja. Tak film škodi pač ugledu naše kinematografije; a politične škode, ki so mu jo pripisovali nekateri razburjeni novinarji, menda res ne more napraviti.

Dva dobra filma letošnje Pule sta si za okvir izbrala čas NO boja, govorila pa sta o splošno človeških problemih. Vatroslav Mimica je s HRANJENCEM segel v nemška koncentracijska taborišča; a zgodba o maščevanju, ki ga skušajo začetniki izvesti tako, da si od ust pritrgujejo pičlo hrano in jo dajejo izbranemu maščevalcu, ki ga tako obdrže pri močeh, je »večnostna« in bi se lahko dogajala kadarkoli. V Karlovyh Varyh nagrajena KRVAVA BAJKA Torija Jankovića je sicer zelo neposredno vezana na kragujevsko tragedijo leta 1941, prikazuje pa tedanje dogajanje s perspektive otrok, gleda nanj z otroškimi očmi in tako konkreten dogodek spremeni v splošno obtožbo vojnega nasilja, ki tako kruto zadene ravno otroško dušo; paralele k temu filmu bi bili Čengićevi MALI VOJAKI in Rusa Tarkovskega IVANOVO OTROŠTVO, le da je Jankovićev film šibkejši. Izmed filmov, ki se v NOB samo »vračajo«, je Popovićev BURDUŠ zanimiv toliko, ker v retrospektivah prikazuje cigana Burduša iz dveh poprejšnjih filmov: Krvavčevih DIVERZANTOV in pa Popovićevih DELIJ. DELIJE pa je film, ki ga Jugoslavija na splošno ni videla (Ljubljana pač; list Ekran je pri nas organiziral slavnostno premiero), ker ga ni odkupilo nobeno naše distribucijsko podjetje. Iz razumljivega razloga: film načenja še en zelo boleč problem: usodo bivših bojevnikov, partizanskih likvidatorjev, ki se ne znajo vključiti v »normalno« civilno življenje. Tudi to tematiko je torej že načel jugoslovanski film. Zdaj gre samo še za to, kdaj bomo imeli mi, občinstvo, toliko poguma, da si ga bomo ogledali.

Mihailo Ilić se je z NARAVNO MEJO tudi »vrnil« v vojni čas. Njegov junak (naš Janez Vrhovec je praznoval z njim svojo stoto filmsko vlogo) je danes uspešen »direktor«; muči pa ga spomin na to, kako je nekoč, v svoji partizanski preteklosti, odpovedal in toliko da ni postal skrivač, dezertar. Torej spet kritičen pogled na osebnost in zadržanje partizana. Toda ne glede na to, da stoji ob negativnem preživetem partizanu pozitivni padli bojevniki, je film po formalni plati tako šibak, da nas njegova problematika neha zanimati.

Gojmir Anton Kos: Boj pri Krškem 5. II. 1573, 1940, olje

Tako nam ostanejo samo še Djordjevičevi BICIKLISTI, delo, o katerem je težko reči, da bi bilo »partizansko«, sploh kakorkoli »zgodovinsko«, ker je tako prežeto z žlahtno poetičnostjo, tako transponirano v druga območja našega čutenja, da ga kar težko vežemo na konkreten prostor in čas. Pa vendar gre za neko malo srbsko mesto v usodnem letu 1941; in tisto, kar se v njem dogaja, je kar pristno in tipično. Djordjevič je, kot že rečeno, na strani človečnosti, »male« človečnosti, če hočemo, skromnih ljudi, ki jih ne bi smeli siliti v velike odločitve; in ki se pri teh odločitvah tudi primerno cagavo vedejo, na koncu pa se odločijo tako lepo in človeško, da je lepa in poetična celo njihova smrt. Djordjeviču lahko očitamo vse mogoče: da je po sili aparten, baročno bujen, vase zaverovan in nedisipliniran; nikakor pa, da bi se varoval nevarnih ali kočljivih tem. Že njegova Aleksandra (Milena Dravić) v JUTRU, to lepo plavolaso dekle, ki jo »njen« komandant izroči rabljem kot izdajalko, ne, ker bi bil prepričan, da je izdajala, pač pa, da jo kaznuje za svojo ljubezen do nje, ki se mu zdi zavržena in komunista nevredna, je nakazala, da se Djordjevič globoko zaveda dvojnosti, ki je v nas, ambivalentnosti naših dejanj, zapletenosti naših misli in občutkov. Aleksandra je v resnici hkrati ljubila dva moška in je pod pritiskom nemškega mučenja povedala nekaj stvari, ki bi jih ne smela. Ali je zato vlačuga in izdajalka? Ali ni veliko bližji obema oznakama njen komandant, ki jo pošlje pod strel, da bi si ne pokvaril kariere? In podobnih vprašanj zastavlja Djordjevič nič koliko v POLDNEVU, ki govori o informbirojevskem prelomu. V BICIKLISTIH gre pol koraka dalje: ko pripoveduje legendo, posvečeno partizanskemu odredu na biciklih, vpleta tudi takšnole epizodo: kolaboracionistični župan, žandar bivše jugoslovanske žandarmerije in lastnik mestne kavarnice se znajdejo v položaju, ko naj bi sestavili listo 25 talcev, da bi padli za enega nemškega vojaka. Izmed komunistov, se razume, in drugih »nezaželelih«. In ti trije »skrajni« predstavniki reakcije napravijo kar mimogrede heroično dejanje; na listi se znajde samo troje imen — njihova. Saj ne verjamejo, da jih bodo Nemci pobili; za vsak primer pa si le pripravijo »zadnji vzklík«. Podobno presenetljivih dejanj in odločitev je v BICIKLISTIH nič koliko. Zgodba se razbije in se spet sestavlja. Ljudje žive kot na dveh ravneh: vsakdanjosti in usodnosti; in se enako dražestno, lagodno kretajo na obeh. Djordjevičev film je nekaj med snom in poezijo. A po svoje daje bolj plastično, barvitejšo in pristnejšo podobo tistega, kar smo — mladi in zasanjani — doživljali med NO bojem, kot cele skladovnice skrbno sestavljenih arhivskih dokumentov. Življenje teče pač skoz sita dejstev, ne da bi jih omočilo; in za hip zamaknjeno zastane v prgišču umetnika.

Od Hirošime do danes

Florjan Laimiš

Nekdanji raj na Pacifiku — Tahiti, je postal raj z atomsko napako, so zapisali te dni, ko je Francija začela obnavljati svoje jedrske poskuse v tem delu Južnega morja. Ves čas, kar poznamo Društvene otoke, katerih »kraljica« je Tahiti, se prebivalstvu ni godilo tako, kakor bi se mu moralo v »raju«, zdaj pa še celo ne. Ko je James Cook leta 1772 med svojo drugo plovbo prišel na Tahiti, je cenil tamkajšnje prebivalstvo na 240.000, samo 85 let kasneje, leta 1857, pa je število prebivalstva padlo na 7200. Francoski kolonizatorji so prinesli na otoke krščansko vero, alkohol in — bolezni.

V novejšem času je prebivalstva spet več — na otoke je prišlo 30.000 francoskih vojakov, tehnikov in funkcionarjev, s seboj pa so prinesli — atomske in nato še vodikove bombe...

Uradno imamo že pet jedrskih sil na svetu, leta 1944 pa so ZDA menile, da nobena druga država ne bo zmogla tolikšnih stroškov, kot jih terjala izdelava ene same atomske bombe, zato so bile več kot samozavestne; »cena vsega tega podviga je enaka stroškom za gradnjo celih mest in tovarn, ki so bile razmetane po vseh ZDA, njihovi delovni rezultati pa 16. julija 1945 zajeti v eni sami jedrski bombi. Nastopil je zadnji odločilni trenutek. Nobena druga država na svetu ne bi zmogla tolikšnega tehničnega in intelektualnega napora«.

Niti en mesec še ni minil od tedaj — 6. avgusta 1945 ob 8.15 uri je nad Hirošimo na Japonskem eksplodirala prva jedrska bomba, vržena na določen cilj. Tri dni kasneje ob 11. uri je druga bomba uničila Nagasaki, naslednjega dne pa je Japonska pristala na brezpogojno kapitulacijo.

Uvod v ti dve eksploziji je bil že omenjeni preizkus 16. julija 1945 v Alamo gordu, opustelih planinah Nove Mehike. To je datum, ko je človeštvo stopilo v novo dobo: atomsko dobo. Ko je bilo vojne konec, so se nadaljevale poskusne eksplozije 1. in 25. julija 1946 na Bikiniju in na Eniwetoku, nato pa so zrasle značilne atomske »gobe« v Sibiriji, na Tahitiju in na Kitajskem.

Ves ta čas smo veliko brali, da je treba uničiti jedrsko orožje, storjeni so bili tudi nekateri konkretni koraki v tej smeri — vendar šele v novejšem času — omejili so poskusne eksplozije in začeli opozarjati, kako izredno sredstvo je miroljubna uporaba jedrske energije v miroljubne namene. V ta namen je bilo veliko akcij in pomoči, zrasle so številne atomske peči, imamo jedrske elektrarne in človeštvu so radioaktivni izotopi že nekaj časa v veliko pomoč.

Toda odgovor na vprašanje, zakaj ne prepovedo tega orožja, je v bistvu enak kot na vprašanje, zakaj ga po kapitulaciji Japonske niso več rabili, čeprav je bilo več groženj v tej smeri (samo Koreja na primer): ravnotežje sil ali ravnotežje strahu. Rušilna moč jedrskega orožja je danes tako velika, da je težko najti izraz, s katerim bi jo lahko definirali. Če bi sodobna bomba padla na milijonsko mesto, bi ena tretjina prebivalstva umrla zaradi eksplozije in ognja ali pa v prvih dneh zaradi jedrskega sevanja. Ena sama bomba bi torej terjala toliko žrtev, kot so jih med II. svetovno vojno terjali vsi letalski napadi na Nemčijo in Japonsko.

Če bi na ZDA vrgli 400 bomb z jakostjo po 10 megaton (ta izraz za rušilno moč je zdaj splošno v rabi, ena megatona pa je milijon ton klasičnega eksploziva), bi

bilo izločenih več kot polovica od vseh 200 milijonov ameriških prebivalcev. O fizičnih efektih ni treba še posebej govoriti, vprašanje je, ali bi se kaj takšnega lahko res kdaj zgodilo, ali so svetovne sile res že opremljene s tako strahotno močjo?

V proizvodnji medcelinskih raket, oboroženih z jedrskim nabojem, je SZ že dosegla ZDA. Najnovejši podatki pravijo, da so imele ZDA v začetku letošnjega leta 1054 takšnih raket, SZ pa 1060. Doseg sovjetskih raket SS-9 je 14.000 km in omogoča neposredno ogrožanje najmočnejših ameriških raket tipa »Minuteman«, zavarovanih v podzemeljskih zakloniščih. Če bi obe strani obenem izstrelili vse naboje jedrskega potenciala, potem bi bila jakost sovjetske »salve« 10.000 megaton, ameriške pa 2000 megaton. Zato pa Američani vodijo pred SZ glede težkih bombkov za napad z jedrskimi bombami (450:150). Zato pa ima spet SZ prednost v raketah srednjega in majhnega dosega. SZ ima 700 takšnih raket z jedrskim nabojem, ZDA pa jih nimajo. Dalje, medtem ko ima SZ 1050 srednjih bombnikov, jih imajo ZDA 60. Če razpostavijo to orožje ob sovjetskih mejah in ga usmerijo proti objektom v Zahodni Evropi, bi lahko z njim nevtralizirali letališča v oddaljenosti 1700 do 3000 km. Torej, to orožje bi lahko strahovalo vojaške objekte nasprotnika v Zahodni Evropi, na Japonskem in Kitajskem, če bi s te strani grozila nevarnost (podatki kažejo, da LR Kitajska na tem področju počasneje napreduje, kakor pa so nekateri napovedovali). Če bi SZ uspela doseči v medcelinskih raketah premoč nad ZDA v razmerju 2:1, bi bili lahko vsi silosi ameriških raket »Minuteman« nevtralizirani že s prvim jedrskim napadom.

Druge jedrske sile imajo za zdaj še neznaten jedrski potencial. LR Kitajska ima samo nekaj megatonskih bomb, verjetno nekako 100 nabojev po 20 kiloton, kar pomeni, da za zdaj še ni sposobna za jedrsko vojno. Čeprav bo imela do leta 1975 že precej večjo udarno moč, je tudi res, da druge jedrske sile ta čas ne bodo mirovale.

Francija ima 40 bombnikov Mirages-IV, oboroženih z bombami po 80 kiloton, do leta 1975 pa nameravajo zgraditi 4 jedrske podmornice in 27 silosov za rakete manjšega dosega.

Velika Britanija ima v svojem arzenalu 3 jedrske podmornice, oborožene z raketami »Polaris«, in 50 bombnikov »Vulkan« za prevoz jedrskih bomb do cilja.

Takšna je torej moč jedrskega potenciala držav članic »Atomskega kluba«. Vedno več znamenj, da se utegne ta klub kaj kmalu razširiti. Neuradno je Indija na najboljši poti, da bo izdelala svojo prvo jedrsko bombo (kjer je dim, tam je tudi ogenj). Uradno pa je znano, da že vrsto let raziskuje skrivnosti jedrske energije, da ima dober reaktor, dobre strokovnjake, da gradi svojo prvo jedrsko elektrarno, za drugo pa pripravlja načrte. Izrael je že pred letom izjavljal, da zanj ni nobena težava izdelati jedrske bombe, potencialni graditelj je tudi Južnoafriška unija, nekatere dežele v Latinski Ameriki, poleg tega pa še Japonska, Italija, ZR Nemčija in še katera država, ki sicer svoje dejavnosti ne obeša na veliki zvon, šolanja strokovnjakov in eksperimentiranja z reaktorji pa ne opušta.

Strokovnjaki Združenih narodov so pripravili za generalnega sekretarja U Tanta obširno poročilo o posledicah možne uporabe jedrskega orožja in o znamenjih, ki napovedujejo možnosti za nadaljnji razvoj tega orožja v državah, ki ga še nimajo. U Tantovo poročilo zajema tudi naslednji prikaz stroškov raznih programov za proizvodnjo jedrskih nabojev, to je jedrskih bomb na podlagi plutonija.

	Mali program (10 orožij po 20 kiloton v 10 letih)	Srednji program (100 orožij po 20 kiloton v 10 letih)
Jedrski material	70,0	154,0
Konstrukcija in izdelava	18,0	18,0
Poizkusne eksplozije	12,0	15,0
Vzdrževanje	4,0	4,0
Skupno	104,0	191,0
Cena vsakega naboja	11,0	1,9

Mali program bi torej veljal letno 11 milijonov ameriških dolarjev, kar spet pomeni, da bi en naboj veljal 1,1 milijona dolarjev, medtem ko bi srednji program terjal 19 milijonov dolarjev na leto, posamezni naboj pa bi veljal 1,9 milijona dolarjev. Če bi mali program lahko kombinirali s proizvodnjo plutonija v kakšnem velikem reaktorju, bi se letni stroški zmanjšali na 6 milijonov ameriških dolarjev, kar pomeni, da bi en naboj veljal 6 namesto 11 milijonov dolarjev.

Razvidno je, da revne dežele ne zmorejo tolikšnih stroškov, še posebno ker jim tudi nekatere velike sile dajejo ustrezní zgled. Velika Britanija na primer je bila med II. svetovno vojno povezana z ZDA v začetnih fazah izdelovanja jedrskega orožja, kasneje pa je z lastnimi silami izdelala manjši jedrski arzenal, gradila pa je tudi svoje rakete in letala, zdaj tega ne počenja več. Kanada je med vojno sodelovala z Veliko Britanijo pri razvijanju jedrske tehnologije, nato pa je sklenila, da sama ne bo izdelovala jedrskega orožja. Ta njena vzdržnost pa seveda ne pomeni, da ga ni sposobna izdelati, kadar bi se za takšno proizvodnjo odločila. Po drugi plati pa je Francija, katere nekateri znanstveniki so tudi sodelovali v skupnih vojnih naporih na področju jedrske tehnologije z Veliko Britanijo in Kanado, začela razvijati svoje jedrsko orožje, rakete in letala že leta 1950. Po isti poti je krenila tudi LR Kitajska. Oboroževalna tekma, mislimo na tekmovanje v jedrskem oboroževanju, je ta čas pripeljala do tega, da je v skladiščih že toliko bomb, da lahko uničijo vse človeštvo.

Toda razvoj se pri tem ni ustavil. Sovjetski viri so večkrat sporočili, da imajo v Sovjetski zvezi »globalno raketo« ali »orbitalno bombo«. Tega orožja ZDA nimajo. Sodeč po razpoložljivih podatkih, je orbitalna bomba raketa SS-9, katere tretja stopnja lahko kroži okoli zemlje kot jedrski naboj. Doseg tega orožja je torej neomejen, vendar menijo, da bi se sprožilo potem, ko bi preletelo potrebni del zemljine krožnice.

To velikansko raketo (dolga je 36,6 m) so že leta 1965 pokazali na prvomajski paradi v Moskvi. Na Zahodu so bili mnjenja, da te rakete še ni v operativnem arzenalu Sovjetske zveze. Ko pa so januarja 1969 izvedli vrsto poskusov (kaže, da v okviru satelitskega programa Cosmos), so le prišli do zaključka, da utegne to orožje v kratkem času postati operativno!

Jakost jedrskega naboja tega ofenzivnega sistema ni natančno znana. Po nekaterih namigih bi lahko rekli, da gre za naboj izredne moči, približno 50 megaton, Američani pa trdijo, da gre za naboj manjše rušilne moči, kot ga ima ista raketa v vlogi medcelinskega izstrelka (25 megaton).

Res je, da imajo globalne rakete veliko prednosti pred medcelinskimi raketami, vendar pa tudi svoje slabosti. Ena glavnih prednosti je neomejen doseg in možnost,

da lahko napade iz vseh smeri, vključno tudi po najdaljši poti prek južnega tečaja, kjer je za zdaj ni mogoče prestreči z medcelinskimi raketami, ker imajo premajhen doseg. To je seveda nov problem za ameriško obrambo, ki »pričakuje« napad prek severnega tečaja.

Druga »pozitivna« značilnost orbitalne rakete je v tem, ker leti relativno nizko (približno 160 km). Zaradi tega zaide v vidno polje radarja samo 4 minute, preden prileti v »omrežje« obrambe. Orbitalna raketa se ne bliža svojemu cilju položno, temveč strmoglavi in se dobesedno potopi vanj.

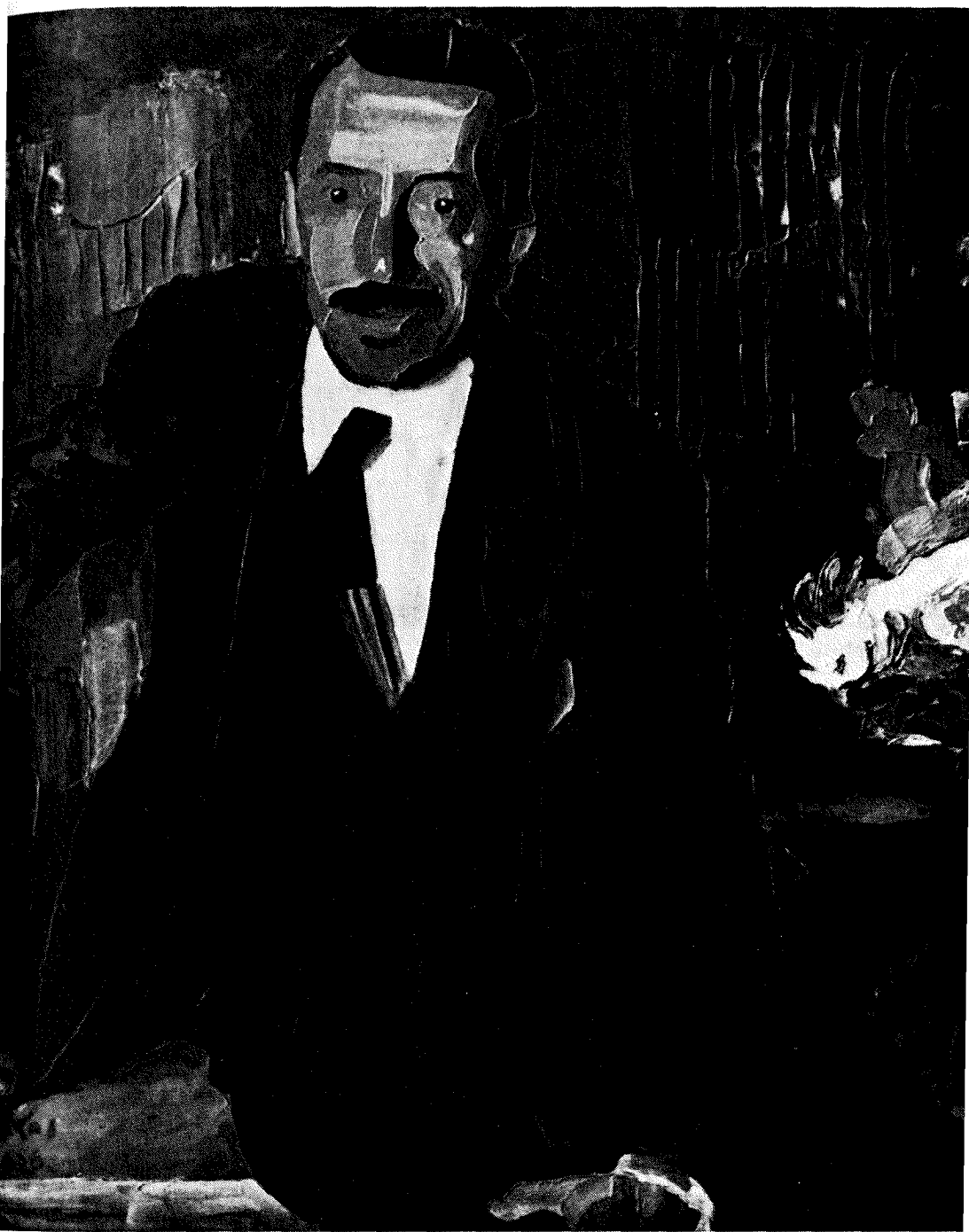
Slabosti tega orožja v primerjavi z medcelinskimi raketami pa so dvojne. Zaradi zaviranja (ko zapusti krožnico) je počasnejša, ko se približuje cilju, kot pa medcelinska raketa. Poleg tega prihaja globalna raketa na področje nasprotnikove obrambe kot »živi« projektil (zaviralni raketni motorji tedaj delujejo), medtem ko medcelinska raketa mrtvo vstopa v to cono. To pa je prednost za obrambo.

Američani pravijo, da sovjetski program orbitalnega orožja »ni več pošten«, da je Sovjetska zveza prekršila osnovno pravilo, ki sta ga dve super sili spoštovali — ne razvijati orožje, ki bi neposredno vplivalo na pobudo za začetek prvega udara.

S stališča mednarodne varnosti je zelo verjetno, da bi vsako naraščanje jedrskih sil ali nadaljnje kopičenje sedanjih zalog jedrskih bomb vodilo v še večjo svetovno napetost in nestabilnost kot pa k pomiritvi. Svetovna javnost je vedno bolj zaskrbljena zaradi širjenja in izpopolnjevanja jedrskega orožja. Nove jedrske sile, ki bi zaostrele napetost na posameznih področjih (Bližnji vzhod), bi samo še otežkočile že sicer zahtevano vprašanje vzdrževanja miru na svetu. Nikakor ni mogoče zavrniti mnenja, da je nevarnost jedrske vojne, ki bi izbruhnila po naključju, večja, kolikor večje je število držav, ki imajo takšno orožje in kolikor polnejša so skladišča atomskih bomb. Če bo prišlo do jedrskega spopada, ne glede na to, kako se bo začel, se ne bo nobena država počutila varno. Tudi če kakšna država ne bi doživela direktnega napada ali ne bi utrpela nikakršnih neposrednih posledic, bi čutila posledice kasnejših radioaktivnih padavin.

Vsaka izmed petih držav, za katere vemo, da imajo jedrsko orožje, izjavlja, da so njeni motivi v proizvodnji izključno taktično-obrambni ali pa preventivni. Nobena ni trdila, da je izdelala to orožje zaradi njegovega pomena kot napadalnega sredstva. Toda spremembe v minulih 20 letih glede na ravnotežje strateških sil na svetu so ustvarile popolnoma drugačno podobo, kot je bila tista ob začetku II. svetovne vojne. Na podlagi zgodovine minulih 20 let je jasno, da jedrski arzenal ne pomeni in ne more pomeniti iste stvari za različne države, pa naj gre za vojaško moč ali politično varnost.

Nekateri se izmikajo, da jedrsko orožje večja politično neodvisnost, dviga prestiž države in njen vpliv na mednarodnem prizorišču. Po nasprotnem mnenju pa je vpliv nekaterih sil na mednarodne odnose enak ne glede na to, ali imajo jedrsko orožje ali ne. Vprašanje mednarodnega prestiža je zelo sporno. Nobenega dvoma ni, da bi za nekaj časa dobili neugotovljivi element prestiža kot manifestacije tehnološke prednosti, ki jo pomeni razvoj jedrskega orožja. Toda ta prestiž lahko povzroči razne posledice in sproži neugodne reakcije v sosednih državah. Jasno je, da pot k lastni in mednarodni varnosti ne vodi prek izpopolnjevanja jedrskega orožja. Grožnja strahotnega razdejanja, ki bi zadelo človeštvo med jedrsko vojno, pa naj bi bila ali rezultat napačne kalkulacije ali pa nore miselnosti, je tako stvarna, da so poučeni ljudje na vsem svetu upravičeno nestrpni, ko pričakujejo ukrepe za dejansko razorožitev in za denuklearizacijo. Samo mednarodni sporazumi, ki bodo preprečili nadaljnje širjenje jedrskega orožja in uvedli kontrolo nad vsako oborožitvijo, bodo prispevek k varnosti vseh držav na svetu.

Gojmir Anton Kos: Mož s papigo, 1926, olje

Prva jedrska bomba, ki je eksplodirala 16. julija 1945 na preizkusnem izstrelišču v ZDA, je bila pravcati »siromak« v primerjavi s sedanjimi naboji, ki jih medcelinske rakete v nekaj trenutkih prenesejo iz enega kraja sveta na drugega. Vendar, če hočemo spoznati njihovo rušilno moč, razdejanje, ki ga povzročajo in nesrečo, ki jo pomenijo za človeštvo, je dovolj, če se spomnimo vtisov tistih, ki so doživeli prvo nekontrolirano verižno reakcijo:

»... tisti trenutek se je dvignila iz srca zemlje svetloba, kakršne še nihče ni videl, svetloba številnih sonc, zlatih v eno samo. To je bilo rojstvo sonca, kakršnega svet še nikoli do zdaj ni videl. Velikansko zeleno sonce se je v delcu sekunde dvignilo 3000 m visoko, nato pa se je dvigalo vedno višje in višje, dokler ni prišlo do oblakov, dokler ni obsijalo neba in zemlje s slepečo svetlobo. Takoj nato se je pojavila velika ognjena krogla, katere premer je bil približno 1 km in katere barva se je spreminjala, kolikor bolj se je krogla dvigala. Barva je prehajala od temno škrlatne do oranžne, krogla pa se je širila in bila vedno večja, pri tem pa se je nenehno dvigala. Elementarna sila je raztrgala verige, ki so jo oklepale več milijard let. V enem samem kratkem trenutku je barva krogle postala nadnaravno zelena. Zdelo se je, ko da se je zemlja odprla, nebo pa stopilo. Imeli smo vtis, kot bi bili navzoči tisti hip, ko je nastala svetloba« ...

Prebivalci Hirošime in Nagasakija niso imeli časa, da bi opazovali ta pojav, kajti to ni bil več poskus, temveč napad. V tistem delu sekunde je Hirošima izgubila 80.000 ljudi ali 30 % prebivalcev, nadaljnih 30 % pa jih je bilo ranjenih. Mesto Nagasaki je izgubilo 15 % prebivalcev ali 40.000 ljudi, prav toliko pa jih je bilo tudi ranjenih. Tokio so Američani napadli z 290 letali, ki so odvrгла 1667 bomb ter ubila 83.000 prebivalcev japonskega glavnega mesta. Hirošimo in Nagasaki je napadlo eno samo letalo in odvrгло eno samo bombo.

V vseh bombnih napadih med II. svetovno vojno je bilo v Nemčiji 500.000 mrtvih, v Franciji 60.000, prav toliko pa v Veliki Britaniji.

Vsa ta dejstva pričajo o rušilni moči jedrske bombe že tedaj, ko je bila v povojih. Hirošima je bila zravnana z zemljo, položaj v mestu po napadu pa je bil naslednji: Ni bilo nobenih zdravil, 90 % vseh zdravnikov je bilo mrtvih, od 1780 bolničarjev jih je 1654 padlo ali pa jih je bilo ranjenih. Ranjence, ki so jih prinašali v 3 še uporabne bolnišnice od 45, kolikor jih je bilo v mestu, so polagali na zemljo, vendar ni bilo nikogar, ki bi lahko skrbel zanje. Večina ljudi je bežala kamor koli, nikomur ni prišlo na misel, da bi na lastno pobudo organiziral kakršnokoli pomoč. Šele čez 30 ur so se pojavile organizirane reševalne ekipe. Vendar niti v Hirošimi niti v Nagasakiju ni izbruhnila med prebivalstvom nikakršna epidemija, grobo povedano zaradi tega, ker je ogenj uničil bakterije.

Od centra eksplozije so na vsem območju v polmeru 1 km ljudje in živali umrli in poginili v trenutku zaradi strahotnega pritiska premikajočih se zračnih mas in zaradi visoke temperature, ki je nastala v eksploziji. Hiše in druge konstrukcije so bile zmlete. Takoj je izbruhnil požar. V polmeru 2 km od centra so bili ljudje večinoma huje ali laže ranjeni. Stavbe je uničil požar. Drevje je bilo izruvano s koreninami vred in zaradi silne vročine popolnoma suho ...

Narodnoosvobodilni boj v Srbiji in njegove posebnosti

Ivan Jan

Narodnoosvobodilni boj se je v posameznih pokrajinah razvijal različno. Nekje naglo, skokovito, drugod postopoma, pač tako, kakršne so bile okoliščine, zgodovinske ter druge. Narodnoosvobodilno gibanje v Srbiji se je kljub začetni množičnosti razvijalo postopoma. Poglavitne posebnosti tega boja v Srbiji so v glavnem tri:

- množična vstaja v 1941. letu,
- pojav četništva z Dražo Mihajlovičem,
- prilagajanje na postopno rast NOB od 1942 do 1944 ter osvoboditev pokrajine, ki je bila kronana z osvoboditvijo Beograda.

Tako kot v večini drugih pokrajin Jugoslavije, je tudi v Srbiji že v aprilu 1941 začel delovati vojaški komite. Ta je prek okrožnih in okrajnih komitejev pripravljaj oboroženo vstajo. Prav tako je bil ustanovljen vojaški komite tudi pri pokrajinskem komiteju KP za Vojvodino. Tako so bile kmalu po vsej Srbiji in Vojvodini sestavljene številne skupine in desetine, ki so bile najbolj aktivne po mestih.

Srbija obsega okoli 66.000 km² z okoli 5 milijoni prebivalcev in je na važnem delu Balkana. Prek Beograda in naprej proti jugu vodijo poti proti Sredozemlju in Bližnjem vzhodu, poleg tega pa je to bogata dežela, zaradi tega so Nemci poslali tja kar tri divizije, ki jim je poveljeval štab 65. armadnega korpusa s sedežem v Beogradu. Poleg nemške vojske, žandarmerije in policije so del Srbije zasedli Bolgari, Vojvodino pa Madžari. Nemško poveljstvo je poleg vojaškega in upravnega aparata kmalu postavilo tudi kvislinško srbsko vladu z generalom Nedićem na čelu. Okupatorska oblast, vojska in policija, podprta z domačimi kvislingi, je takoj začela uganjati nasilje. Poleg tega je iz predela, ki so ga okupirali Madžari, pobegnili ali pa je bilo pregnanih v Srbijo 37.000 Srbov, iz Hrvatske in Bosne okoli 100.000 Srbov, s področja, ki so ga okupirali Bolgari, pa 27.000 Srbov, kar znese 164.000 ljudi. Ti so pribežali v Srbijo brez vsega. Okupatorjeva oblast je takoj organizirala tudi ropanje Srbije, nasilje nad srbskim prebivalstvom pa je bilo že od vsega začetka zelo obsežno. Madžari in Bolgari pri tem niso zaostajali. Že prve dni po okupaciji so madžarski okupatorji postrelili več kot 3500 Srbov, čez 10.000 pa so jih zaprli. Bolgari pa so v pirotskem in vranskem okrožju poleg drugega tudi bolgarizirali srbsko prebivalstvo, to pa so spremljali nasilstva, uboji, požigi in nasilna mobilizacija v bolgarsko vojsko.

Specialna policija in gestapo sta 22. junija 1941 začela množično aretirati komuniste ter druge napredne in demokratično usmerjene ljudi.

Toda te aretacije niso mogle uničiti Partije, ker je le-ta svoje članstvo že pripravila ne samo za obrambo, temveč tudi za napad. V aprilu, maju in juniju so bile že izvršene vse priprave za oborožen boj, k čemur je svoj delež prispevalo tudi okupatorjevo nasilje. Široka mreža udarnih skupin je začela delovati in zbirati orožje. Takoj po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo so te skupine začele izvrševati diverzantske akcije. Uničevale so okupatorjeve objekte, trgale plakate, telefonske instalacije, zažgale so več kamionov, likvidirale vrsto petokolonašev in agentov specialne policije ter izvedle vrsto drugih akcij.

Hkrati so že nastajali in začeli delovati tudi partizanski odredi. Te je vodil glavni štab Srbije, ki je bil ustanovljen 4. julija 1941. Njegovi člani so bili: Sreten

Žujević, Filip Kljaić, Rodoljub Čolaković, Nikola Grulović in Branko Krsmanović. V tem času je bilo v Srbiji že nekaj partizanskih odredov, na primer šumadijski, valjevski, kosmajsko-posavski in še nekaj drugih. Glavni štab Srbije je z vsemi močmi deloval na nadaljnjem širjenju in utrjevanju novih partizanskih odredov.

Prva oborožena akcija teh odredov je bila izvršena 7. julija v valjevskem okrožju. Tega dne je v Beli Cerkvi blizu Krupnja radževska partizanska četa valjevskega odreda na čelu z Žikico Jovanovićem-Špancecem na ljudskem zboru v spopadu z orožniki ubila prve hlapce okupatorjeve oblasti. Ta dan Srbija slavi kot dan vstaje.

V prvih dneh julija naglo naraščajo že obstoječi partizanski odredi in nastajajo novi. V nekaj tednih je bila vsa Srbija preplavljena s partizanskimi odredi, kajti v boj so se vključevali številni ljudje. Po vsej pokrajini je odmevalo streljanje in okupator s kvislinškimi enotami vred je bil zelo prizadet. Poleg žive sile so partizanski odredi uničevali tudi prometne zveze, poleg tega pa vse, kar je služilo okupatorju. Tako je vstaja v avgustu in septembru 1941. leta prerasla v Srbiji v splošno ljudsko vstajo. Poleg prej imenovanih odredov so se pojavili številni drugi: moravski, čačanski, užiški, mačvanski, kragujevški, kopaoniški, zaječarsko-boljevaški in drugi. V nekaj tednih vstaje je bilo v Srbiji ustanovljenih 18 partizanskih odredov, ki so štelih po 30 in v najkrajšem času tudi do 3000 borcev. Užiški odred je na primer kmalu imel 9 čet, posavski pa okoli 2600 borcev.

Ti odredi so v avgustu naglo postali občutna vojaška sila, poleg tega pa jih je krepila pomoč in pripadnost prebivalstva. Začele so se številne in obsežne vojaške akcije in do septembra so odredi osvobodili in očistili skoraj vso Mačvo in Pocerino vse do Obrenovca. V tem času so osvobodili tudi mesta: Lajkovac, Ub, Ljig, Krupanj, Loznico in druge, v septembru pa še Užice, Čačak, Užiško Požego, Milanovac in številne druge. Z eno besedo — osvobodili so vso zahodno in velik del vzhodne Srbije. To je bil čas, ko je zaživela »Užiška republika«, kjer je začela delovati prva narodna oblast — narodnoosvobodilni odbori, s središčem v Užicu, kjer je potem deloval glavni narodnoosvobodilni odbor za Srbijo. Zaledje je bilo organizirano za pomoč fronti, različne delavnice in podjetja pa so s polno paro začela delati za partizane. Tako tudi tvornica lahkega orožja v Užicu, ki so jo dobili v roke partizani in je začela delati za odrede. V dobrih dveh mesecih so v tej tovarni izdelali 26.500 novih pušk, popravili 4500 starih, poleg tega pa izdelali tudi 300 puškomitraljezov in 200 težkih mitraljezov, okoli 2.700.000 nabojev, 10.000 tromblonov, več ročnih bomb in drugega orožja.

Konec septembra 1941 se je tudi vrhovni štab s Titom na čelu premestil iz Stolic, kjer je bilo 26. septembra važno posvetovanje, v Užice, in tu ostal okoli dva meseca. Tako je Užice postalo središče narodnoosvobodilnega boja za vso Jugoslavijo.

Konec oktobra 1941 je bilo v Srbiji že 26 partizanskih odredov z različno močjo, vsega skupaj pa je bilo tedaj v Srbiji okoli 24.000 partizanov. Največji odredi so bili: čačanski, ki je štel 3200 borcev, valjevski s 3000 borci, užiški prav toliko, posavski 2800 borcev, kragujevški 1200 in tako naprej.

Tudi v ravnih Vojvodini je bilo v tem času že 6 partizanskih odredov. Zaledje osvojenega ozemlja v jugozahodni Srbiji je bilo v glavnem na Zlatiboru, naslonjeno na Drino ter zaklinjeno na področje Čačak—Kraljevo vse do Rudnika, Valjeva in Cera.

Posebno poglavje za Srbijo je bilo četništvo.

Vodstvo NOB je še v Beogradu zvedelo, da je nekje na Ravni gori v Srbiji skrit polkovnik Draža Mihajlović. Le temu je bilo že julija 1941 prek valjevskega

odreda ponudeno, naj se tudi on priključi narodnoosvobodilnemu boju. Toda Mihajlović je to ponudbo odbil z izgovorom, »da je to nemogoče, ker nima vojske in se boji represalij, da je še čas«. Poleg tega so se s posameznimi četniškimi poveljniki pogovarjali tedaj tudi nekateri okrožni predstavniki partijskih komitejev in partizanskih odredov z namenom, da bi vse sile združili za skupni boj proti okupatorju. Vendar pa je Draža Mihajlović s svojimi poveljniki menil, da še ni prišel čas za oborožene napade in se je treba lotiti Nemcev v Srbiji šele v trenutku, ko bodo premagani tudi drugod.

Zaradi delovanja Draže Mihajlovića in njegovih četnikov je tudi vrhovni komandant partizanskih odredov Tito osebno vložil veliko naporov v to, da bi četnike vendarle pridobil za skupni osvobodilni boj. Zato se je 19. septembra na planini Suvobor sestal z njim, vendar ni dosegel sporazuma. Mihajlović ni hotel pristati, da bi njegovi četniki šli proti nemški vojski, tajno pa se je že 5. septembra sporazumel s predsednikom kvislinške vlade Nedićem, da bodo delovali proti partizanskim odredom. Poslej je Mihajlović dobival od Nemcev tudi denarno pomoč.

Tito se je še enkrat, in sicer 17. oktobra, spet sestal z Mihajlovićem, vendar ta o kakem dogovoru za skupno napadanje okupatorja ni hotel nič slišati. Obljubil pa je, da četniki partizanov ne bodo napadali, kar pa ni držalo. Že 2. novembra je Mihajlović skupini četniških odredov velel, naj napadejo Užice in jih iztrgajo partizanom. Toda četniki so pretrpeli poraz, vendar so šli 7. novembra ponovno proti Užicu. A spet so bili odbiti. Partizani so jih tedaj pritisnili tako, da so četniki prosili, naj jih puste. Tito je tej prošnji ustregel, ker se je hotel izogniti prelivanju krvi, a pozneje se je pokazalo, da je bila vsaka, še tako dobronamerna gesta zaman. Mihajlović se je namreč že 13. novembra z nemškim poveljstvom za Srbijo dogovoril, da četniki ne bodo napadali nemških enot in da se bodo skupno tolkli proti partizanom.

Izdajstvo četnikov je bilo vsestransko. Že v septembru, ko so partizanski odredi skupno z enim četniškim odredom napadli Šabac, to Mihajloviću ni bilo prav. Komandant tega četniškega odreda je bil poslej pri Draži v nemilosti.

Prav tako so partizanske sile s sodelovanjem okoli 1200 četnikov napadle Nemce v Kraljevu in Valjevu. Do tega sodelovanja je prišlo zaradi tega, ker je Tito iz Krupnja, kjer je bil tedaj vrhovni štab, poslal Draži pismo in mu opisal nevarnost, ki je pretela zaradi izgube osvobojenega ozemlja. Mihajlović je s tem soglašal, ker je uvidel, da se partizansko gibanje naglo razvija in postopoma tudi nekateri četniki odhajajo med partizane. Četništvo je namreč v dotedanji srbski zgodovini in v bojih za svobodo odigralo pozitivno vlogo in je bilo med ljudstvom precej zakoreninjeno.

Draža se je prestrašil, ker so nekateri četniki spoznavali prevaro in so se njegovi odredi začeli manjšati. Pri tem je računal na uničenje partizanov — kar naj bi opravili Nemci v bližnji ofenzivi, in tako je Draža dal formalen pristanek za sodelovanje pri napadu na Kraljevo in Valjevo.

Tako so se četniki angažirali v boju proti Nemcem pri Valjevu. Toda ko so se boji zaostрили in razširili, so pobegnili s položajev in tako pustili pri Valjevu partizane same. Zato je tudi prišlo do nepotrebnih žrtev in neuspeha.

Kljub vsemu je vrhovni štab četnikom dovolil, da imajo poleg partizanskih poveljstev svoja poveljstva tudi v Čačku, v Užicu in v Gornjem Milanovcu.

Štiri dni po drugem sestanku med Titom in Dražo pa so četniki že napadli partizane pri Užiški Požegi. Presenetili so jih in tako zavzeli to mesto. Od tam so potem ovirali partizanske prevoze na železniški progi med Užicem in Čačkom.

Kmalu za tem je Draža tudi pri Kraljevu, kjer so se skupno s partizani borili proti Nemcem, odtegnil 800 četnikov. Tako so četniki odprli fronto Nemcem.

V zvezi s tem je treba vedeti, da je bilo poslej sodelovanje četnikov Draže Mihajlovića z okupatorji očitno, neprestano in nevarno. To je tudi precej oslabilo moč in delovanje partizanskih odredov, ki so se morali tolči na dveh frontah.

Med četniki pa je bilo veliko zapeljanih ljudi, ki so nasedali lažni Mihajlovičevi propagandi in dejanjem.

Vstaja v Srbiji in tako obsežno osvobojeno ozemlje je postala za Nemce zelo nevarna. S tem je bil namreč ogrožen desni bok glavnih sil na vzhodni fronti ter komunikacije, ki vežejo Nemčijo z Balkanom ter dalje s Sredozemljem. Poleg tega je bilo v zaslužnjeni Evropi to prvo osvobojeno ozemlje. Ta primer bi lahko v moralnem in političnem pogledu služil v spodbudo tudi drugim narodom.

Zato je okupatorsko poveljstvo prevzela zaskrbljenost. Že sredi avgusta 1941 nemški komandant na Balkanu poroča, da so sabotaže v Srbiji načrtne in so razmere v Srbiji vse hujše, to pa da je delo komunistov. Zaradi tega je konec avgusta 1941 dobil general Milan Nedić nalogo, da s pomočjo vojaških formacij namesto Nemcev zatre upor v Srbiji ter da vzpostavi »red in mir«. Da ta izdajalec v tem ni uspel, je spet razvidno iz poročila nemškega poveljstva za Balkan, ki v Berlin poroča, da Nedićeva vlada »ni zmožna zatreti uporniškega gibanja«.

To je prisililo Nemce, da so sami začeli pripravljati ofenzivo. Pripravili so dve svoji diviziji, tri Paveličeve polke in nekaj Ljotičevih sil. Že prej je bilo rečeno oziroma odrejeno, da bo za vsakega nemškega vojaka padlo nad sto domačinov. Te kazni so nameravali izvrševati tako, kar so tudi počeli, da so čimbolj zastrašili ljudi in partizane. Tudi s tem so hoteli zatreti osvobodilno gibanje in računali so, da bodo to dosegli v kratkem času. Vse to pa ni zaleglo, zato so Nemci začeli z ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju v zahodni Srbiji. Sredi septembra 1941 so poleg pehote uporabili tudi več topov, tankov in letal. Na poti proti osvobojenemu ozemlju so hkrati »čistili« naselja s požigi, aretacijami moških starih od 14 do 60 let, jih odganjali v taborišča, ženske, otroke in starce pa so odganjali proti jugu, da bi v planinskih predelih Cera pomrli od gladu in zaradi bližnje zime.

Nemška vojska in njihovi pomočniki so tedaj tudi množično streljali. 21. oktobra so v Kragujevcu pobili 7000 prebivalcev, v Kraljevu so postrelili čez 2000 tovarniških delavcev, sredi novembra pa so v Šabcu ubili okoli 6000 ljudi. To so bili strahotni zločini, predvsem na področjih, kjer so prej potekale partizanske akcije ali kjer je bilo osvobojeno ozemlje.

Najhujši boji so se odvijali v Mačvi, na Ceru, v Pocerini in pri Zavlaki. Partizani so vse do reke Jadrta odstopali korak za korakom in se borili za vsak meter zemlje. Nemcem so nudili močan odpor in tako napadalci s temi silami niso mogli naprej v planinske predele. Obstali so v ravnini in začeli pripravljati ofenzivo za obsežnejšo fronto.

Partizani so ta predah izkoristili, prešli v protinapad in spet osvobodili večji del Mačve in Pocerine. Valjevski odred je celo obkolil nemško garnizijo v Valjevu, obkoljene pa so bile tudi nemške sile v Kraljevu. Toda tu so četniki odigrali svojo izdajalsko vlogo in odprli fronto Nemcem.

Medtem so Nemci pripravili nadaljevanje ofenzive. Zdaj so zbrali kar štiri divizije ter več polkov druge vojske in še Nedićeve enote. V tej ofenzivi so sodelovale tudi močne tankovske in letalske formacije. Ofenziva, ki je potekala od Valjeva proti Užicu po dolini Zahodne Morave, se je začela 25. novembra 1941. V teh bojih so partizanske sile spet nudile močan odpor in spet so se odvijale ostre bitke tako pri Valjevu, Loznici, Kraljevu in Gornjem Milanovcu. Izgube so bile na obeh straneh zelo občutne. V bojih okoli Valjeva in v Mačvi pa so konec oktobra parti-

zani zajeli celo okoli 250 Nemcev. Posnetki iz teh časov pričajo o prvih nemških ujetnikih v okupirani Evropi.

Pred premočnim sovražnikom so se partizanske sile morale umikati, toda so se srdito branile. Nemci so konec novembra zavzeli Užice in Čačak, partizanske sile pa so se postopoma začele umikati proti Sandžaku, to je na tromejo med Srbijo, Bosno in Črno goro.

Boji za Užice in okolico so bili ogorčeni. V vseh ozirih premočni sovražnik je poleg številnih tankov in topništva imel tudi okoli 50 bombarderjev, zato so bile izgube branilcev občutne. Tedaj ni bilo protiletalskih topov in mitraljezov, zato so se nemška letala lahko spuščala tik nad zemljo. V teh bojih in pri obrambi umika je na Kadinjači padel ves delavski bataljon, a partizani ter z njimi tudi Tito so se umaknili iz Užica le 20 minut pred vdorom nemških tankov. V Užicu se je borila tudi skupina Slovencev.

S prodorom Nemcev in njihovih pomočnikov v Užice in v ostalo zahodno Srbijo je bila »Užiška republika« uničena.

Sovražnik je sicer prizadel veliko škode, vendar partizani niso bili uničeni. Že 22. decembra je bila po umiku v Sandžak ustanovljena prva proletarska brigada.

Po mesecih velikih uspehov, prvega osvobojenega ozemlja v Jugoslaviji, prvih urejenih odredov, se začne za Srbijo novo obdobje, obeleženo predvsem z nasiljem Mihajlovičevih četnikov, Nedičevih žandarjev ter bolgarskih vojakov.

Po dogovoru med nemškim poveljnikom za jugovzhod ter bolgarsko vlado je v začetku 1942 bolgarska vojska zasedla še južno Srbijo. S tem je začelo narodno-osvobodilno gibanje v Srbiji delovati v še trših razmerah.

V Srbiji so ostale le majhne partizanske skupine, ki so nadaljevale boj predvsem v jugovzhodnem delu Srbije ter v vzhodnem predelu. Z območja Sandžaka je zaradi okrepitve partizanskih sil v Srbiji odšlo nazaj več borcev, in sicer valjevski in kosmajski odred. Te partizanske sile so se kljub nasilju in neprestanemu zasledovanju še vedno obdržale v Srbiji. Vedno so imele večje ali manjše osvobojeno ozemlje, in to posebno na področju Jastrebca, Ozrena in Črne Trave v južni Srbiji. Te partizanske sile so neprestano napadale sovražnika in občasno osvobajale posamezne kraje. Tako kljub odsotnosti glavnine partizanskih sil, oboroženi boj v Srbiji nikoli ni čisto ugasnil. Postopoma so začeli celo obnavljati nekdanje odrede in sestavljati nove. Vendar pa je bila zima 1941/42 za srbske partizane izredno huda, kajti sovražnik je bil zdaj v absolutni premoči in je večkrat napadal partizanske odrede. Kljub temu v centralni Srbiji borci kosmajskega in šumadijskega odreda pridejo včasih skoraj do Beograda, kjer vrše diverzantske akcije. Tako je bilo tudi okoli Požarevca, Čačka in drugih srbskih mest.

Medtem ko so v začetku 1942. leta v zahodni, centralni in vzhodni Srbiji oslavljeni partizanski odredi imeli hude boje s premočnim sovražnikom, je bilo na jugu Srbije spet osvobojeno obsežno področje. Svobodno ozemlje na jugu Srbije je imelo več vplivov. Najprej je bilo važno, ker gredo tam skozi številne komunikacije, važne za srednjo Evropo, Vzhod in Afriko; in dalje, ker je bilo od tam moč pomagati osvobodilnim silam makedonskega ljudstva. Prav tako pa je bilo od tam lažje pomagati Komunistični partiji Bolgarske pri nastajanju osvobodilnega gibanja. Na tem ozemlju so namreč nastale bolgarske partizanske enote. Tudi za razvijanje odpora v Albaniji in razvoj osvobodilnih sil v Grčiji je to osvobojeno ozemlje odigralo pomembno in pozitivno vlogo.

Zaradi vsega tega je nemški okupator zahteval od bolgarske fašistične vojske pomoč.

To osvobojeno ozemlje je zajemalo področje na desni obali Morave in je mejilo z novo bolgarsko mejo nad Vlasotinci, pa naprej po grebenu Suhe planine do bližine Niša in po desni obali Južne Morave, po cesti in železnici Niš—Leskovac. Na levi obali Morave pa je svobodno ozemlje obsegalo Pusto Reko in Jablanico in razen posameznih večjih mest vso Toplico.

Februarja 1942. leta so bolgarske fašistične enote s pomočjo Nemcev, Nedičevcev in četnikov to svobodno ozemlje napadle. Vneli so se ostri boji in sovražnik je imel čez 100 mrtvih. Zaradi premoči pa so se partizani morali umakniti, bolgarski fašisti pa so v Bojniku poklali okoli 500 ljudi, poleg tega pa so tudi požigali, zapirali, mučili in množično streljali goloroko prebivalstvo tudi drugod.

Bolgarske sile so pozneje razširile ofenzivo tudi na svobodno ozemlje Jablanice in Puste Reke ter dalje na Toplico in še naprej. Pri tem je sodelovalo okoli 20.000 vojakov. Poleg Bolgarov še Nemci, četniki in Nedičevci, medtem ko so partizanske enote štejele le 4000 borcev.

Po ofenzivi so občasno spet osvobodili precejšnje ozemlje, junija 1942 pa so Bolgari začeli z veliko ofenzivo na Jastrebac, za katero so pripravili celo 30.000 vojakov. Tam so poveljevali nemški oficirji. Ofenziva je trajala šest dni, toda partizanske enote so se umaknile brez večjih izgub. Zato so se Bolgari lotili golorokih prebivalcev.

Tako je z večjimi in manjšimi uspehi ter spremljano z neprestanim nasiljem nad prebivalstvom minilo 1942. leto.

V 1943. letu je Srbijo spet zajel plamen obsežne vstaje. Spet rastejo partizanski odredi. Srbija dobi celo prve tri brigade. Vstaja je najbolj zajela južno Srbijo, kjer naglo nastajajo novi odredi. Razvijajo se številne in ostre borbe, kajti sovražnik je začutil nagli razvoj in oživljanje partizanskih sil.

Sredi največjih reorganizacij in po kapitulaciji Italije tudi Srbija dobi prve brigade. 5. oktobra je bila v Šumadiji ustanovljena 1. šumadijska brigada. 11. oktobra 1943 je bila v južni Srbiji ustanovljena 1. južnomoravska brigada, nekaj vojvodinskih brigad pa je iz vzhodne Bosne prešlo v Srem. Tako je tudi tam oživela partizanska dejavnost. Tretja brigada je bila ustanovljena nekoliko kasneje.

Priliv borcev v brigade in partizanske odrede je bil tudi v Srbiji vse večji, sovražnik pa je moral zapuščati manjše garnizije in se umikati v večja in utrjena mesta.

Leta 1944 se je vstaja v Srbiji še bolj razširila. Na ozemlju južne Srbije so nastale še štiri nove brigade, in sicer v januarju dve, ter potem v februarju in dalje v prvi polovici 1944. leta še več drugih. V tem času je bilo na južnomoravskem operativnem področju že osem brigad ter pet odredov in en samostojni bataljon.

Poleg tega so bili na osvobojenem ozemlju ustanovljeni vojno-teritorialni organi, ki so v svojih sestavi imeli precej oboroženih borcev. Te enote so tedaj štejele okoli 10.000 borcev. V taki situaciji je bilo treba na jugu Srbije ustanoviti poseben štab južnomoravske operative cone.

Tudi poslej se na tem ozemlju razvijajo obsežni spopadi, kajti bolgarska vojska pogosto napada, prav tako pa so v akciji partizanske brigade in odredi. Srbske partizanske sile osvobode obsežno ozemlje in zadajajo udarce sovražnikovim komunikacijam. V vsem tem času — to je v prvi polovici 1944. leta — je bilo v Srbiji ter na Kosovu in Metohiji sestavljenih 18 novih brigad, od 20. maja do 21. junija 1944 pa so bile ustanovljene prve srbske divizije: 21., 22., 23., 24. in 25. V Vojvodini sta bili v tem času formirani dve novi brigadi, v marcu 1944 pa 36. vojvodinska divizija, 1. julija pa 12. vojvodinski korpus.

Medtem se je rdeča armada naglo bližala našim mejam in Srbija je dobivala vse večji strateški pomen. Šlo je za skupne operacije in za zapiranje nemških komunikacij, predvsem za njihove enote v Grčiji. V zvezi s tem je vrhovni štab, že v februarju 1944 poslal proti Srbiji 2. proletarsko in 5. krajiško divizijo, ki naj bi pomagali srbskim enotam, ki so bile tedaj izpostavljene neprestanim napadom sovražnika. To je bil čas, ko so se utrjevale partizanske enote in se pripravljale na končno osvoboditev Srbije. Zadnja velika sovražnikova ofenziva proti narodnoosvobodilni vojski pa je kljub zlomu nekoliko zavrla prihod glavnine v Srbijo. Zaradi naglo razvijajočih se dogodkov so potem proti Srbiji poslali kar devet divizij. V neprestanih bojih z močnimi sovražnikovimi enotami so se te divizije od konca junija pa do začetka septembra 1944 kljub vsemu prebile v Srbijo. Tu so se povezale z domačimi divizijami in korpusi in takoj začele osvobajati deželo.

V Srbiji je bilo do konca septembra 1944 ustanovljenih nadaljnjih 8 brigad in 3 nove divizije: 45., 46. in 47. — a 7. septembra sta bila formirana dva korpusa — 13. in 14. srbski korpus, medtem ko so bile na Kosovu in Metohiji v septembru ustanovljene 3 nove brigade.

Ko je 6. septembra 1944 pri Turnu Severinu na Donavi rdeča armada dosegla našo mejo, so srbske in druge enote že osvobodile vso vzhodno in velik del ostale Srbije. Tako so imeli Nemci razbite zveze z Grčijo

V septembru je tudi vrhovni štab zapustil Vis in prešel v Srbijo, in sicer na valjevsko letališče. Med NKOJ ter vrhovnim štabom na eni in poveljstvom rdeče armade na drugi strani pa je bil sklenjen sporazum, ki je dovoljeval, da enote rdeče armade lahko začasno pridejo na ozemlje Jugoslavije, kar bo služilo sodelovanju pri osvoboditvi Srbije, poleg tega pa bo omogočen prehod na južno krilo fronte v Madžarski.

Skupne operacije NOB in rdeče armade so se začele 25. septembra 1944.

Za operacije pri osvoboditvi Srbije in Beograda sta bili formirani dve armadni skupini: prva skupina je bila sestavljena iz 1. proletarskega in 12. vojvodinskega korpusa, skupno devet divizij, druga skupina pa iz 13. in 14. srbskega korpusa, skupno 6 divizij. Rdeča armada je v teh operacijah sodelovala z dvema divizijama in motomehaniziranim korpusom z okoli 10.000 borci in dvema brigadama tankov T-34.

Po zelo hudih bojih v vsej Srbiji, v katerih so uničene cele skupine sovražnikovih enot, se je 14. oktobra 1944 začela bitka za Beograd. Ta je bil osvobojen 20. oktobra 1944. V bitki za naše glavno mesto je sodelovalo 60.000 naših borcev in 10.000 vojakov in oficirjev IV. sovjetskega motomehaniziranega korpusa. V boju za Beograd je sovražnik izgubil okoli 30.000 vojakov.

Enote 2. armadne skupine so medtem skupno z deli rdeče armade odbile sovražnika, ki se je od Zahodne Morave hotel prebiti k Beogradu. V tem zamahu so osvobodile Kragujevac, Jagodino, Kruševac in Trstenik. Tako so organizirali fronto na Zahodni Moravi, in sicer na liniji Kraljevo—Čačak. Ta fronta se je postopoma utrdila in šele po daljših bojih je bil sovražnik odbit in med boji vržen čez Drino.

Takoj po osvoboditvi Beograda so naše enote naglo prodrle čez Savo, osvobodile Zemun in vzpostavile fronto v Sremu.

Dne 25. oktobra pa so vojvodinske enote osvobodile Novi Sad in večji del Vojvodine.

Kmalu za tem je bila osvobodjena vsa Srbija ter Kosovo in Metohija. Vrhovni štab s Titom na čelu ter drugi osrednji organi nove Jugoslavije so se preselili v Beograd.

Misli o partizanski ljudski pesmi

Črtomir Šinkovec

V prvih pomladnih dneh 1941. leta so se izpolnila temna predvidevanja in hude slutnje: ognjena in jeklena vihra druge svetovne vojne je završala tudi čez slovensko zemljo. Z italijanskega juga in nemškega severa so pridrveli podivjani glasniki vojne z liktorsko sekiro in s kljukastim križem. S tem se je za slovenski narod začela tiska in vseobča tragedija, nedopovedljivo grozljiva: glasniki vojne so ga bili v imenu liktorske sekire in kljukastega križa obsojili na smrt. Taka smrtna pretnja mu od naselitve v teh krajih še nikoli ni pretila, četudi so ga preobračali in potujčevali z mečem in s križem, četudi je bil upognjen pod jarmom tlačanstva in izpostavljen turškemu navalom, posekan v kmečkih uporih in izmozgan v dolgoletnih vojnah. V vseh hudih preizkušnjah so korenine ostale nedotaknjene, čeprav je bilo spodsekano marsikatero drevo.

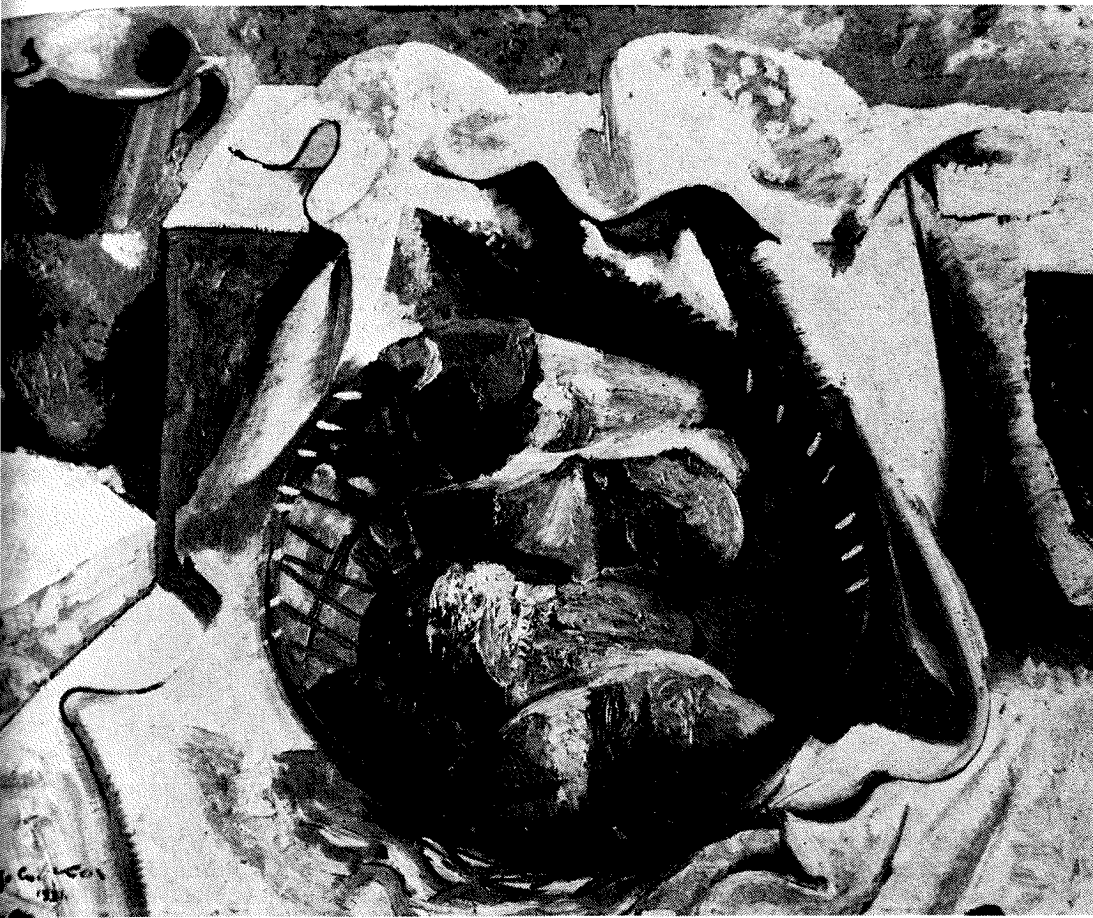
Toda zdaj, v petem desetletju dvajsetega stoletja, so nas hoteli iztrgati s koreninami. Komaj se je potišal prvi vojni vihar, že so se preračunljivo in neodjenljivo, s strupeno slo in pohlepom zagrizli v naše najbolj občutljive korenine — izkoreninjenca in brezdomca je lahko uničiti, z njim opraviti poslednji obračun. Od ust do ust je šel skriven glas: s šolanimi ljudmi so napolnili zapore, z njimi ravnaajo kot s sužnji, ki jih oropane in ponižane odvažajo v pregnanstvo. Kmečke ljudi izganjajo iz stoletnih domov, pode jih z rodne zemlje kakor divjačino, razlaščajajo jih in ravnaajo z njimi kot s klavno živino, materam kradejo otroke in jih odganjajo v taborišča v mrzle tuje dežele ... In spet je od ust do ust šel skriven glas, ki je zazebel do srca: naše najboljše ljudi streljajo kot talce, izročajo jih v taborišča smrti. Nihče več ni varen pred njihovimi kremplji, pred volčjimi zobmi.

V nas se je nabiral srd in gnev — se bomo mar pustili pobiti kot živina? Tiho upanje, da zlodej ne bo tako črn, kakor ga opisujejo, nas je bridko pustilo na cedilu. Resnica, ob kateri smo spregledali, je bila grozljivejša od najbolj črnogledega strahu.

Tako smo bili postavljeni pred veliko odločitev: upreti se ali umreti, umreti kot pohojen črv, upreti se v znamenju človeškega dostojanstva in pravice do življenja. Prebuditi se iz tisočletnega hlapčevanja, iz otrplosti razuma in srca, slepljivih in varljivih utvar, zaostriiti se kot nož proti roparjem, požigalcem in morilcem in njihovim postavam: da ne dovoli meriti vrednosti svojega življenja z vrednostjo svinca, ne pusti upepeliti svojih tisočletnih svetinj. Odločili smo se v imenu svobode, vere v moč pravice in udarili smo z žuljavo pestjo: Zob za zob, glavo za glavo!

S tem smo razpihali pod pepelom tlečo iskro. Vedeli smo, da od liktorske sekire in kljukastega križa ne moremo pričakovati milosti, da se rešitev svetlika samo skozi ozko špranjo na strmo pot upora, četudi na vseh obzorjih zmagoslavno rjove z orožjem kot zver podivjani človek.

Tako smo se uprli v imenu srpa in kladiva in postali neuklonljivi v svojem pogumu, zakaj v smrtni tiski smo se otresli hlapčevstva, žalostne dediščine preteklosti, ki nam je bila prešla v mozeg in kri. Vedeli smo, da bo treba tvegati in vztrajati, prebolevati poraze in žrtve in se vedno znova in znova dvigati, često tvegano in skorajda samomorilno napadati, vendar si neuklonljivo utirati pot čez goro trpljenja v človeško svetlo in odrešilno prihodnost.

Gojmir Anton Kos: Kruh in vrč, 1931, olje

Prvo znamenje trpnega odpora je bila zavrnitev slehernega sodelovanja, stopnjevanje le-tega je bil kulturni molk, ki je imel globok odmev v slovenskem kulturnem okolju. V kulturnem molku je bilo nepriznanje zaslužnjevalčeve oblasti in nepodrejanje njegovim zakonom. V tej tišini so se kot opozorilo oglasile Prešernove, Gregorčičeve, Cankarjeve pesmi, ki so imele čudežno moč. Kot klic k uporju je že 6. septembra 1941 dr. Anton Pesnik (psevdonim Otona Župančiča) objavil v »Slovenskem poročevalcu« pesem »Veš, poet, svoj dolg?« Ta velika budnica je bila napotilo in vodilo in kulturni molk je bil pravzaprav zarodek odkritega odpora, ki je na drugi strani rodil veliko stvariteljsko razgibanost, ki je našla mesto v ilegalnem tisku, v tem najmočnejšem orožju.

Osvobodilno gibanje je hranilo v sebi vir nove uporniške tvornosti. Prvi njen dokument je bila zbirka Mateja Bora »Previharimo viharje«, ki je s svojim nekoliko bučnim, toda ognjevitim in bojevitim izrazom prišla v uporniške partizanske vrste kakor evangelij, prodrla je vanje s čudotvornim ognjem.

Bile so krik grozljivega časa, skrivnostna sila, svetla in topla vez, ki je v boju, na pohodu ali ob tabornem ognju združevala uporniška srca v nerazdružno družino, v svet čudovite lepote. Ta pesem je kazala pot skozi viharne čas, prepričevala, tolažila, bodrila, dvigala, klicala k odporu in maščevanju. Ta pesem je bila prava: vznesena, udarna, propagandna, preprosta, razumljiva, uglašena na vse dure in mole nasilnega in krvavega časa — pili smo jo kot opojno moč in je vsem nam postala lastna izpoved naše usode.

Nujna potreba po pravi uporniški pesmi se je začutila že z nastankom prvih partizanskih skupin, ki so se zatele v gozdove. Naš človek ne more živeti brez petja in pesmi. V samotah gozdov ob tabornem ognju je bila ta potreba še očitnejša. In našli so se ljudje, ki nikoli niso napisali verza, zdaj pa so začeli prirejati stare ljudske, domoljubne in revolucionarne pesmi za partizansko rabo. V delavske in buditeljske pesmi so vnašali partizansko tematiko ali pa so starim napevom podlagali novo besedilo. Tako so v gozdovih na svoj način oživele pesmi, ki so jih buditelji delavskega razreda uvažali v delavsko gibanje. Največ teh pesmi je bilo rojenih v oktobrski revoluciji, med špansko državljansko vojno ali na robiji v stari Jugoslaviji. Te pesmi so imele enak učinek in so bile enako priljubljene kot nekoč na ruskih poljanah ali pod vročim španskim soncem. Vse te pesmi, pa naj bo o bedi in gladu nečloveško izkoriščanega delavskega razreda ali žalostni usodi kmečkih puntarjev ali o robijaših nekdanje Jugoslavije, so oznanjale boj za svobodo, ki je posameznikova temeljna dolžnost do skupnosti. Te pesmi, ki so bile po vsebini samorastniške glasnice vseh, so se hitro razširile od ust do ust in se spreminjale v vrsto si podobnih inačic. Povsem razumljivo je, da so tako hitro osvajale, da so se ljudje oklenili pesmi, po izraznosti in povednosti ustrezni za čas, ki je tako silovito in usodno pretresal naš svet. Ta pesem je klicala ogroženega in poteptanega človeka k upor, vlivala mu je pogum, podžigala ponos in maščevanje. Z vsem bistvom je čutil, da je edino na njegovi strani pravica, zaradi katere je trpel, krvavel in umiral sredi fašistične džungle.

Naša nova uporniška pesem nikoli ni poganjala kali obupa, pač pa je bila neugasljiva plamenica upanja, moč v utrujenosti, množičen izraz neuklonljivi vosti in neločljive povezanosti z bojem na smrt obsojenih. Ob njej je zvenelo srce in pelo orožje, ustvarjala je čudeže nadčloveške moči, vedno globoko doživeta, prepričevalna in preprosta.

To dejstvo pa še posebej velja za izvirno ljudsko pesništvo, ki je zaživelo v tem času, podobno kot sleherni izraz ljudske ustvarjalnosti. Pojem »ljudsko pesništvo« se v tem primeru zaradi izrednih razmer njegovega samorastniškega nastajanja razločuje od klasičnega pojma in poglobitve značilnosti ljudskih pesmi, med katere štejemo le tisto pesem, ki jo je slovensko ljudstvo na svojem jezikovnem ozemlju »po ustnem izročilu, s petjem iz spomina sprejelo za svojo, jo pelo, po svoje spreminjalo in tako prilagodilo svojemu okusu in slogu«. Partizanska ljudska pesem je mišljena v glavnem zaradi ljudskih pesnikov, ki so te pesmi ustvarili. To so bili preprosti, često nešolani ljudje s prirojenom bistrostjo, darom opazovanja ter s smislom izpovedovanja. Le-ti, ki v normalnih razmerah niso napisali niti skromnega pisma, so zdaj pod pritiskom nuje vzeli v roko pero in prelili v pisano, vezano besedo svoje osebne uime ali vedrine ali pa trpljenje zaslužnjene, za svobodo se bojujočega in v zmago verujočega naroda.

Partizanska ljudska pesem nima svoje vrednosti le kot zgodovinsko gradivo, saj ni samo odsev in odmev trpkega pa hkrati velikega časa, temveč je prepričevalen izraz ljudske tvornosti, prabiten in prvobiten izraz njegovega

Gojmir Anton Kos: Hiša pod hribom, 1934, olje

čustvovanja, ki se je rodil le v izjemnih razmerah, se sprožil kot pravir ljudske duše prav v stiskah tega časa. Zato ima tudi dandanes svojo pesniško veljavo kot poslanica svobode proti temnim silam modernih zaslužnjevancev. Privrela je iz globin davnih sanj o svobodi in je enkratni dokaz etične in življenjske moči našega človeka.

Partizanska ljudska pesem se je porajala že v prvih mesecih okupacije, tedaj, ko so italijanski in nemški zaslužnjevanci začeli izvajati svojo oblast s polnjenjem zaporov z našimi najboljšimi ljudmi ter preganjanjem z razlaščenih domačij. Prve pesmi so nastale prav med nečloveško ponižanimi zaporniki in med pregnanci v mrzli tuji deželi. Zanimivo je, da je najpogosteje spregovorilo čustvo naših mater, žena in deklet, ki so pele o ljubezni do doma kot o prisposobi domovine, o neuklonljivi veri v vrnitev in priborjeni svobodi. V teh pesmih je bila pogostna obtožba tistih, ki so jim skalili domačijski mir, prizadejali nepopisne krivice in gorje. Zato je razumljivo, da v teh preprostih in iskrenih verzih ni bilo ljubezenske idilike, marveč spodbujanja moža, fanta ali brata, ki so v gozdovih, da je z njimi neločljivo povezana pravica in tudi končna zmaga. Čustvena navezanost se vselej povezuje z bojem

za domovino, v nečloveških razmerah so ljudje iskali utehe domotožju v hrepenenju po domu, miru in svobodi. Pesem jim je bila tolažnica, vez z vsem, kar jim je drago; kljubovanje, psalm, žalostinka in zdravljica, skrivnost povezanosti s skupnostjo, ki se imenuje slovenski narod.

Največ pesmi se je rodilo med partizani, ki so bili najbolj neposredno povezani z bojem. Ta pesem poje o nujnosti boja, je bojevita, polna sovraštva in gneva do sovražnikov, ki so kot zaslužnjevanci počenjali najstrahotnejše zločine. Gorje, ki ga je bilo za velike gore povsod, je razbičalo čustvovanje sicer trdih in prekaljenih ljudi, ki se nikoli niso odrekli pravici do življenja, nikoli na slepo vdali v usodo, in so zdaj z neuklonljivo življenjsko silo in etično močjo ter elementarnim kljubovanjem sprostili svojo ustvarjalnost. Podoba svojega čustvovanja so si narisali s težkimi, z okornimi besedami; stihi o dobljenem boju so vriskali v zmagoslavju, ob porazih so bili polni srda, studa in maščevanja, bile so žalostinke za padlimi in elegije o tistih, ki ginejo in gnijejo po ječah in taboriščih. Te pesmi, pa naj pojo o požganih domovih, po nedolžnem pobitih, živih vrženih v ogenj, talcih, od otrok do starcev, postavljenih pred puške, izkrvavelih v domačo zemljo... V vsebino teh pesmi je rahlo vpletena zaskrbljenost nad pregostim obiskom smrti, trpka bolečina nad smrtjo dragih, hvalnica junakom, prisega in maščevanje nad sovražnikom, žalost mater, žena in deklet za mrtvimi možmi, sinovi, ljubljenci... Te pesmi so vzbujale čudovite občutke lepote, ki je s čarobno močjo utrjevala pogum in nepopustljivost, budila ponos in čast — bojevati se za življenje ali smrt, za svetlo zarjo svobode.

Pesem bojevnika za svobodo svojega naroda ni kazala samo neskončno vdanost boju na življenje in smrt, ko se je zastavil kot granitni zid v nešteti spopadih z bolj opremljenim in vojaško izurjenim sovražnikom, ki so zahtevali premnogo življenj in žrtev, temveč človeka, ki je zmožen živeti prav zato, ker si je zastavil najvišji smoter — svobodo, ker hoče biti človek s seboj in z drugimi. In prav zato je bil sposoben tvegati velike stvari, trpeti žejo in glad, mraz in vročino, dež in sneg, premagovati nečloveško utrujenost na neskončnih pohodih, občutke preganjanje divjačine v ofenzivah, pogumno prenašati boleče poraze in junaško umirati. Ljudje, ki so peli te pesmi, se nikoli niso znašli pred vprašanjem o smiselnosti tako nečloveških naporov, odpovedi, premagovanja in žrtev.

Ta čas, trd in krut, je v našo kulturno zakladnico vnesel pravo in izjemno bogastvo. Na tem mestu ni treba posebej razčlenjevati in omenjati pesniške tvornosti številnih pesnikov, ki so zrasli prav iz partizanskih vrst in ki so s pesniško besedo dali tej odločilni dobi naše zgodovine najznačilnejši in najneposrednejši umetniški pečat. Ta pesem je globoko izpolnila svoje poslanstvo kot bojno orožje in kot podoba tega najpomembnejšega obdobja naše zgodovine.

Preprostejša, toda še neposrednejša, intimnejša, bolj prizadeta in iskrena izpoved tistega velikega časa je partizanska ljudska pesem, ki je le deloma zbrana v tej knjigi. Naša naloga je, da te pesmi zberemo, da jih zbrane položimo v zakladnico naše kulture, saj so edinstven izraz našega človeka v strahovitem smrtnem vrvežu za življenje, enkratna podoba — samorastnica, trdoživa plamenica slovenske besede in pesniška izpoved slovenske skupnosti.

ČAS GROZE

Blaž Mavrel

*Na svet poslan je zmaj grozan,
čez vse planjave gre,
za njim gori in teče kri,
je tuga in gorje.*

*Zasegel nas je groze čas,
povsod je bojni grom.
Zdaj vlada črt in žanje smrt,
na svetu je polom.*

*Povsod razdor, krvav pomor,
vsi narodi trpe,
kot bi pekel na svet prišel
sovragi zdaj besne.*

*Ljubav molči, če v gnevu kri
zemljan preлива krut.
So muke, stok in solze, jok,
teptan je blagi čut.*

*Glavar bahav, birič krvav,
svetovni tolovaj,
iz solz, krvi ti klic doni:
Gorje, krvavi zmaj!*

*Si se bahal, da bo izgnal
nered in zlo s sveta.
Zlodej ti sam, po tebi k nam
zavel je dih pekla.*

*Če neki duh je slep napuh,
mu ni pravice mar,
obsede ga in zmede ga
koj teme gospodar.*

*Nešteto ran deli vsak dan
ta grozni čas ljudem.
Teži srce sveta gorje,
a naše le predvsem.*

*Kje fantje ste in kje možje?
Na vojski in v grobeh.
In še in še sovrag grozi
po žalostnih domeh.*

*In dragi vi, ubogi vsi,
ki odpeljani ste,
vaš grenki svat je blede glad.
Li kdo še vrne se?*

*Se duh plaši, zre ogenj, kri
in naš trpeči rod.
A, kaj grobov bo, brez domov
pohabljenecv, sirot.*

*Dušech je zrak. Objel je mrak
ta prosvetljeni svet.
Srce drhti, pa up goji,
da sonce vzide spet.*

*Mavrel Blaže mu je ime,
s koroških je brdin,
ki srčnih ran je ves bolan
to spisal za spomin.*

VEPER IN VOLKULJA

Anton Potočnik

*Strašno se gorje razlilo
po nesrečnem je Kozjanskem.
Kaj so znova turške trume
vdrle ropat in požigat?
Niso vdrle turške trume,
vdrl je divji nemški veper
in od juga krvoločna
vdrla rimska je volkulja.
Lačne so zveri planile,
irgale so te na kose
in ti toplo krvco pile,
narod bedni moj kozjanski,
narod bedni moj slovenski.
Tvoja tiha bela sela
so samo še pogorišča.
kdo te bo pogina rešil,
kakšen čudež pričakuješ?
zadnjo uro ti nasilnik
je zazvonil — ne odzvonil.
Čudo res je nastopilo.
Golorok se uprl je narod,
v boj je stopil neenaki.
Malodušje umaknilo
se junaštvu je in veri,
neporušeni veri vase,
hlapčevstvo svobodoljubju.
Oživali so gozdovi.
Po Bohorju, po Kozjanskem
bije borba se srdita,
boj na smrt in na življenje.
Združil se je v stiski.
Kleno zrno je ostalo,*

pleve je vihar odnesel.
 Kdor je čast, ime ohranil,
 kdor ostal je zvest v preizkušnji,
 mu je zasijalo sonce,
 sonce zmage in vstajenja.
 Zvon mrtvaški več ne klenka,
 k prazniku povsod pozvanja.
 Čas preklal se je na dvoje:
 zbežal tuji je nasilnik
 in pregnan je zatiralec.
 Sam si zdaj krojiš usodo,
 pot gradiš v prihodnost lepšo,
 vedno dalje, vedno više.
 Omahljivec in dvomljivec
 nikdar ne dospe do smotra,
 borec le doseže smoter.

RETENJSKO POLJE

Alojzija Hlebčar

Leži, leži ravno polje,
 ravno polje križke zemlje
 po polju hodi žalostna
 prelepa mlada deklica,
 po polju hodi, govori
 in solzne črne ima oči.
 Je imela fanta lepega,
 prav lepega mladeniča,
 ki dal fašistom je glavo,
 zato ji je tako hudo,
 zato se ji oko solzi,
 ker več ljubezni prave ni.
 Na polju v Retjah fant njen spi,
 na njen se klic ne oglasi.

Leži, leži ravno polje,
 po polju bela cesta gre.
 Ob cesti spomenik stoji,
 ki nas spominja groznih dni,
 ko talce pripeljali so,
 na cesto jih zmetali so,
 in vsi življenje dali so
 za mir, ljubezen, svobodo.
 Če te zanese mimo pot,
 i ti se spomni teh grozot,
 o, spomni se na talce te,
 ki tukaj v grobu mirno spe:
 omahnili ko poljski cvet
 so v boju za svobodni svet!

SAJEVČE

Marija
Bizjak-Kršljakova

*Stoji vasica Sajevice,
z gozdovi vsa obdana je,
tja partizani hodijo,
se kot doma počutijo.*

*Vaščani, zvestega srca,
nihče se tujcu ne proda
in bolj kot rumeno zlato
imajo radi svobodo.*

*Če v vas je laški vdrl tiran
in marsikdo je bil dognan,
v zaporu tepen, mučen bil,
a tajnosti le ni odkril.*

*So večkrat švabski plačanci
v Sajevice privohali,
pa strah jim zlezel je v kosti
in poklapani so odšli.*

*So domobranci noč in dan
v zasedah čakali zaman,
vaščani pa, kot eden vsi
borijo se za boljše dni.*

*Trpeli vsi vaščani so,
veliko žrtvovali so,
a partizani še in še
prihajali so v Sajevice.*

ALPINI V DORNBERKU

Zmagica Karba

*Alpini v Dornberk pridejo,
prav celo vas zasedejo —
o, jejhata, o, jejhata —
velika to je lakota!*

*Vsak dan na vrata pridejo,
pršut in mast zahtevajo,
potem še v hram uderejo
in rujno vince kradejo.*

*Drhal, pa taka, tlači si
kokoši v malhe in gosi,
teleta se jim ne smilijo,
še drobne janjčke koljejo.*

*In vole, krave in koze
nalagajo si na voze.*

»Kaj bo, kaj bo, kaj bo, kaj bo?«
ubogi kmetje tožijo.

Po to nakradeno blago,
njih žene, mame pridejo:
»Da bomo site, oblečene,
alпинi naši, ropajte!«

BALADA O JUNAŠKI SMRTI

Andrej Galeb

»Dvanajst živih, jutri mrtvih,
saj odšel je Janez Slapar,
da preda nas vse fašistom,
brate svoje, partizane,
ranjene in oslabele.
Daj ti, sestra, draga sestra,
nas poprej vse postreliti.
Žive ne, če mrtve smejo
oni v roke nas dobiti.«

»Saj se vrne Janez Slapar,
bratje moji, ne skrbite!
Saj odšel je, da pogleda,
če še sonce z neba sije,
če še ptice žvrgolijo,
če gozdovi kaj šumijo.
On se vrne, ne skrbite!«
»Čuješ, sestra! So volkovi
v hosto k nam se priklatili?
Saj jesen je komaj prišla,
zima kje je še za bregom.«

»To volkovi niso, bratje moji!
To šumijo v vetru hoste,
to buče viharji v gori,
slap se prek pečine spušča.«
»Čuješ, sestra! Kdo to tuli,
kdo tak žalostno zavija,
ne buče tako viharji,
tak zavijajo volkovi.
Kaj, če rablji so, fašisti.
kaj, če on je z njimi:
Janez Slapar.«

»Bratje moji, grem pogledat,
da povem vam le resnico.
Vi pa tihi mi bodite,
skoraj se nazaj povrnem.«
»Sestra naša! Oj, ne hodi,
ne zapuščaj svojih bratov.
Tu ostani, to izpolni,
kar smo preje te prosili.

*To so rablji, sestra, rablji!
Z njimi psi so, Janez Slapar,
ne uideemo poginu.
Stori, kar smo te prosili,
sestra, ne izroči nas fašistom.«*

»O, kako bi, bratje, to storila?«

*»Vzemi puško, streljaj, sestra!
Streljaj hrabro, ne odlašaj,
da ne bo prepozno ...
Zunaj, slišiš?
Zdaj so tik pred vhodom.
Govorica tuja, zraven naša:
Janez Slapar — izdajalec —
Sestra, streljaj, psi so v jami!«*

*Sestra strelja, brate strelja,
že v jazbino smrt se plazi
že pred vhodom so sovragi.
prvi, drugi, tretji ..., peti
ranjenec na zemljo pade ...
Teče kri čez kraški kamen,
kri junaška v zemljo lije.*

*»Dosti, bratje, je morije.
Več ne morem in ne zmorem!«
Puška počí, sama pade,
kri se njena z bratsko zlije.*

*Sedem nas je še ostalo.
Bombo, sestra! Kje si, sestra?
Bombo, brate! Kdo jo zmore?
Čakaj, da se vrag prikaže,
da mu bomba pot prekriža,
da okusi našo silo,
da ga sprejmemo po naše.
Glej, oči žareče, Janez Slapar,
glej fašiste z izdajalcem ...
Vrzi bombo, krepko vrzi,
za svobodo našo zlato,
mrtvi zanjo še živimo.«
Grom in konec ...
Konec Jude in fašistov!
Dvanajst živih, dvanajst mrtvih,
in med njimi sestra Zlata.
Trinajst nas je za svobodo
padlo tu junaške smrti,
Tam pred vhodom mrtev Slapar,
izdajalec med fašisti,
gađ na prsih domovine ...*

**BALADA
O ŠKATLICI
S PEPELOM**

(Neznani pesnik)

*Švabska zaseda. Čistina.
Puškarjenje.
Mitralske in mina.
Zadet.
Ujet,
nato prebit do nezvesti,
potem pa po dolgi, dolgi cesti
v taborišče...*

*Mati ga je iskala:
Kje je moj sin, moj Nac?
Zgini, čarovnica propala!
Kje je moj sin, moj Nac?*

*Tolkli so jo s pestmi,
ko je po sinu vpraševala.
Boli, če te pesjan udari čez oči,
da se kri pocedi,
pocedi in polzi v dlani,
s katerimi je otroka zibala.*

*Naprej, naprej za njim,
četudi s krvavimi nogami v Rim.
Za njim.
Za njim.
Nac! Ubogi moj Nac...
Kje si, moj Nac?*

*Zaman je iskala.
Se nanjo so vpili
in bili, bili.
Pa je šla, uboga vsa,
ker jo je klical Nac.
Šla je daleč, daleč...*

*Taborišče.
Čudno deži,
dim se vali in
v ozračju smrt kosi.
topilnica ljudi.
Kri... kri... kri... kri...*

*Je ta moj Nac?
Ali je tu moj Nac?... Moj Nac?
Ga ni?*

*Stražil je plavolas Norvežan.
Zasmilila se mu je mati in
je povprašal ljudi,
ki so bili za žicami, po Nacu.*

*In ga je našel...
Še bolj bel je bil,
belolasec iz dežele fjordov,
ko je prišel nazaj
in je materi škatlico dal.*

*Tu je vaš Nac!
Tu je moj Nac?
V škatlici je Nac!
V škatlici?*

*Škatlico je odprla
in bel pepel v njej zazrla...
Ti lepi fant, ti močan fant.
Čemu prinesla sem ti mašni
gvant,
Nac?*

*Tvoja duša je vesela —
zdaj škatlica pepela.
Tvoja ljubezen, ki vse ljudi
in vse stvari zajela —
zdaj škatlica pepela.*

*In radost in pogum
in moč, ki je iz tebe vrela —
je zdaj le škatlica pepela.*

*Domov je prišla in
na svojem srcu škatlico
dolge, dolge mesece nosila.*

*Prišel je velik dan.
Takrat je začutila,
da znova je Nacka povila...*

*Bil v škatlici je on ves živ,
ne več pepel, ves pust in siv.
Bil v škatlici je Nac
in sonce z njim in zdravi zrak
in štruce kruha in mostovi,
drevesa, hribi, rdeči mak,
kmečki domovi,
šepetanje studenca,
jezer naših valovanje,
blestenje jasnih noči,
zelena polja
in volja, neugnana volja,
do novega,
polnega življenja.*

V škatlici ni več pepela.
V škatlici je vse, kar je lepo.
Naprej, Nac!
In dobri ljudje in domovina
in svoboda!

GAŠPERJU NA GROB

Pavla Treban

Prinesla belih telohov
sem ti na grob, tovariš Gašper,
da razsvetlila z njihovo belino
tvoj tihi dom bi, groba ti temino,
da vedel boš, da zunaj je pomlad,
in spet prišla je roparska svojat
na našo zemljo žrtve klat
kot lani,
ko si ti odšel od nas.

A tebe več ne zdrami
ne dih pomladi in ne krik drhali.
Ti spiš, junak.
V spominu našem pa živiš,
pri našem delu nas bodriš.

Prinesla belih telohov sem ti,
prinesla z njimi sem ljubeč pozdrav.
Ne čudi se, če je njih svet krvav,
saj jih pojila je junakov kri,
ki dali svoje mlade ste moči,
da skozi temo suženjstva,
trpljenje
zasiže lepše nam življenje.

OJ DRAGI BRATCI

Ana Deško

Oj dragi bratci vi,
kje počivajo vaše kosti?
Po trnji in grmlji ste hodili,
da bi nam svobodo priborili.
Tam je ležal partizan,
poln težkih ran,
na vse strani se je oziral,
svoje roke in oči proti nebu je upiral,
da bi prišla mu pomoč,
pa je ni od nikod.
Ni očka ne mamice
ne brata ne sestrice,

*da bi mu prinesle kapljo grišne vodice,
da bi mu žejo pogasile,
da bi mu tolažbo v srce vlile,
da bi mu sladko besedo dale,
da bi mu rane krvave oprale
in povezale...*

**NEROJENEMU
OTROKU**

Anica Mežek

*Še nerojenemu ti luč življenja je ugasnila,
še nerojenemu te mati sama je umorila.
Dopusti, sinko, da sem to storila,
ne jaz, usoda kruta tebe je umorila.*

*Kako strašno me v srcu žge spomin,
še hujši od prestanih bolečin.
kaj vse sem, sinko, morala prestati,
to nihče ne razume, samo mati.*

*Nikogar ni, ki bi mu potožila,
da bi pekočo bol si malo ohladila.
Oči brez spanja v temno noč strmijo,
ko pride zora, trudne ne zaspijo.*

*A ko svoboda zlata nam bo zasijala,
tedaj morda bom mirno spet zaspala.
Ko rod človeški nehal bo trpeti,
sinko, saj moral si za to umreti.*

Gojmir Anton Kos: Sončnice, 1936, olje

Protiofenziva sedmega korpusa

Ladislav Kiauta

Spomladi 1944. leta položaj zavojevalnih nemških armad ni bil rožnat, še manj trden; počasi, toda neogibno se je primikal čas njihovega končnega zloma. Jedro vojaške moči nacizma sicer še ni bilo načeto, zato pa so imeli njegovi vojaški voditelji čedalje več skrbi in težav. Na sovjetski fronti so Nemci izgubljali kos za kosom nagrabljenega ozemlja in so na zoženem operativnem prostoru postopoma vedno bolj prehajali v obrambo, zraven pa v obupne nasprotna napade, ki so nenasitno terjali in požirali nove in nove divizije. Rdeča armada se je dokopala že do Karpatov, v svoji tretji veliki ofenzivi tega leta (od 8. aprila do 12. maja) pa je osvobodila v skrajnem vzhodnem delu Krinski polotok in Odeso. Nad zahodnim koncem Hitlerjeve evropske trdnjave je kot črni nevihtni oblak grozeče visela nevarnost zavezniške invazije, ki se je 6. junija v resnici pričela, na italijanski fronti pa so se zavezniki dva dni prej polastili Rima.

Med karpatsko in italijansko zavezniško fronto se je na neprekinjenem prostoru od bolgarske meje pa tja gor do Soče in do sredine Koroške čvrsto zasedrila naša NOV, tako da je bila v resni nevarnosti vsa nemška odprta južna stran. Namesto da bi okupator to dragoceno vmesno ozemlje po svoji volji uporabljal za varno zaledje za zbiranje, pregrupiranje in neovirani pretok svojih sil na južno, vzhodno in skorajšnje zahodno bojišče ter v primeru sovražnikovega napredovanja tudi kot učinkovito manevrsko področje, na katerem bi se lahko uspešno gibala in upirala njegova balkanska armadna skupina — se je moral s številnimi, od drugod stežka odtrganimi divizijami krvavo boriti na slehernem koraku za prometne poti, križišča in prehode, za oporišča in posamezna ozemlja z osvobodilno vojsko, katere moč se je zlasti po drugem zasedanju AVNOJ v Jajcu vedno bolj krepila. Ustanovljeni so bili trije novi korpusi NOV: 9. korpus v Slovenskem primorju in na Gorenjskem, 10. korpus v Hrvaškem Zagorju in 11. korpus v Liki, Baniji in na Kordunu. Po zasedanju AVNOJ v Jajcu je dotok novih borcev v NOV Jugoslavije naraščal in na zemljevidu okupirane Jugoslavije so bili načrtani prostrani deli ponovno osvobojenega ozemlja.

Kljub temu da okupator s šestimi dosedanjimi ofenzivami ni dosegel otipljivih rezultatov, je bil primoran poskusiti še s sedmo splošno ofenzivo proti NOV Jugoslavije, v katero je vpregel dvanaest svojih in nekaj bolgarskih divizij ter vso pisano kvislinško družčino ustaških, četniških, nedičevskih, ljotičevskih ter v Sloveniji belogardističnih, domobranskih vojaških oddelkov. Trajala je od aprila do junija in se je najprej pričela na obeh najsakrajnejših krilih, v Sloveniji ter Srbiji in Makedoniji, prešla nato navznoter v Črno goro, Hercegovino, vzhodno Bosno, Liko in Slavonijo ter slednjič, po zračnem desantu na Drvar 25. maja, ko so hoteli Nemci uničiti vrhovni štab NOVJ in maršala Tita zajela ozemlja osrednje Bosne in Dalmacije.

Nemški okupator je v sedmi ofenzivi uporabil novo taktiko na podlagi dotedanjih izkušenj iz prejšnjih ofenzivnih pogromov, italijanskih in nemških, ko so »očiščevalne« divizije še frontalno nastopale na prostranih področjih, da bi z enim zamahom strle in uničile narodnoosvobodilno vojsko. Toda ta

Opomba: Odlomki iz nagrajene knjige Ladislava Kiaute — Na bojni črti osemnajste.

se je povečini znala pravi čas izmuzniti, se prevreči sovražniku za hrbet in mu je zraven tega s spretnimi partizanskimi napadi iz zaledja in boka povzročila še znatne človeške izgube in materialno škodo. Tokrat se je okupator namenil z naglimi, močnejšimi ofenzivnimi sunki udariti zgolj v glavne, najbolj pomembne smeri, iztrgati enotam NOV temeljna oporišča in baze na osvobojenih ozemljih, jim odvzeti manevrski prostor ter naposled razbiti in uničiti njihova jedra, njihovo glavnino, manj pomembne smeri in manjše enote pa pustiti vnemar. Krona vseh prizadevanj naj bi bilo skrbno pripravljeno obglavljenje vrhovnega poveljstva NOV, katerega drzna izvedba se je, kakor je znano, končala s popolnim neuspehom. Tarča uničevalnih ofenzivnih sunkov v Sloveniji je bilo dolenjsko ozemlje med Ljubljano, Novim mestom in Žužemberkom — torej proti 7. korpusu; na Štajerskem Mozirske planine in Pohorje — proti četrti operativni coni in na Primorskem osrednje osvobojeno ozemlje — proti 9. korpusu.

Za spomladanske ofenzivne operacije so imeli Nemci na voljo dosti manj divizij, saj so jih še kako nujno potrebovali na labilnih velikih strnjениh frontah. Vendar so v Sloveniji — ki je razmejevala balkansko in italijansko bojišče in je prek nje od Reke in Trsta bila najkrajša pot do Dunaja — uporabili sorazmerno zelo močne svoje sile, povečini izpod poveljstva komandanta armadne skupine v Italiji generala Kesselringa: 178. divizijo gorskih lovcev, 188. in 236. grenadirsko divizijo, 287. in 256. pehotno divizijo, dele 171. divizije ter seveda 13., 14. in 25. SS policijski polk.

Mnogo uspeha so si Nemci obetali od domačih kvislinških enot, ki so jih za ofenzivo primerno reorganizirali in opremili. Na Slovenskem so v ta namen izkoristili Rupnikove domobrance, katerih število se je po prisilni mobilizaciji znatno povečalo in so bili formirani že prvi tako imenovani domobranski gibljivi bataljoni, ki naj bi, seveda v močno podrejenem smislu, opravljali na terenu delo SS policijskih bataljonov. Pri politični propagandi za vstop v domobranske vojaške formacije so se ob polni pomoči domačih reakcionarnih politikov in nekaterih verskih voditeljev posluževali demagoških gesel o »boljševiski nevarnosti«, ki so mnoge nepoučene, naivne mlade ljudi zmedla, zapeljala ter spričo spretnih agitacijskih prijemov tudi sfanatizirala, da so po divjaštvu nad mirnim slovenskim prebivalstvom kakor tudi v boju samem katerikrat visoko nadkriljevali početje proslulih nacističnih kazenskih oddelkov. Kakor da bi slutili prikrito dvorezno politično taktiko belogardistično usmerjenih domačih veljakov, vsekakor pa zato, da bi kvislinške čete nerazdružljivo navezali nase, so nemški okupatorji organizirali in uprizorili tudi zunanjo manifestacijo in potrditev te trdne zveze. Na stadionu v Ljubljani so 20. aprila 1944 slovenski domobranci v prisotnosti nemškega generala Rösenerja, prezidenta Rupnika in škofa dr. Rožmana slovesno prisegli zvestobo vodji velike Nemčije Adolfu Hitlerju v skupnem boju proti NOV in zaveznikom. Podobne zaprisege so bile v vseh domobranskih posadkah na Dolenjskem, Notranjskem in Primorskem.

Tri dni zatem, 23. aprila, so nemški SS policijski oddelki in novoizurjene sveže domobranske čete že bile na ofenzivnem pohodu proti enotam 7. korpusa. Njihovim vojaškim ciljem, zasedi postopoma osrednje osvobojeno ozemlje ter uničiti oporišča in hkrati brigade NOV, se je pridružil tudi politični namen, preprečiti ali vsaj oslabiti vpliv in uspeh volitev v narodno-osvobodilne odbore in okrožne narodnoosvobodilne skupščine, ki so potekale od 25. marca do 30. aprila na Dolenjskem in Notranjskem.

Po ribniški operaciji so vse tri brigade osemnajste divizije ostale na stari bojni črti med Velikimi Laščami, Ribnico in Kočevjem, del enot petnajste divizije pa se je razvrstil pred Ljubljano. Bilo je vse pripravljeno za ognjen sprejem okupatorjeve oskrbovalne kolone, ki bi se morala 25. aprila prikazati na cesti proti Velikim Laščam in Kočevju. Vendar so posadke v postojankah zaman čakale na hrano in strelivo, kajti enote petnajste so kolono zaustavile še pred Turjakom, ji onesposobile tri tanke in se je 300 nemških vojakov z izgubami moralo vrniti v Ljubljano, nekaj pa jih je z domobranci vred ostalo na Turjaku. Brigadna dnevna poročila iz tistih dni govore o povečani dejavnosti sovražnikovih posadk. Izpadi iz postojank so bili na dnevnem redu. Dne 24. aprila je bil pri Sv. Gregorju napaden 2. bataljon 10. brigade in je sovražnik požgal tudi nekaj domačij ter obstreljeval naselja z minami in topovskimi granatami. Dan prej je 200 do 300 močn močni nemško-domobranski oddelek iz Ribnice prek Velikih Poljan ob 14. uri vpadel v vas Praproče, od koder sta ga bataljona 9. in ljubljanske brigade sicer pregnala, pa se je kmalu nato pokazal na severnem pobočju starega ortneškega gradu, ki ga je branil 4. bataljon devete brigade. Po treh zaporednih naskokih se je sovražniku posrečilo na položnem terenu pri cerkvi ponovno prodreti do gradu in ga zasesti. Stalo ga je to precej mrtvih in ranjenih; trupla dveh domobrancev in enega Nemca so pozneje našli naši borci. Na brigadni strani je bilo 7 mrtvih in 10 ranjenih, med njimi je bil hudo ranjen namestnik brigadnega komandanta Vinko Robek. Naslednjega dne sta dva bataljona 9. brigade grad spet zasedla in se v njem utrdila.

Pogostni sovražnikovi napadi so bili slej ko prej v zvezi z zaščitnimi ukrepi pri premiku pričakovane nove okupatorjeve oskrbovalne kolone, ki je 26. aprila zvečer v resnici prišla v Velike Lašče. Šlo je za močan oddelek, saj so obveščevalci našli 35 kamionov in 4 tanke. To pot na kamionih ni bilo kaj dosti blaga, zato pa toliko več vojakov. Naslednjega dne, 27. aprila, je sovražnik zjutraj ob 8. uri z več strani, to je od Velikih Lašč, Ribnice in Velikih Poljan začel napadati položaje ljubljanske in Levstikove brigade. Deveta je imela ta čas svoj prvi in četrti bataljon, kar nam je že znano, na ortneškem gradu, drugega v gozdu med Hudim koncem in gradom, tretjega pa nad vasjo Hojče v rezervi. Na levem krilu je varovala smer proti Velikim Laščam ljubljanska brigada, razvrščena na sektorju Sv. Gregor—Maršiči—Praproče, vtem ko je na desnem krilu Levstikova brigada držala črto Žlebič—Slatnik tja do pomembne vzvišene točke Sinovice. Le-ta je po silovitem sovražnikovem navalu eno uro vzdržala v boju, nato pa napadalcem prepustila navedene tri kraje. Bitka se je nato prenesla v bližino položajev devete brigade. Njen 1. in 3. bataljon sta se uprla sovražnikovemu prodiranju proti ortneškemu gradu.

Na sektorju 10. brigade so se napadalci, ne brez boja, polastili položajev pri Maršičih in Levstikih. Udarili so proti ortneškemu gradu tudi s severne strani, tako da je tamkajšnjima bataljonom 9. brigade grozila nevarnost, da ju bodo neposredno obkolili. Bataljona na gradu sta morala zapustiti položaje in se umakniti s prebijanjem skozi sovražnikove vrste v dolino. Potem se je moštvo razlilo in ni bilo več sposobno nuditi odpor. 1. in 3. bataljon sta morala zapustiti položaje Graben—Hudi konec in zavzeti nove pri vasi Brinovščica. Po borbi, ki je trajala do večernih ur, je sovražniku uspelo zavzeti tudi Sv. Gregor. Naše enote so prenehale z borbo in se nastanile v vasi Globel. S tem je bil stik s sovražnikom prekinjen. Izgube sovražnika niso bile ugotovljene. Na brigadni strani je bilo po bojih po-

grešanih 40 borcev, ki so se naslednjega dne (v neugotovljenem številu) vrnili. O mrtvih in ranjenih tudi ni bilo podatkov. Operacijski dnevnik trdi, da je napadal sovražnik s 1500 vojaki. Dne 28. aprila je 9. brigada ostala še v Globeli in je bil tega dne po nalogu štaba divizije razformiran ruski bataljon. V brigadi je ostalo 26 ruskih borcev, drugi pa so šli v 8. in 10. brigado.

Še kratek prikaz bojov 10. brigade po zapiskih Bratoža-Okija: 27. aprila zjutraj so Nemci in domobranci obsuli brigadne položaje s topovskimi granatami, nato pa je napadla enote še njihova pehota. Hoteli so brigado obkoliti, pa je poveljstvo dovolj hitro spoznalo njihove nakane. Kar se da naglo je umaknilo bataljone od ceste in jih razporedilo na nove položaje. Kljub temu pa situacija ni bila lahka, saj so napadajočim Nemcem in domobrancem razen topov pomagala tudi letala. Bitka je dosegla vrh okrog treh popoldne. Tedaj je en nemški oddelek prodril do vasi Brinovščica, od koder je pričel napadati Sv. Gregor. Sledil je začasen umik brigadnih enot v hudem ognju. V bojih je padlo šest borcev, sovražnik pa je imel mnogo hujše izgube. Samo 3. bataljon je v enem spopadu potolkel trinajst sovražnikov, pri čemer niso všteti ranjeni. Med borci je padel tudi brigadni operativni oficir Vlado Lovše. Nekega partizana so domobranci ujeli pod Sv. Gregorjem. Živemu so porezali ušesa in mu na čelu z nožem izrezali zvezdo. Odvlekli so ga in po dolgem mučenju ustrelili. Njega in padlega Lovšeta so nato borci pokopali na pokopališču pri Sv. Gregorju. Na večer se je sovražnik pričel umikati v svoje postojanke.

Še pred temi burnimi dogodki so odgovorna vojaška vodstva nedvomno vedela za nepričakovano novico, da so 23. in 24. aprila močni sovražnikovi oddelki pričeli prodirati z ljubljanske, novomeške in litijske strani na osvobojeno ozemlje ter zasedati cestno omrežje in kraje med magistralo Ljubljana—Novo mesto ter zgornjekrško dolino. Dne 28. aprila je štab 7. korpusa glavnemu štabu podrobneje sporočil, da »se je sovražnik, ki je 23. aprila vdrl na naše ozemlje od meje (Litija) in Novega mesta, zadržal in se pričel utrjevati v Žužemberku in Trebnjem. V Dobrniču ima manjšo posadko začasnega značaja zaradi zavarovanja prometa. Z močnimi patrolami do 50 mož kontrolira vse poti na tem sektorju, kakor tudi Mirno, Mokronog, Trebelno, Mirno peč itd.«. V kasnejših poročilih izvemo za dokončno situacijo na tem odseku: sovražnik je postavil postojanke v Mirni peči, Trebnjem, Dobrniču in Žužemberku. Postojanke v Dobravi, na Mirni in v Št. Lovrencu so bilečasne in so imele namen samo ščititi Transporte in oskrbovati omenjena oporišča.

V trg Žužemberk — v to strateško najbolj pomembno oporišče dolenskega osvobojenega ozemlja, so Nemci in domobranci prišli že 23. aprila opoldne ter se pričeli nemudoma vkopavati in utrjevati, zlasti na idealnih obrambnih višinskih točkah — pri farni cerkvi na Zafari in na Cviblju. Situacija je bila zanje sila ugodna, saj pri prodiranju iz trebanjske in mirnopeške strani prek Dobrniča niso naleteli na težave ali kakršenkoli pomembnejši odpor. Enote 7. korpusa so bile zaposlene ob kočevski progi in pred Ljubljano, tako da jim je prazna gornja dolina Krke tako rekoč brez strela padla v roke.

Tako je že prvega dne okupatorjevega prodiranja postalo vsakomur jasno, da tokrat ne gre morda za kratkotrajno uničevalno akcijo z omejenimi cilji, marveč za njegov širokopotezni, dobro premišljeni, kar od treh strani usmerjeni ofenzivni sunek z očitnim namenom, da bi si z ustanovitvijo

novih utrjenih oporišč — predvsem v Žužemberku — ustvaril trdno bazo za poznejše načrtno pronicanje tja v sredino osvobojenega ozemlja!

Zdaj je bilo od enot 7. korpusa odvisno, da brez odlašanja, z naglim, odločnim protiofenzivnim udarcem okupatorju iztrgajo pridobljeno ozemlje in pozicije ter tako že v kali zatro njegove pogubonosne namere. Takšen ukrep je bil tudi v skladu s splošnim ravnanjem in taktiko narodnoosvobodilnih sil med celotnim potekom sedme nemške ofenzive, ki jo je general Dušan Kveder v poznejšem pregledu vojnih dogodkov iz tega časa takole opredelil: ... Načrt NOV je bil, upirati se, kolikor le mogoče, sovražnikovemu prodiranju, ga izčrpavati in uničevati z nenadnimi napadi v bok in hrbet. Kjerkoli pa odnos sil dopušča, je treba še med ofenzivo preiti v takojšnje protinapade na sovražnikova oporišča in postojanke, ki bi jih le-ta vzpostavil na osvobojenem ozemlju.

ŽUŽEMBERK PADE

Prav takrat, ko so okupatorjevi oddelki zasedli Žužemberk in se v njem mrzlično utrjevali, so se nedaleč vstran, onkraj hribov na desnem bregu Krke, v Ambrusu sredi Suhe krajine zbrali na bojni posvet vojaški voditelji glavnega štaba 7. korpusa in njegovih dveh divizij. Časa je bilo malo in brž je bil izdelan načrt za likvidacijo sovražnikovega novega oporišča v Žužemberku in drugih postojank ter za pregon okupatorjevih čet z osvobojenih tal. Pred napadom na Žužemberk pa je bilo treba zavzeti in očistiti vse poti, ki vodijo od njega proti Trebnjemu; torej sta morali prej pasti tudi obe sovražnikovi pomožni postaji Dobrava in Dobrnič. Dosti skrbi in priprav je bilo namenjenih zavarovanju celotne akcije, spričo gostega cestnega omrežja vsenaokrog in nedvomnega napadalnega razpoloženja pri sovražniku, ki je s posadkami svojih starih postojank neprestano silil na odprta bojišča, da bi v oporo svežemu osrednjemu prodoru vzdolž dolenske magistrale in v krško dolino zaposloval in vezal enote 7. korpusa. Nekaj takšnih njegovih ofenzivnih manevrov proti brigadam osemnajste smo tudi navedli.

Poveljstvo 7. korpusa je odločno in naglo ukrepalo, da bi bil široki zavarovalni obroč krog osrednje intervencije čimprej sklenjen, in sicer ne glede na trenutno stanje na dozdašnjih operativnih odsekih. Z odredbo dne 28. aprila je ukazal petnajsti diviziji, da se z dvema brigadama (5., Cankarjevo in 12. br.) nemudoma premakne na sektor Trebnje—Dobrnič—Ajdovec—Brezova reber z nalogo, da njene enote napadejo in uničijo začasno posadko v Dobrniču ter zasedejo, minirajo in kontrolirajo ceste Žužemberk—Dvor—Soteska—Straža; Sadinja vas—Ajdovec; Bršljin—Mirna peč—Dobrnič; Žužemberk—Dobrava—Dobrnič; Dobrnič—Trebnje; Trebnje—Velika Loka—Št. Lovrenc; Žužemberk—Praproče. Rušijo most v Prečni, zaminirajo od Prečne do Straže na več krajih cesto, zlasti tam, kjer bi lahko prodrla sovražnikova motorizacija. Tretja brigada (4., Gubčeva) mora blokirati sam Žužemberk, da ne bo mogel nihče ven in nihče noter. Divizijska artilerija naj nastavi eno ali dve topniški bateriji na desni strani Krke ter v kratkih presledkih dan in noč obstreljuje Žužemberk. Isto nalogo je dobila baterija minometov. In še povelje dolenskemu odredu, da prestavi svoje enote na črto Temenica—Metnaj—Stična.

Na desni plati krške doline je bilo osemnajsti diviziji ukazano, naj najprej skoncentrira svoje enote v Suhi krajini okrog Žvirč, nato pa se razmesti v naslednjem razporedu: 8., Levstikova brigada ostane na ribniškem odseku pri Sv. Gregorju nad Sodražico, da skupaj z notranjskim odredom

kontrolira oporišči Ribnico in Velike Lašče ter zavaruje sektor Ribnica—Velike Lašče in Velike Lašče—Bloke. Deveta brigada zavaruje smer Zdenska vas—Hočevje in Kompolje—Zdenska vas z osnovnih položajev v Žvirčah in Hočevju. Pri blokiranju smeri proti Kočevju in kontroli dobrepoljske doline naj minira in onesposablja z zasekami cesto Dvor—Smuka—Stari log—Kočevje ter cesti Hočevje—Zdenska vas in Žvirče—Kompolje. Deseta, ljubljanska brigada je bila določena za korpusno rezervo in naj bi hkrati varovala in kontrolirala smer Novo mesto—Straža—Toplice, rušila cesto Kočevje—Lašče—Dvor ter z izhodišča v Podhosti zaščitila in minirala cesto proti Žužemberku, vzdržujoč zvezo s petnajsto divizijo. Divizijski artiljerijski divizion je bil napoten v Primčo vas, da z dvema 75 mm poljskima topovoma obstreljuje Žužemberk.

Premiki vseh enot so bili pravočasni in v redu, tako da so 30. aprila zjutraj že bile na predpisani bojni črti. Vodstvo 9. brigade je pred odhodom na minimum reduciralo trenske vozove ter dalo manj ljudi k pratežem in štabnim odsekom, da je bila brigada bolj gibljiva in sposobna hitrejšega manevriranja. Bržčas se je to zgodilo tudi v drugih brigadah, dasi podatkov ni na voljo. Potlej so se brez odlašanja, natanko po bojnem načrtu pričele odvijati posamezne faze širokopotezne kombinirane operacije.

Prva je bila na vrsti pomožna sovražnikova postojanka Dobrava ob cesti med Žužemberkom in Dobrničem. Dne 30. aprila ob 22. uri zvečer sta šla v napad dva bataljona (1. in 2.) Gubčeve brigade, prvi od žužemberške, južne in severovzhodne smeri (od vasi Korita), drugi od hriba Lisec. Borci so se neopazno približali vasi in jo naskočili vse do roba postojanke. Posadka je odprla silovit obrambni ogenj, tako da sta bataljona za nekaj časa odstopila in počakala, da najprej minometi opravijo svoje delo. Ponovni juriš je posadko pognal iz postojanke, ki se je zraven tega še vnela, tako da je del posadke v nji zgorel, del pa je zbežal proti Dobrniču. Po korpusovem operacijskem poročilu je imel sovražnik 20 mrtvih in več deset ranjenih, gubčevci pa dva mrtva in tri ranjene. Plen: precej vojaškega materiala in obleke ter municije, kolikor ni eksplodirala v gorečih poslopjih. Nato je opolnoči 12. brigada vpadla s svojega odseka Zalisec—Mačkov vrh v Dobrnič in v hudih bojih zavzela več kot polovico naselja. Bataljoni so zasedli dva bunkerja in vdrli v samo postojanko. Po prihodu pregnanega dela dobravske posadke so se borci zjutraj 1. maja umaknili ter tesno obkolili vas, da bi jo nato znova koncentrirano napadli. Ta čas pa se je posadki posrečilo prebiti se iz postojanke po cesti v Trebnje. Izgube na obeh straneh so bile približno enake: pet mrtvih in nekaj ranjenih. Istega dne je 12. brigada skupaj s Cankarjevo brigado v triurni bitki zavrnila sovražnikov poskus, da bi z avtokolono iz Trebnjega interveniral v žužemberški smeri. Borci so mu poškodovali tank in dvojce avtomobilov. V korpusovem operacijskem poročilu je govora kar o 42 mrtvih in prav toliko ranjenih na sovražnikovi strani, vtem ko so imeli borci 4 mrtve in 2 ranjenca. O zanesljivosti številke je težavno reči veljavno besedo.

Takoj po likvidaciji Dobrave in izpraznitvi Dobrniča so enote petnajste divizije ponovno razporedile svoje sile. Četrta (Gubčeva) brigada je obkolila Žužemberk, pripravljena za prvi naskok na postojanko, 12. brigada se je kot divizijska rezerva razporedila ob cesti Žužemberk—Dobrnič, nad Dobravo, na Mačkinem hribu z nalogo, da blokira Žužemberk in zavaruje smeri Ajdovec—Dvor, Cankarjeva pa je še dalje varovala smeri od Trebnjega in Mirne peči ter deloma od Ajdovca.

O neprecenljivem strateškem pomenu Žužemberka bi bilo odveč podrobneje razpravljati, saj že pri površnem pregledu zemljevida lahko brž ugotovimo, kako je idiličen trg s starim gradom nad zgornjim tokom Krke že tako pomembno križišče in sečišče mnogih cest in smeri proti Novemu mestu, Kočevju in Suhi krajini, osrednji Dolenjski in na ljubljansko stran. Njegova strateška vloga pa je bila podvojena med osvobodilno vojno, saj je bil Žužemberk ključ oziroma prednja straža na vseh glavnih dohodih do srca osvobojenega ozemlja, še posebej pa do Kočevskega Roga, tega prostranega gozdnatega zavetišča najvišjih vojaških in političnih ustanov, bolnišnic, tiskarn, vojaških skladišč in delavnic itd. Skozi Žužemberk so vodile glavne partizanske poti in prehodi, tako na primer prek Dobrnič, Občin, Velike Loke na Čatež in Sv. Križ pri Litiji ter prek Save na štajersko stran. Ali pa skozi Sotesko, Podturn, Stare žage v Belo krajino ter prej še na Rog. In čez mosta na Dvoru ali v Šmihelu v Suho krajino proti Kočevju, v Ribniško dolino ter dalje na notranjsko stran. Prednosti in pomena Žužemberka so se dobro zavedali voditelji narodnoosvobodilne vojske, nič manj pa okupatorji, tako italijanski kakor nemški. Zato je bilo med osvobodilnim bojem za posest tega ponosnega trga prelito več krvi kakor za katerikoli drug kraj na Slovenskem. Že med italijansko okupacijo je v hudih bitkah prehajal iz rok v roke. Dne 26. marca 1942 so ga dolenjski partizani prvikrat napadli, 13. julija pa ga je prvič osvobodil zapadnodolenjski odred in sta bila v trgu ustanovljena prva partizanska komanda mesta in prvi narodnoosvobodilni odbor. Po ponovni italijanski zasedbi med roško ofenzivo (30. VIII. 1942) ga je v noči med 21. in 22. decembrom 1942 napadla Gubčeva brigada, ki je večino utrjenih poslopij v mestu sicer zavzela, dokončnega uspeha pa zaradi pomanjkanja težkega orožja ni dosegla. Kmalu po ustanovitvi prvih dveh slovenskih divizij, 14. in 15. (13. julija 1943) so njune brigade, neposredno Gubčeva in Cankarjeva, 24. julija zopet napadle Žužemberk, pri čemer so borci prvikrat uporabili topovsko orožje, in sicer protitankovske topove, ki jih je Gubčeva brigada dobila na Hrvaškem. Borci so trg sam po dvodnevni hudih bojih očistili, niso pa mogli zavzeti dominantne višinske točke Zafare, kjer se je italijansko-belogardistična posadka močno utrdila okrog cerkve ter v župnišču in prosvetnem domu. Iz stiske so tesno obkoljeni okupatorjevi garniziji na Zafari pomagali njeni intervensijski oddelki, ki so, okrepljeni s tanki, z letali in s topništvo, prebili blokado od trebanjske in stiške strani. Po italijanski kapitulaciji je bil Žužemberk vse do nemške ofenzive pomembno politično in vojaško središče. Nemci so ga zasedli 27. oktobra 1943, po končanem pogromu pa je 28. novembra spet bil osvobojen. Tako je trg v prvih mesecih 1944 postal pomembno zaledno oporišče narodnoosvobodilne vojske, saj je v njem bila vrsta vojaških delavnic: čevlarska, kolarska, mizarska, kovaška. V trgu in bližnji okolici so pogostokrat našle streho pomembne politične in vojaške konference in posvetovanja. Okupator se Žužemberku seveda ni hotel odreči in ga je dostikrat poskušal osvojiti najprej po suhem, in ko mu to ni uspelo, vsaj iz zraka uničiti tamkajšnje naprave in ustanove NOV. Tako je trg najprej februarja in nato 9. marca 1944 doživel hudo letalsko bombardiranje. No, 23. aprila ga je okupator zasedel — videli bomo precej, da ne za dolgo.

Žužemberka sovražniškova posadka je imela glede obrambe pred napadajočo pehoto velikanske prednosti, nič manjše, kot jih je imela garnizija v Ribnici pri marčnih operacijah osemnajste. Ker leži trg dokaj visoko vrh levega brega Krke, je po strmini od tod že prvi dostop vanj težak, bil pa

Gojmir Anton Kos: Korčula, 1936, olje

je tistikrat še težji, ker je bil most čez reko porušen. Sicer pa sovražniku prostora ob reki niti ni bilo treba zavarovati, saj je imel na višinah, na Cvibljju, še bolj pa na vzpetini pri Zafari dosti mest in objektov za direktno obrambo: najprej skupina hiš pod njo, na hribu mogočno poslopje dvostolpne farne cerkve, ki jo je spremenil v arzenal in trdnjavo, krog nje pa zgradil še bunkerje; dalje nedaleč vstran debele zidove župnišča ter nekdanjega prosvetnega doma, na Cvibljju spet cerkvico, skratka, idealne višinske položaje in utrdbe za dolgotrajen in uspešen odpor, tako da samo ogromno poslopje gradu nad Krko sredi trga to pot niti ni več bilo vojaško pomemben in uporaben objekt. Za obrambo je imel na voljo okrog 500 mož, Nemcev in domobrancev, tank, oklopnik in brzostrelni top, pa še veliko avtomatskega orožja, ki se mu je zdelo spričo dominantnih utrdb očitno še najučinkovitejša obramba. Zlasti spričo dejstva, da so morali napadalci na vseh dohodih

do obrambnih točk — razen tistega skozi trg — premagati še prostrano čistino.

In vendar je bila na videz nezavzetna postojanka nekje vendar močno ranljiva, mnogo bolj kot ribniška, in to prav zaradi delovanja napadalčevega težkega orožja, težkih minometov ter predvsem topov! Vedeti moramo, da je Žužemberk globoko v dolini in da so bili na desni strani Krke na gozdnatih suhokrajinskih vzpetinah in hribih imenitni položaji za namestitev artilerije. Tega se je vodstvo napadalne operacije tudi dobro zavedalo in angažiralo od topništva obeh divizij dve 100 mm in eno 75 mm havbico, štiri 75 mm poljske topove in dva 65 mm gorska topova. Seveda niso streljali zmeraj prav vsi topovi in so jih — kakor je pač vse štiri dni potekal kombinirani napad — po potrebi premeščali s položaja ali katerikrat uporabljali tudi za zavarovanje. Osrednji cilj topniškega obstreljevanja sta bila kajpada Cvibelj in Zafara.

Prvega maja je artilerijski divizion osemnajste, nastanjen v Primči vasi, obstreljeval žužemberško postojanko, predvsem trdnjavo dekanjske cerkve, z dvema poljskima topovoma ter s 44 granatami zelo dobro streljal. Prisilil je k molku sovražnikov top, za katerega so topničarji domnevali, da je uničen ali vsaj močno poškodovan. Dalje je 3. bataljon desete brigade z minometnim ognjem sovražnika neprestano vznemirjal in mu preprečeval utrjevanje. Na večer so, kakor za uvod v operacijo, borci 10. brigade na vrhovih desne plati Žužemberka prižgali kresove v čast prvomajskega praznika. Ob 22. uri so bataljoni Gubčeve brigade navalili na Žužemberk po temle bojnom razporedu: prvi bataljon je od kilometer oddaljene vasi Praproče vdrl v središče trga, drugi je od Trebče vasi prav tako med ostrim streljanjem prodril do gasilskega doma, kjer se teren prične dvigati proti Zafari. Tretji se je od vasi Reber usmeril proti cerkvi na Cviblju, četrti pa je od vasi Zafara, torej od hrbtna strani istoimenske postojanke, pričel napadati utrdbe pri veliki cerkvi. Boji so besneli vso noč in sovražnik se je branil s silovitim ognjem, tako da so podnevi 2. maja morale enote odstopiti in so se vrnile v izhodišča. Sile obeh strani so bile izmerjene in nihče med napadajočimi korpusovimi enotami si ni prikrival dejstva, da bo bitka za uničenje sovražnikove postojanke dolgotrajna in krvava. Podnevi drugega maja so topovi s položajev pri Bogdanji vasi oziroma Vrhu dalje vztrajno in z uspehom tolkli sovražnikova utrjena mesta v Žužemberku. Razbili so utrdbe oziroma bunkerje na Cviblju, tako da je tamkajšnji del posadke iz njih pobegnil h glavnini na Zafari, borci pa so njegove položaje zasedli, kar je zanje bila dragocena strateška pridobitev.

Bobnenje topov pri Žužemberku je, razumljivo, močno vznemirilo okupatorja in so bile že spočetka alarmirane vse njegove posadke blizu in daleč. Tako je 9. brigada iz Suhe krajine 1. maja sporočila divizijskemu poveljstvu, da je opaziti pri sovražniku veliko razgibanost in da se premika iz bližnjih postojank. Tega dne je prodril v Podgoro (verjetno iz Velikih Lašč, op. pis.), se srečal tam z brigadno bojno patrolo, vendar se ji je brez strela umaknil. Štab korpusa ve povedati, da je 2. maja iz Grosuplja prodiral sovražnikov oddelek 400 mož brez motorizacije. Gibal se je stalno po gozdu, ne da bi dal od sebe glas in ne da bi napadal dele naših enot ali patrol. Ta kolona je prišla 3. maja na položaje okrog Kitnega vrha. Vest lahko dopolnimo s podatki operacijskega dnevnika 9. brigade, ki navaja, da je po poročilu obveščevalnega centra sovražnik tega dne krenil iz postojanke Grosuplje z večjim delom svojih sil v neznano smer. Ker je zgodaj zjutraj napadel

bataljon VDV v Krški vasi, se domneva, da je napadel domobranski, tako imenovani udarni bataljon, »ki ima za cilj napade na štabe naših enot, komore itd.«. Uporablja taktiko presenečenja in sta bili zaradi tega v brigadnih enotah uvedeni stroga pripravljenost in kontrola. Prav tako je bilo — najbrž v zvezi z žužemberško operacijo — opaziti močno gibanje sovražnikovih motornih vozil z vojaštvom in s tanki na cesti Grosuplje—Podgorica—Zdenska vas—Videm—Raščica. Zato je brigadni minerski vod zaminiral cesto Grosuplje—Krka.

In spet novica o poskusih sovražnikove intervencije prek Suhe krajine: sovražnik je iz Ribnice prodiral prek Seljana, Strug na Žvirče, kjer se je spopadel z enotami 9. brigade. Ponoči je zasedel Žvirče in sta se brigadna bataljona zunaj vasi pripravila, da mu zapreta pot proti Žužemberku. Druga sovražnikova kolona se je napotila od Velikih Lašč prek Zdenske vasi do Hočevja, kjer se je spopadla prav tako z enotami 9. brigade in so jo le-te zadrževale na tem odseku dva dni. Do resnejših intervencij je prišlo iz Novega mesta, od tega je ena celo uspela.

Pred nočjo 2. maja je sovražnikov (pehotni) oddelek prodiral iz Novega mesta prek Prečne—Luknje—Brezove rebri po gozdu nad Lipovcem in prek Vinkovega vrha ter nenadoma udaril po enotah 12. brigade, ki je od navedene smeri blokirala Zafaro. Oddelek je odrinil brigadne sile, vdrl v postojanko in tako njeno posadko okrepil. Po petnajstdnevem korpusovem operacijskem poročilu se je vsa stvar takole dogodila: najprej je 2. bataljon 12. brigade prepodil izpred postojanke sovražnikovo zasedo in jo gnal do utrjenega zafarskega griča, to je do samega oporišča. Ta čas je prek Ajdovca prispel že omenjeni sovražnikov oddelek ter vpadel bataljonu za hrbet. Hkrati se je od Zafare vrnila pravkar prepodena zaseda in je prišel bataljon med dva ognja. Zato se je razmaknil na dva dela, kar je intervencijski oddelek s pridom izkoristil ter se po proboju pridružil obkoljeni posadki. Sodeč po obojestranskih izgubah prodor ni bil kdove kako lahek, saj pregled navaja na sovražnikovi strani 19 mrtvih in več ranjenih, na brigadni pa 14 mrtvih in 4 ranjene.

Sama okrepitev žužemberške posadke ni bila tolikanj pomembna, da bi lahko količakaj vplivala na končni izid napadalne operacije, saj je šlo očitno zgolj za pehoto, katere število ni moglo resneje porušiti razmerje sil. Nevarno situacijo pa bi utegnil povzročiti prodor druge, motorizirane sovražnikove kolone, ki je prav tako iz Novega mesta in hkrati krenila prek Prečne ter Zgornje in Spodnje Straže proti Soteski. V koloni, ki je peljala obkoljeni žužemberški posadki municijo in hrano, so bili trije tanki, 2 oklopnika, šest kamionov, nekaj motociklov ter okrog 200 mož. Zraven Soteske sta jo na obeh straneh Krke z ostrim ognjem pričakala 2. bataljon 10. brigade in bataljon VDV. Odločen nastop borcev ter uspeli zadetek s protitankovsko puško, ki je dva tanka močno poškodoval, je odločil obrambno bitko: kolona se je z dodatnim bremenom 30 mrtvih in ranjenih obrnila in se jadarno vrnila, od koder je prišla. Sovražnikovo hudo zaskrbljenost glede situacije v Žužemberku je tega dne izpričalo tudi njegovo letalstvo, ki je v dveh naletih divje bombardiralo položaje napadajočih enot. Docela je bila uničena vas Reber, deloma pa naselji Bogdanja vas in Dišeča vas. Razen enega ubitega borca v Bogdanji vasi smrtnih žrtev ni bilo.

Po obilni artilerijski pripravi so bataljoni Gubčeve v noči od 2. na 3. maj ponovno šli v napad in se skozi trg zopet približali gasilskemu domu. Po magala sta jim od Krke 2. in 3. bataljon 10. brigade. Tokrat je sovražnikova

posadka na Zafari udarila po vzpetini navzdol proti položajem prvega bataljona pri omenjenem domu. Pred nenehnim gostim nasprotnikovim ognjem se je bataljon umaknil. Spričo sovražnikovega naglega pritiska je bil dvanajstim borcem pri Smoletovi hiši umik odrezan in so vsi do zadnjega omahnili v smrt. Pri tragičnem dogodku sta bila izgubljeni dva lahka minometi, dva puškomitraljeza in 9 pušk.

Medtem ko se je pehota na svojih izhodiščih pripravljala na tretji naskok, je artilerija 3. maja ves dan neprestano obstreljevala Zafaro. Granate so tudi tokrat zadevale v polno. Utrdbe so bile deloma že porušene, poslopja krog cerkve zažgana, hiše pri gasilskem domu močno poškodovane. Sovražnikovi minometi in topovi so utihnili. Tega dne so prihajala poročila o ponovnih poskusih sovražnikove intervencije iz Suhe krajine, vendar so bile enote osemnajste budno na straži. Šlo je za njegove manjše, toda številne oddelke, ki so se premikali iz kraja v kraj in se nato spet umaknili, katerikrat brez strela, na primer pri Hočevju, kjer sta sovražnika napadla dva bataljona 9. brigade, pa ta sploh ni odgovarjal na ogenj in se je zbegano, z manevriranjem izogibal boja. Oddelek z okoli 20 vojaki je iznenada napadel brigadno šolo za novomobilizirance na Korinju. Gojenci so se umaknili. Pač pa so se obetali zaviralni boji devete pri Žvirčah, pa se je sovražnik ponoči spet umaknil v Struge.

Tretjega maja so bili manjši sovražnikovi oddelki v vseh vaseh ob cesti Zdenska vas—Raščica—Grosuplje. Ob 9. uri dopoldne je okoli 400 do 500 mož krenilo iz Raščice na Gabrje in dalje po višinah na Ilovo goro. Tam se je kolona razcepila: en del je šel dalje čez Ilovo goro, drugi pa vzhodno od nje proti Gradičku; pri Krški vasi sta se oba oddelka združila. Nato je ostal en del na položajih, drugi del pa je zasedel vasi Gradiček, Krško vas, Znojile in Ravni dol. Ker je naslednji dan (4. maja) zjutraj prodrla na Kitni vrh sovražnikova skupina iz Stične prek Gorenje vasi in Bojanjega sela in se ji je tam pridružil tudi oddelek, ki je dan prej zasedel vasi ob izviru Krke, bi bilo moč govoriti o nekakšni koncentraciji sovražnikovih sil za morebiten poskus intervencije z zahodne strani. Vendar se to ni zgodilo in se varovalne enote, razen manjših spopadov tu pa tam, na tem odseku niti niso spuščale v večje boje, dokler se je sovražnik zgolj premikal iz kraja v kraj, ne da bi pokazal voljo za intervencijski nastop proti Žužemberku. Tako je na primer njegov oddelek z dvema tankoma in nekaj kamioni poskušal prodreti iz Višnje gore proti Stični, pa je pri Peščeniku en tank zavozil na mino in bil uničen. Kolona se je brž obrnila in se vrnila v oporišče. Pri Mirni peči pa se je zdelo stvar resnejša. Tam je sovražnik zbiral sile in pričel popravljati porušeno cesto ter ščititi minirane odseke. Neposredna nevarnost nove okupatorjeve intervencije je grozila torej le na novomeškem odseku.

Medtem so se v Žužemberku boji nadaljevali. Topovi so venomer grmeli. S položajev prvega artilerijskega divizion v Brezovem dolu je havbica z odličnimi zadetki streljala na Zafaro in skupino hiš krog gasilskega doma, s položajev pri Malem Lipju pa je isto nalogo prav tako dobro opravljal drugi divizion s poljskim topom in havbico. Napadajočo Gubčevo brigado je vodstvo okrepilo s 4. bataljonom 10. brigade, ki je v noči s 3. na 4. maj iz Stranske vasi prešel Krko, potisnil sovražnika od tovarne usnja proti Zafari in se do 3. ure zjutraj prebil do gasilskega doma. Nato so borci Gubčeve in ljubljanske brigade skupaj vztrajno, od hiše do hiše lomili za-grizeni sovražnikov odpor ter počasi, korak za korakom napredovali proti zafarski postojanki. Niso vedeli, da je ta čas od Trebnjega prek Dobrniča

prodrla skozi varovalni obroč 12. brigade močna sovražnikova motorizirana kolona s sedmimi tanki in veliko kamioni. Zaščitena pehota se je ustavila na dobrniški cesti pod Zafaro, vendar ne zato, da bi morda posegla v boj. Sicer je sovražnik z nekaj tanki patroljiral pred bojno črto, da bi napadajočim enotam prikril mrzlične priprave za umik vse posadke. To je ob štirih zjutraj (4. maja) v resnici tudi storil, vozeč s seboj v avtokoloni nemalo ranjenih in mrtvih. Tako je nenadoma jenjal peklenski trušč bitke in ob zori so se borci polastili nanagloma izpraznjenih, deloma porušenih utrdb na Zafari. Žužemberk je bil osvobojen, sovražnikova posadka deloma uničena, deloma pregnana. Vsa vojna poročila korpusovih enot oziroma štabov poudarjajo sovražnikove izgube, tako v neposrednih bojih za postojanko kakor pri zavarovalnih operacijah 18. in delov 15. divizije, v katerih je bilo uničenih ali poškodovanih 5 sovražnikovih tankov ter je le-ta imel po splošni presoji okoli 105 mrtvih in ranjenih. Prišteti bi bili morali vsekakor precejšnje, dasi neugotovljene izgube v štiridnevni žužemberški operaciji, predvsem zaradi dolgotrajnega in preciznega topniškega obstreljevanja utrdb. Nekaj mrtvih in ranjenih članov sovražnikove posadke so po korpusovem poročilu borci našli na ulicah. Posebej sta omenjena dva zajeta ranjena domobranca. Plena so enote dobile malo, saj je sovražnik orožje in material zvečine odvedel s seboj. Pri samih napadih so imele enote po istem viru 22 mrtvih in blizu 50 hudo ali laže ranjenih borcev, s pripombo, da so podatki še nepreverjeni. Kasnejši dokumenti navedenih številk bistveno ne spreminjajo.

V dopolnilo k poteku žužemberške operacije sta na voljo dva značilna pripovedna zapisa, dva odlomka iz dveh samostojno izdanih reportaž o štiridnevni bitki. Najprej plastični ter zraven razmišljajoči opis nastopa 4. bataljona 10. brigade, ki ga pisec Ciril Rus pričenja pri prehodu borcev čez porušeni žužemberški most čez Krko:

... Čez reko! — se začuje ostro povelje. Akcijo vodi namestnik komandanta divizije tov. Peter Stante.

Zdi se, kakor da so borci za hip obstali. »Šarec« žaga levo, desno, počez. Povsod dež svinčenk.

Prehod počasi poteka. Eden po eden stopa po združenih traverzah. Most je porušen. Vsevprek leži železno ogrodje, napol v vodi, napol štrli nad gladino. Borci drug za drugim hite po ozkem železnem pasu. Nato kratek počitek. Tu, za betonskim stebrom porušenega mostu je varno. Sicer pa svinčenke žvižgajo nad glavami, prskajo v beton, pljuskajo v vodo.

Tema je. Okoli pol ene zjutraj. Le bliskajoča žrela mitraljezov osvetljujejo noč. Enakomerno šumenje reke se zgublja v oglušujočem pokanju. Se nekaj naglih skokov, pa so čez reko. Molče se iščejo z očmi. Vsi so.

Topovi so utihnili, četa se pripravlja na naskok. Kaj vse se odigrava sedajle v glavah, v možganih teh borcev? Moč volje je pritirana do viška. Sleherno čustvovanje je potihnilo. Zdaj je treba sprostiti svojo moč. Sedaj mora človek udariti z brutalno silo, da bo nekoč brez nje živel. V tem trenutku je razum gospodar teh bitij, ki jih je privedel čut do dolžnosti do poslednje stopnje: dati tudi življenje za srečo celote. Molčijo in čakajo. Samo kratko, ostro povelje in napeti živci se bodo sprožili.

Naprej do hiš!

Plaz se sproži. Toča krogel se vsuje. Mitraljezi še močneje zaregljajo. Toda borcev ne zadrži ničesar več. Kakor delci natančnega aparata se premikajo po danih poveljih.

Ob robu ceste!

Mitraljez stoj!

Vse se izvrši tako, kot je ukazano, kajti povelje je ostro in glasno ter ne trpi nobenega odlašanja. Kje je elementarni človeški strah, da bi zaustavil te drzne ljudi, ki hite skozi točo krogel k svojemu cilju? Zdi se, kakor da so se vsi prelili v eno bitje, katerega glava je poveljnik s svojim ukazujočim, trdim glasom. Tu vidiš, kako se volja poveljnika pod pritiskom resnega zunanjega usodnega dogajanja in pod hoteno, zavestno prepustitvijo vsakega posameznika prelije v možgane nastopajočih. Šele tu do kraja doumeš piramidno zgrajeni vojaški sistem. Treba je samo izvršiti ukaz. Gorje, če bi se v tem trenutku posameznik prepustil svoji, morda kolebajoči naravi in se iztrgal iz tesno povezane verige. Vse bi bilo izgubljeno. Veriga bi se pretrgala. V posamezniku bi se oglasil po življenju hrepeneč lagodnež. Nastopila bi demoralizacija. Kakšna škoda za celotni načrt! Treba je odločnega poveljnika, da v takšnem primeru reši situacijo s tem, da v kali zatre sleherni pojav sebičnega nagona.

Mitraljez, ogenj!

Kakor bi pritisnil na gumb, že zadrda rafal.

Sovražnik odgovarja. Besen je: ne bodo se ustavili.

Pod zaščito mitraljeza prodirajo naši naprej. Ogenj z obeh strani je vedno hujši. Svetlika se že.

Borci preskakujejo od hiše do hiše, plazijo se ob zidovih in hite dalje, prav v žrelo sovražnikovega ognja.

V hiše!

V hiše? — Obstanejo. Partizani pa v hiše? Preveč slabe izkušnje imajo z njimi. Sinovi gozda so. Toda danes ...

V hiše! — se še enkrat začuje ostro povelje, ki ne trpi odloga. Puškina kopita se dvignejo in šipe zažvenkečejo. Zadone dve, tri bombe. Breda ne prestando reglja. Skozi razbita okna se plazijo borci, da si poiščejo nov zaklon. Sovražnik se umika v svojo poslednjo postojanko.

Vedno bolj srčni postajajo borci, ko vidijo, da sovražnik popušča. Trušč streljanja pušk in mitraljezov ne pojenja. Med pošastnim ropotanjem strelav prodira brnenje motorja. Tanki! — pod njihovo zaščito se sovražnik umakne in v naglem diru zapusti trg ...

In zdaj še obisk pri topništvu, kakor ga najdemo zapisanega v posebni brošuri, ki jo je izdal propagandni odsek 1. slovenske artilerijske brigade.

Pisec najprej z očmi domačina ter zraven pripadnika topniške enote ocenjuje in opisuje strateško ter vmes tudi idilično lego in podobo Žužemberka:

»Že sam topografski položaj trga je zanimiv. Krka, ob Krki stari grad, ki so ga že Italijani modernizirali s strelnimi linami in z betonskimi svodi. Nad trgom na enem hribčku cerkev — Cvibelj, na drugem farna cerkev, ena najlepših na Dolenjskem. Za temi objekti se svet dviga. Pokrit je z gozdom in ceste peljejo v Trebnje in Mirno peč.

Rad sem gledal v dolino Krke. Tukaj sem doma, poznam vsak travnik in stezo. Primožev se peha z voli na robu hoste. Jutro je, polno rose, kako čudovit mir se je razlil v senčne bregove. Mir pred viharjem.

Pisalni stroji so šklepetali v noč. Povelje za napad na Žužemberk je razposlano. Študija, karte, ceste, položaji. Ob prvi zori zapeketajo konji, kolona jezdecev ogleduje položaje, meri kot zaklonov, najmanjše daljave. Na tem sektorju bo prvi divizion, na tem drugi, na onem tretji, tukaj zaščitni bataljon.

Vrste topov, voz — vse je pokrito z bukovjem. Resna tišina je, obrazi so trdi, samozavestni. Tako je — borba bo.

Partizanska artilerija je artilerija posebne vrste. Tu ni nikakih posebnih zakonov. Nikjer v naših knjigah ni rečeno, da morajo biti havbice globoko zaklonjene, topovi na dostojni daljavi. Postavljamo jih na prednji nagib, na daljavo tisoč metrov, včasih nekaj več, včasih nekaj manj... Prav tako je tudi bilo v bojih za Žužemberk. Enkrat je bila havbica daleč za hribi in njeno zrno, pognano iz cevi z drugim polnjenjem, je potovalo dolgo, dolgo. Steješ sekunde, nato se ti pa nervozno oko razžari, ko zagledaš gejzir dima iz zemlje. Dobro je. Nič za to, če je strel prekratek, nova komanda ti poveča daljinar in cilj je dosežen. Preidemo na skupinsko streljanje.

Vemo, da so zidovi največjega bunkerja, ki je služil vernikom za svetinjo in pribežališče, belim pa za magazin, stanovanje in dobro postojanko — debeli in trdi. Zrna letijo skozi okna, v zvonik, okoli cerkve, kjer je bil venec mitraljeških gnezd. Cerkvica na Cvibljju je bila kmalu kot golobnjak — polna lukenj, zvonik je odletel.

Čudni so artilerci, zagonetni so topovi, cevi nenasitne. Videl sem jih od daleč. Zdaj sem pristopil k njim z nekakšnim srednjeveškim spoštovanjem.

Razgovor s komandantom prvega divizion, poročnikom tovarišem Acom. Našel sem ga južno od Stranske vasi pri drugem vodu. Orožje in okolica sta mi vzbujala čudne predstave. Ogromna havbica, zakrita vsa v vejevju, pred ustjem cevi od dima orumenela trava, zakloni pokriti s trami, okoli razmetani tulci in cel kup granat. Moštvo s komandirjem vred je izmučeno od napora in neprespanih noči, vendar je vsem gledala iz oči trdna zavest in odločna želja: čakamo povelja!

Komandant, neobrit, je sedel na opazovalnici. Karto, tablice streljanja in zapiske ima okoli sebe. Bil je čudovito miren, vendar se je nasmehnil ob mojem prihodu, češ zopet me nekdo vznemirja z nevažnimi vprašanji tule na položaju, kjer je vsaka minuta dragocena.

— Tovariš komandant, prišel sem, da mi kaj poveš o situaciji.

— Situacija? Daljava je dobra, smer tudi, le cerkev in trdi nemški bunkerji so trdoglavi.

— Koliko zrn ste pa že izstrelili na žužemberško postojanko?

— Zakaj pa vprašuješ. Treba jih bo vreči še toliko, da bo sleherno streljanje iz bunkerjev ponehalo.

— Kako pa morala, tovariš?

— Sitni so. Stalno prosijo po telefonu, naj odpremo ogenj. Meni pa se havbica smili in moramo od časa do časa ogenj ustaviti, da se cev ohladi. Ko ena pošast preneha bruhati granate, prične druga.

— Ali je tudi druga havbica pod tvojo komando?

— Tako nekako.

— Slišal sem, da ste dobili tudi ognjeni krst?

— To ni krst, to se po naše imenuje kontrabantiranje. Vidiš, dragi tovariš, Nemci so imeli svoje topove tamle... Obrnil je daljnogled med cerkev in Zafaro. Švabska baterija je danes sramežljivo molčala...

— Mi, artilerci smo vedno pripravljeni na sovražnikove pozdrave. Ko začno streljati s hitrim ognjem, sedimo v zaklonih in moja prijetna dolžnost je, da pretuhtam, od kod prihaja njihova šaljiva pošta. No, in ko je to gotovo: Na položaj! Levo 20, daljinar 220, ogenj! Na primer v Ribnici. Tam smo z odličnim uspehom delali takšne manevre. Branilci Žužemberka pa niso mojstri svojega orožja. Celo leni so, neagilni, zato bodo izgubili igro.

Telefon je zazvonil.

Komandant je poslušal in rekel: »Razumem!« Nato se je obrnil, brez slovesa. Stopil je še po daljnogled in naglo odšel. Čez nekaj minut sem že poslušal havvice in poljaka (poljski top) ter gledal silne eksplozije v postojankah. Bunkerji so razpadali...

Obisk pri tretjem divizionu. Ta enota je prišla gostovat v naše kraje daleč iz Notranjske. Konje imajo prav dobre. Komandant Potočar me je sprejel z veselim obrazom in pohvalil svoje komandirje.

Gledal sem skozi daljnogled in čez dolgo časa opazil, kako nekaj kopljejo pod Cvibljem.

— Daljinar 216, ostali elementi isti!

— Gotovo!

— Ogenj!... Malo me je prestrašil pok tik pred menoj, nato sem pa gledal dim in poslušal šum leteče granate. Čez nekaj trenutkov so sledile detonacije.

— Po tri, ostali elementi isti!

Strojnični ogenj onih »prek« je prenehal. Tov. Potočar je ugotovil, da je bunker uničen in prenesel ogenj na cilj številka dve.

Gledal sem stražarje topov. Vsi znojni, umazanih rok. Komandant Franček, ki je dobil v samem začetku nalogo vznemirjati sovražne postojanke, mi je pripovedoval, kako umetno je dal smer svoji mali »gospodični«.

— Nimamo primernih naprav za usmerjanje, vendar smo jim hoteli pokazati, da znamo tudi izza hriba. S tovarišem operativnim sva splezala z merilnimi napravami kar na vrh visokega drevesa. Enkrat sem jaz služil za stativ, drugič pa on. Bil je pravi cirkus, midva pa akrobata na nihajočih vejah. Ko je veter ponehal, je bil račun narejen.

— Kako je bilo potem? Mar so sovražnikovi topovi molčali?

— Imamo zaklonišče, sovražnik pa dva topa za samo cerkvijo. Vnel se je dvoboj, obmetaval nas je s tempiranimi granatami, mi pa njega z udarnimi. En top s postojanke je bil nevtraliziran, drugega so umaknili za varno cerkveno obzidje. Drugi dan je bil bolj zanimiv. Nemci so vedeli za naše položaje. Imeli so odlično smer, daljinar pa prekratek.

— Zakaj pa niste menjali položaja, ko ste videli, da so vas zapazili?

— Saj smo. Tretjega dne smo pregazili Krko in tolkli v bok s položaja zahodno od Cviblja. Družbo nam je delal nemški protitankovec, ki smo si ga »izposodili« v Zdenski vasi.

— Praviš, da ste bredli Krko?

— Naj ti to pove namestnik komandirja, tovariš Kotar, se je smejal Franček.

— Na tistem mestu, kjer smo šli prek, voda res ni najbolj globoka, vendar je bila noč in zašli smo v tolmun. Morali smo topove dvigati z drogovi. Šlo je.

Mahnil sem jo v ozadje. Gozd je bil okleščen, zgovorna priča nemškega bombardiranja in mitraljiranja. Kako so le mogli borci vzdržati polni dve uri pod besnimi »štukami«, zaviti v oblake dima?

Vozarji so pravkar hranili konje. Enolično grizenje in hrzanje, pa duh po senu me je prijetno osvežil. Dobro so te živali in lepe. Nekateri vozniki so dremali, drugi nosili vodo. Narahlo sem dregnil dremajočega.

— Kaj spiš?

Skočil je pokonci, popravil kapo in resno odgovoril:

— Municijo smo vozili vso noč, tovariš, sedaj pa sem malo zadremal.
— Kaj ponoči vozite municijo?
— Kadar je. Sedaj smo je pripeljali še štiristo kosov. Pa tukaj še ni nič.
V Kočevju smo vozili topove kar po ulicah od hiše do hiše.
Gostobesedni voznik bi govoril kar naprej o borbah.

Četrto ure sva hodila z intendantom druge baterije po lepi hosti ob studencu. Strumno stoje kotli, vol brez kože visi brez sramu na drogu, pripravljen, da skoči vanje in v trebuhe partizanov, ki so na fronti. Tu je čisto prijetno. Trile pozna harmoniko. Birtov sin je, mlada kri mu vre po žilah. Tako se v tričetrtinskem taktu obračajo kuharji, gori ogenj in kuha fižol.

Ko se je zmrabilo — bilo je zadnjo noč in četrty dan borbe za Žužemberk, — sem se, previdno hodeč ob telefonski žici, približal višinski točki, kjer je bila opazovalnica. Telefoni zvonijo, radijska postaja deluje, padajo ostre komande. Vsi so bili tu: general Stane (Rozman), polkovnik Pero (Popivoda), komisar Bolko (Brilej) in ves naš štab. Tedaj se še nikomur ni sanjalo, da bo povišan, da bo prvi štab prve slovenske artilerijske brigade!

Vsako minuto kurirji in razgovori o situaciji. Vsi so izmučeni, vendar polni zadovoljstva. Klešče so se zapirale. Včeraj so bili borci v trgu, danes bodo naskočili utrdbe na hribu. Valovi svinčenk, min in jeklenih drobcev strujijo skozi noč, obsejano z zvezdami. Topovi streljajo v kratkih presledkih in rušijo zadnji odpor.

V Zafari dogorevajo porušene hiše. Pešci so jurišali v breg, njihovi klici so tonili v grozotnem orkestru orožja vseh vrst. Ponoči so se švabi in beli začeli umikati v varstvu motoriziranih kolosov. Tudi bežati je težko premaganim.

Še nekaj kritičnih mnenj poveljstva 7. korpusa o bojih za Žužemberk. V vzdržljivosti in pri napadih so se izkazale vse enote 15. divizije s štabom. Prav tako je veljala pohvala borcem 4. bataljona 10. brigade in namestniku komandanta osemnajste divizije Skali (Stantetu) za hrabro prodiranje v mesto. Zelo dobro se je obnesla artilerija 15. in 18. divizije: z natančnim streljanjem, s hitrim aktiviranjem orožja na položajih, z neutrudljivostjo in zavzetostjo vseh borcev in starešin. Zveze so zares v redu delovale tretjega dne, ko je bila vzpostavljena telefonska zveza med artilerijo in pehoto. Potrošeno je bilo 967 granat za havbico in poljski 75 mm top. Zelo dobro je delovala sanitetna služba, evakuacija ranjencev je bila hitra. Izkušnje je dobilo poveljstvo zlasti glede uporabe artilerije ter glede pomembnosti zvez in intendantske stroke.

Padec Žužemberka je pomenil nedvomno velik vojaški uspeh 7. korpusa na začetku njegove protiofenzive. V bivši postojanki so minerci vse utrdbe temeljito porušili, tako da je okupatorja za dalj časa minila želja, da bi si v Žužemberku spet poskusil vzpostaviti utrjeno oporišče. Da ga je izguba komaj ustanovljene dragocene vojaške baze močno vznemirila, si lahko razlagamo iz njegovega nervoznega početja takoj po njeni likvidaciji.

Dne 5. maja je — kakor vidimo — že trikrat prepozno privlekel iz Ljubljane, Novega mesta ter prek Litije svoje sile v Krško dolino ter zraven močno zasedel glavno prometno linijo Novo mesto—Ljubljana. Ob Krki so se njegovi oddelki gibali večinoma po gozdovih in so se spričo te nevarne taktike utrujene korpusne enote za nekaj dni premestile na desno stran reke. Dne 6. aprila je štab 7. korpusa poročal, da manevrira na sektorju levo od Krke sovražnik z močnejšimi silami 13. in 14. SS policijskega polka, 14. bataljona oklopnih lovcev, dveh bataljonov domobrancev in še treh posebnih skupin. Zadrževale so se na položajih okoli Mirne peči, Trebnjega,

Dobrnica do bližine Žužemberka, kamor pa niso prišle. V roke korpusovega štaba je prišlo povelje nemške komande, ki je bilo izdano v zvezi z žužemberško operacijo in iz katere se je dalo videti, da so jo korpusove precejšnje sile zelo vznemirile in da je hotela za vsako ceno obdržati situacijo v svojih rokah ter rešiti postojanko v Žužemberku. To se mu torej ni posrečilo, pač pa je ponovno poskušal zagospodariti nad izgubljenim ozemljem. Z neravnimi premiki oddelkov na celotnem prostoru med cesto Novo mesto—Ljubljana in dolino zgornjega toka Krke je iskal priložnosti za spopade na odprtem bojišču ter pri tem uporabljal svojo novo taktiko približevanja po skritih gozdnih poteh. Ni se več zadrževal v postojankah, saj so mu korpusove enote z napadi na Dobravo, Dobrnico in Žužemberk ter še posebej z učinkovitim delovanjem najnovejše veje NOV — njene artilerije — prinesle kaj grenke izkušnje. Po čedalje hujšem pritisku korpusovih enot, po mnogih obkoljevalnih manevrih in bojih iz zased se je sovražnik do 14. maja potegnil na osvobojeno črto Novo mesto—Ljubljana ter tako izpraznil ozemlje, na katerem je Žužemberk spet prevzel svojo poprejšnjo vlogo pomembnega narodnoosvobodilnega središča.

NASKOK NA TREBNJE

Po ponovnem obvladovanju središča zgornjekrške občine so se sile obeh divizij 7. korpusa v nadaljnji protiofenzivi odločno lotile razbijanja okupatorjeve osrednje, zanj življenjsko pomembne prometne linije med Novim mestom in Ljubljano. Zgodilo se je prav tisto, kar je hotel okupator z zavzetjem in utrditvijo Žužemberka, Dobrave in Dobrnice preprečiti — da bi namreč enote NOV ne vpadale ododod na to njegovo poglavitno dolensko komunikacijo, na direktno železniško in cestno zvezo med obema mestoma, med katerimi je moral doslej vzdrževati stike prek Celja in Brezic, in ki bi hkrati bila najkrajša povezava Ljubljane z Zagrebom in dalje z jugom. In ko so te tri okupatorjeve postojanke padle, se je iz ustvarjenega zaledja obrnila napadalna ost korpusovih enot naravnost proti nadaljnjemu na novo vzpostavljenemu sovražnikovemu oporišču ob dolenski magistrali — proti Trebnjemu. Trebnje je bilo pomembno križišče komunikacij, ki bi sovražniku omogočalo ustanavljanje novih postojank ter oteževalo premike enot NOV na sektorju severno od železniške proge Ljubljana—Novo mesto in njihov pritisk na železnico Ljubljana—Zidani most.

Večje, strnjeno, malemu mestu ali trgu podobno naselje Trebnje je v plitvi kotlini tik ob cesti in železniški progi Ljubljana—Novo mesto. Od Novega mesta je bilo po takratni glavni cesti oddaljeno nekaj manj kot 20 km. Postojanka je bila zaradi valovitega sveta na treh straneh in spričo malo višje, gozdnote južne vzpetine nad gradom sicer laže dostopna za neposreden napad kakor žužemberška, vendar so napadalci tudi tu morali premagati na dostopih precejšnjo čistino in je bil uspeh operacije prav tako v dobršni meri odvisen od kombiniranega sodelovanja in pomoči topništva. Sovražnikova posadka v Trebnjem je imela zunanjo in notranjo obrambno linijo, prepleteno z žično ogrado in posejano z bunkerji, zgrajenimi povečini iz zemlje in lesa. Posebno okolnost, o kateri so morali organizatorji napada dobro premisliti, so bile številne dobre ceste skozi Trebnje na vse strani in ki so predstavljale zaradi odprte, lahko dostopne lege Trebnjega veliko nevarnost sovražnikove intervencije. Treba je bilo upoštevati, da je severozahodno od mesta pomembno cestno križišče, od katerega se ena cesta

odcepi na Veliko Loko in Litijo, ena pa proti Dobrniču, kjer se zopet ena cesta oddvoji proti Mirni peči in Novemu mestu, druga pa proti Žužemberku. Tako je bil omogočen prihod sovražnikove motorizacije z vseh strani in je bila odgovornost zavarovalnih enot tem večja.

V trebanjski okupatorjevi postojanki sta bili 33. četa in dva voda 55. čete bataljona »O« slovenskih domobrancev pod nemškim poveljstvom. Po poročilu organizacijskega štaba slovenskega domobranstva je 13. maja 1944 prišla v Trebnje posadna enota, sestavljena iz posadnih čet iz Novega mesta, ter skupina Einspiller s 83 vojaki, tako da je skupno število trebanjske posadke znašalo 205 ljudi pod poveljstvom stotnika Lindnerja. Do 15. maja je posadka okoli oporišča postavila žične prepreke in zgradila 22 bunkerjev. Dne 15. maja je prispela iz Novega mesta v Trebnje 33. četa, vtem ko so se deli 52. čete vrnili v Novo mesto, skupina Einspiller pa je bila premeščena v Mirno peč, kjer je zamenjala 55. četo, določeno za Trebnje. Tako je trebanjska okupatorjeva posadka tik pred napadom imela 207 ljudi.

Po podatkih štaba 7. korpusa je posadka imela na voljo 8 težkih in 9 lahkih strojnic ter en srednji in 6 lahkih minometov.

Neposreden napad na Trebnje so izvedle enote petnajste divizije, in sicer 5. (Cankarjeva) brigada pod poveljstvom majorja Alojzija Dragana, okrepljena z enim bataljonom 12. brigade. Pri napadu je sodelovalo vsega 750 borcev. Oborožitev: šest srednjih in sedem lahkih minometov, šest težkih strojnic, 26 puškomitraljezov, štiri protitankovske puške. Novoustanovljena 1. artilerijska brigada je dala za operacijo eno gorsko havbico 75 mm, en poljski top 75 mm in en protitankovski top. Topništvo je bilo nameščeno na Luži, 4 km od Trebnjega z nalogo, da neposredno pomaga pehoti. Gorska havbica je bila dodeljena 5. brigadi.

Osemnajsta divizija, dolenjski odred in tri brigade petnajste divizije so sklenile krog osrednjega operacijskega prostora širok zavarovalni obroč. Dvanajsta brigada je zavarovala smer Mirno—Mokronog—Sv. Križ—stara nemška meja; četrta (Gubčeva) brigada smer Mirna peč—Novo mesto; petnajsta brigada pa je dobila povelje, naj demonstrativno napada črto Novo mesto—Št. Jernej, da bi tako priklenila nase čim več sovražnikovih sil. Dolenjski odred je stražil smer proti Ljubljani, razvrščen od Nove vasi do Krške vasi. Dohode od kočevske in suhokrajinske strani ter bliže, od preostalih dohodov od Novega mesta oziroma srednjega toka Krke so zavarovale enote osemnajste: 8. (Levstikova) brigada s položajev Hočevje—Žvirče smer proti Ribnici, Zdenški vasi in Račni; 9. brigada je z enim bataljonom držala v šahu postojanko Mirna peč, z drugimi pa je s položajev na črti Luknja—Suhor—Kozarjev kal—Kačje ride preprečevala intervencijo iz Novega mesta ter sovražnikovo gibanje po cesti Novo mesto—Mirna peč. Bataljoni 10. (ljubljske) brigade pa so zapirali smeri iz Novega mesta s črte Uršna sela—Mraševo—Birčna vas—Brezova reber.

Koncentracija enot je na ponovno očiščenem ozemlju nemoteno potekla. Dne 16. maja je topniška baterija s položajev pri vasi Pekel hkrati s protitankovskim topom 53 mm iznad vasi Cvibelj pričela ob 18. uri obstreljevati sovražnikove bunkerje v obrambnem obroču, cilje v središču mesta in zahodni izhod iz njega. Po topniški pripravi za napad pehote so se ob 20.30 bataljoni pričeli enakomerno približevati žični ogradi ter napadati utrdbe, ki so jih topovske granate že načele. Posadka se je branila z močnim zapornim ognjem, ki je prvi naskok zaustavil. Bilo je to pravzaprav tipanje in preizkušanje moči za drugi, odločilni udarec. Napadajoče enote so se vrnile na izhodiščne polo-

žaje ter postojanko tesno obkolile. Sredi popoldneva 17. maja je bilo še vse mirno. Vdostvo operacije je topništvo prestavilo na položaje 1. bataljona pri Pavlinovem hribu in ob 16. so granate pričele rušiti utrdbe iz razdalje 500 metrov. Ob 16.30 je sledil juriš pehote in so borci v prvem naletu zavzeli tri bunkerje, vendar jih niso mogli obdržati, ker jim je zmanjkalo municije. Napaka, ki je prinesla novo izkušnjo in ki jo je glavni štab v kritičnem pregledu takole komentiral: »Pri vseh napadih na utrjene postojanke je treba računati z delno zasedbo posameznih točk sovražnikovega odpora, bunkerjev in utrjenih hiš, kjer se morajo borci med samim bojem zadrževati dalj časa. Pred naskokom na te točke mora poveljstvo preračunati količino municije in način dopolnitve municije.«

Sovražnik je z udarno skupino spet zasedel utrdbe in postavil vanje dve težki strojnici. To pa mu ni kdove kaj pomagalo, kajti spet je dobila besedo artilerija in začela sistematično razbijati sovražnikovo obrambno črto, pehota pa je planila skozi vrzeli v raztrgani žični meji v odločilni naskok. Ob 20. je topovsko obstreljevanje doseglo višek in dokončno obvladalo ter preglasilo silovit obrambni ogenj posadkinega težkega orožja. Ko so borci 1. in 2. bataljona v jurišu prodrli skozi razbit utrjeni pas, se je artilerijsko obstreljevanje prenašalo od cilja do cilja, tolklo mestno središče in učinkovito utiralo pot prodirajoči pehoti. Ozračje v postojanki je postalo neznosno, obramba brezuspešna, izgube vedno večje. Ko so bataljoni rušili poslednje ovire do samega oporišča, se je preostala sovražnikova posadka izognila popolnemu uničenju ter pobegnila iz njega po edini možni poti: čez most na Temenici proti Mirni peči in Novemu mestu. Enote sovražnika niso zasledovale, marveč so po zasedbi pričele čistiti postojanko, zbirale in odnašale plen ter razdirale utrdbe. V pregledu je poudarjeno, da je napadalna operacija odlično uspela, vendar kritiki negodujejo, ker borci niso planili za bežečim sovražnikom in z njim obračunali. Napadalne enote bi morale, ne oziraje se na plen, boj nadaljevati in sovražnika zasledovati; prav tako bi morali topovi in minometi ogenj takoj prenesti na bežečega nasprotnika in ga stalno tolči. Na voljo bi morale biti rezervne sile, ki bi sovražniku preprečile beg, kar bi moral predvideti že sam operativni načrt.

Medtem ko je sporočilo domobranskega dela okupatorjeve posadke v Novem mestu o žužemberški operaciji zelo skopo, saj tako rekoč samo registrira, da so partizani napadli Žužemberk, je obveščevalni zapis napada na Trebnje obširnejši: — 16. maj: od 18. ure partizani napadajo postojanko Trebnje, in sicer U. B. M. G. (Gubčeva), Cankarjeva in 12. brigada. Cesta pri Sv. Ani je minirana. Odšla je že pomoč iz Mirne peči. Napadajo z dvema topovoma: enim poljskim in enim protitankovskim. Protitankovski top je nameščen v neposredni bližini, s poljskim topom pa streljajo z Račjega sela. Partizani imajo 10 težkih minometov. Število lahkih minometov ni znano. Zvedelo se je, da imajo do sedaj 2 mrtva. Boj še traja. — 17. maj: Napad na Trebnje se je včeraj ves dan nadaljeval. Naši so bili prisiljeni ponoči ob 20. uri napraviti izpad. Do sedaj je ugotovljeno, da imamo 15 mrtvih, bo jih pa več, ker se še niso vsi vrnili (v Novo mesto. Op. pis.) in jih je nekaj ostalo v Mirni peči. Ob priliki napada so civili streljali na domobrance skoraj iz vseh hiš, zlasti iz gradu.

Danes so odšle naše čete skupaj z Nemci, s težkim orožjem in tanki proti Trebnjemu. Novih poročil še ni. Ponoči so partizani obstreljevali Šmihel. Napadala je 10. ljubljanska brigada. — Po že citirani navedbi števila trebanjske posadke poročilo dostavlja, da so partizani napadali Trebnje s 6 topovi iz ne-

posredne bližine ter ponavlja, da so napadale 4., 5. in 12. brigada. Da so morali domobranci napraviti izpad, je vzrok v tem, da so sredi boja začeli streljati terenci iz posameznih hiš našim v hrbet. Pri izpadu so pustili na licu mesta vso opremo. — Da bi poraz v Trebnjem opravičili pred domobranskim vodstvom v Ljubljani, so pisci v poročilu navedli nekaj debelih pretiravanj. Napadala je ena brigada in ne tri. Število topov je drugega dne podvojeno, tudi število lahkih minometov Cankarjeve so povečali za štiri. Iz hiš niso streljali na domobrance ne civili, še manj pa terenci, ki jih v Trebnjem tistikrat — iz razumljivih razlogov — sploh ni bilo.

Da sta imela v trebanjski operaciji na korpusovi strani veliko besedo težko pehotno orožje in artilerija, nam pričajo podatki o porabi municije. Za minomete 81 mm je bilo potrošeno okoli 800 min, za havbico 149 granat, za poljski top pa 454 granat.

Siroko organizirani napad na tako pomembno oporišče sredi nedvomno najobčutljivejšega odseka glavne dolenjske strateške in oskrbovalne poti je izzval pri okupatorju najprej presenečenje, nato pa trdno namero, da z večjimi in manjšimi silami predvsem z novomeške strani razbije zaščitni obroč korpusovih enot in direktno poseže v boj za ohranitev Trebnjega. Ne eno in ne drugo se mu ni posrečilo, saj so varovalne enote obeh divizij po že ustaljeni praksi s motilnimi napadi na njegove postojanke in s spretnim manevriranjem krog njegovih oddelkov na terenu vezale in cepile njegove sile, da se nikjer niso mogle in utegnile skoncentrirati za intervencijski prodor.

Tako so na primer 9. in 10. brigada v noči na 17. maj (ob 20. uri, torej že med boji za Trebnje) začeli z vso silo napadati Mirno peč in Šmihel pri Novem mestu. Enote so iz minometov in gorskega topa obstreljevale mirnopoško postojanko ter sta bila pri tem uničena dva bunkerja. Ljubljanska brigada pa je isto noč z dvema bataljonoma naskočila sovražnikove utrdbe v Šmihelu in so se borci dvakrat neposredno približali žici in bunkerjem, na katere je minomet vrgel 16 min. Namen je bil dosežen: obe posadki sta bili pošteno zaposleni z obrambnimi boji, v tem pa sta njuni utrjeni postojanki podnevi blokirale zasede in močnejše patrulje obeh brigad.

Naslednji dan je bil mirnejši. Najprej je zjutraj sovražnikova posadka iz Mirne peči udarila proti položajem 9. brigade, da bi, kar se je pozneje izkazalo, potisnila oziroma pregnala brigadne enote z mirnopoškega odseka in tako napravila prostor za koncentracijo kar treh intervencijskih oddelkov, ki so se ta čas že napotili iz Novega mesta trebanjski posadki na pomoč. Nobena sovražnikova nakana se ni uresničila. Najprej so borci devete mirnopoške oddelke odločno napodili nazaj v oporišče. Sovražnikove kolone, ki so iz Novega mesta prodirale proti Luknji in Mirni peči, pa so se pri Kačjih ridah, pri vasi Jablan pod Golobinjekom in spotoma še tu in tam zapletle v manevrske spopade z bataljoni obeh brigad, ki so se na stari partizanski način zdaj izmikali boju, nato silovito napadli z boka, se drugje umaknili pred premočjo, da bi se potlej na ugodnem kraju spet pognali. Sad vseh teh zavarovalnih manevrov je bil, da se sovražniku nikjer ni posrečilo podreti k cilju — k Trebnjemu.

V noči s 17. na 18. maj sta dva bataljona 10. brigade ponovno demonstrativno napadla Šmihel, druga dva pa sta se na položajih Kozarjev kal—Suhor postavila v bran prodirajočemu sovražnikovemu oddelku s 300 možmi, ki mu je v zaviralni bitki prišla na pomoč motorizacija, vpadla borcem v hrbet, tako da so se umaknili na nova bojna mesta nad Luknjo. Od tu so se dalje borili, tako da sovražniku nazadnje ni preostalo drugega, kot da se je brez rezultata vrnil v Novo mesto.

Dan po padcu Trebnjega, 18. maja je okoli 11. ure dopoldne spet poskusil iz Novega mesta prodreti do izgubljene postojanke. Intervencijska kolona je štela 400 mož pehote, 4 tanke, 4 oklopnike, 14 kamionov, 10 osebnih avtomobilov. Ekspedicijo je pri Mirni peči tokrat pričakala Gubčeva brigada in udarila po njenih krilih. Več kot uro se je spopadal s kolono 2. bataljon s položajev na Sv. Ani, ki jih je moral nato zaradi prehudega pritiska prepustiti sovražniku. Ta je Sv. Ano zasedel in obstreljeval bataljonove nove položaje nad Lazami. Hud pritisk je preživel tudi 1. bataljon pri Dečji vasi. Na večer je 2. bataljonu uspelo ponovno zasesti Sv. Ano, sovražnik pa je, seveda ne prostovoljno, zapustil tudi položaje nad Biško vasjo in nad mirnopeško železniško postajo. Tudi bataljoni 9. brigade so tega dne imeli vrsto spopadov s sovražnikovimi pehotnimi oddelki in njihovimi pobočnicami. Brigadne položaje na Golobinjeku je ves dan močno obstreljevala sovražnikova artilerija (iz Novega mesta). S tanki, topovi, številnimi pehotnimi kolonami si je sovražnik prizadeval uničiti ali vsaj razpršiti korpusove enote v zavarovalnem pasu. Ves njegov trud je bil brez haska. Ni se dokopal do svoje bivše, zdaj razrušene trebanjske postojanke.

Objektivni podatki o človeških izgubah na obeh straneh obstajajo tudi to pot odprti. Citirani pregled glavnega štaba je glede tega zelo pomanjkljiv, saj navaja pri napadu na Trebnje le dva mrtva in 29 ranjenih borcev, kar bi morda veljalo le za prvi neuspeli naskok 16. maja. Drugih podatkov ni najti. Med padlimi sta imenovana komandir v Cankarjevi brigadi Anton Klančar ter načelnik štaba 9. brigade Franc Tavčar, ki so ga hudo poškodovali drobci topovske granate (zdravnik doktor Valentinčič in bolničarka 9. brigade Metka Avbelj sta si zaman prizadevala, da bi ga ohranila pri življenju — se spominja Bratož-Okli). V intervencijskih bojih je bilo registriranih 7 mrtvih in prav toliko ranjenih borcev. Številke niso popolne, to je gotovo spričo zahtevnosti, ostrine in težavnih okoliščin same operacije, zlasti pa še, če primerjamo višino navedenih sovražnikovih izgub: v Trebnjem 65 mrtvih in 135 ranjenih, v intervencijskih bojih pa 60 mrtvih in neugotovljeno število ranjenih.

V bojih je bila na korpusovi strani izgubljena protitankovska puška. Precej dolg je seznam zaplenjenega sovražnikovega orožja, municije in drugega vojaškega materiala, med drugim štiri težke strojnice, štirje lahki minometi, precej pušk in 38 zabojev raznovrstnega streliva. Med uničenimi motornimi vozili je naveden tudi tank PZKW-2.

Gojmir Anton Kos: Tihóžitje na stolu, 1956, olje

Sodelovanje med osvobodilnim gibanjem Slovenije in Hrvalske na stičnem področju Kočevske in Gorskega Kotara v prvem letu oboroženega upora

Polkovnik Stevo Sunajko

Že med staro Jugoslavijo je bilo na področju Kočevske, Loške doline in zahodnega dela Gorskega Kotara razvito revolucionarno in demokratično gibanje. Še posebej je znana po revolucionarni tradiciji Loška dolina. Gozdno bogasto teh krajev, naseljenih z dvema sosednjima narodoma, je vplivalo na razvoj kapitalističnih podjetij lesne industrije, kjer so delali slovenski in hrvaški delavci. V Ložu je bila sindikalna organizacija, katere vodstvo je ustanovilo delavski sindikat na Milanovem vrhu na hrvaški strani, kjer so delali hrvaški in slovenski delavci. Poleg tega so organizirali sindikat tudi v Livi Dragi pri Gerovu. Tako je postala sindikalna organizacija lesne industrije najmočnejše oporišče revolucionarnega gibanja na tem stičnem področju Slovenije in Hrvalske. Po razpadu bivše vojske in države pa se je sodelovanje slovenskega in hrvaškega revolucionarnega gibanja nadaljevalo, vendar v težjih razmerah fašistične okupacije in razkosanja narodnega prostora Slovenije in Hrvalske med fašistične sile.

Maja 1941 je bil prvi sestanek v osnovni šoli v hrvaškem Kuželju, udeležili so se ga partijski aktivisti iz Gorskega Kotara Nikola Rački, šolski upravitelj Viktor Lipovac in učitelj iz slovenskega Kuželja Ivan Lokovšek. Pogovorili so se o političnih razmerah med slovenskimi in hrvaškimi prebivalci po kapitulaciji Jugoslavije in o nalogah komunistov in drugih rodoljubov v boju proti okupatorju, ki ga je v začetku maja spodbudilo posvetovanje KP Jugoslavije v Zagrebu. Posebej so govorili o zbiranju orožja in druge vojaške opreme in o tem, kako jo spraviti na varno. V hiši mizarskega delavca v Brodu na Kolpi Matije Ofaka sta se v noči od 17. na 18. junij istega leta sestala sekretar okrožnega komiteja KPS za Kočevje Jože Šeško in predstavnik partijske organizacije Delnic Stanko Majnarić-Diplomat. Govorila sta o pričakovanem napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo, o sklepih partijske konference KPS, ki je bila 1. in 2. junija 1941 v Ljubljani, in o zbiranju orožja ter druge vojaške opreme za partizanske enote in diverzantske skupine. V ta namen so v mizarski delavnici Matije Ofaka pripravili manjše skladišče orožja z nekaj puškami in mitraljezom, ki so ga zbrali po razpadu enot bivše vojske v dolini Kolpe.

Navezava stalnih in trdnjših stikov med hrvaškimi in slovenskimi partizanskimi enotami in štabi, da bi lahko usklajevali akcije na obmejnem področju, pa je bila že od vsega začetka želja vodstva slovenskega osvobodilnega gibanja. Tako je glavni štab partizanskih odredov Slovenije poslal v začetku oktobra istega leta iz Ljubljane prek Kočevja v Gorski Kotar Franca Primožiča in Dragutina Crnobora, da bi poiskala hrvaške partizane ter z njimi navezala in organizirala stalno in varno zvezo. Imenovana sta res 16. oktobra 1941 našla štab primorsko-goranskega partizanskega odreda in se pogovorila s političnim komisarjem odreda Ivom Vejvodo. Vendar stalna kurirska zveza takrat ni bila vzpostavljena, ker slovenska predstavnika nista imela dovolj prepričljivih dokazov in pismenega potrdila, da ju je zares poslal glavni štab Slovenije, zato so ju Hrvači sprejeli s precejšnjo mero previdnosti in o tem poročali CK KPH, da bi vse skupaj preveril pri CK KPS.

Sredi oktobra 1941 je ob desnem bregu Čabranke in Kolpe, med Prezidom in Čabrom operirala skupina petnajstih partizanov iz delniške partizanske čete, ki so vdrli v italijansko skladišče Mlađu pod Vrščim, zaplenili 130 kg razstreliva in več tisoč vžigalnikov ter vse skupaj odnesli v skladišče orožja in druge vojaške opreme v taborišču delniške čete. Pojav partizanov in njihove akcije so med ljudmi ustvarile dobro moralno in politično razpoloženje, ki je bilo trdna podlaga za politično

delo terenskih aktivistov med ljudmi v obmejnih krajih. Pozneje so se znova sestali že prej imenovani predstavniki slovenskega in hrvatskega osvobodilnega gibanja in v hrvatskem Kuželju ustanovili iniciativni odbor, ki je vso zimo 1941/42 vzdrževal zvezo in skrbel za sodelovanje. Naloga odbora je bila zbiranje orožja, hrane, oblačil in obutve za partizane.

Nekaj deset kilometrov zahodno od Kuželja v Prezidu pa se je hkrati začelo razvijati in utrjevati še eno mesto bratskega sodelovanja med Slovenci in Hrvati. Okrog 20. oktobra 1941 so namreč v Prezid prišli člani okrožnega komiteja KPS za Notranjsko Franc Popit, Ivan Novak in Janez Hribar, da bi tam ustanovili partijsko organizacijo. Na sestanku na žagi Wilhar so ustanovili partijsko celico s petimi člani. Sestavljali so je Franjo Ožbolt, Filip Žagar, Peter Ožbolt, Rafael Kovačič in Danijel Ožbolt. (Prezid je bil zaradi svojega geografskega položaja oziroma nagnjenosti k slovenskemu ozemlju in gospodarskih interesov tudi že prej trdno povezan z Loško dolino, od koder je dobival razne industrijske izdelke in živila. Poleg tega okraj Čabar vse do pomladi 1942 ni imel partijske organizacije, tako da so slovenski komunisti prevzeli skrb za politično organiziranje naprednih ljudi teh krajev in so prek njih vključevali hrvatske množice v revolucionarno gibanje slovenskega naroda. Tako je bil že junija 1941 ustanovljen odbor Osvobodilne fronte v Prezidu. Imel je pet članov, ki so zbirali orožje, denar in drug material, poleg tega pa so imeli za nalogo še seznanjati napredne ljudi s političnimi cilji OF.) Na sestanku so sklenili razširiti mrežo odborov Osvobodilne fronte glede na primeren politični položaj in antifašistično razporeditev v hrvatskih in slovenskih vaseh. V skladu s tem so do konca decembra tega leta ustanovili na slovenski strani odbore v Novem in Starem Kotu, Lascih, Podpreski, Srednji vasi in na Travi, na hrvatski strani pa v Pargu, politična dejavnost tega odbora pa je segala še na področje vasi Gorači in Tršče.

V Prezidu so ustanovili še mladinski aktiv s štiridesetimi člani, s čimer se je še bolj okrepilo protifašistično gibanje.

Naloga vseh političnih organizacij je bila propagiranje politične smeri in ciljev boja Osvobodilne fronte in zbiranje materialne in denarne pomoči za partizanske enote na Notranjskem. Partijske organizacije in odbori na slovenski in hrvatski strani so dobivali direktive za delo od okrožnega komiteja KPS za Notranjsko.

Ko je italijanska okupacijska oblast začela uvajati večerne šole v Prezidu in učiti ljudi italijanščine, da bi raznarodila prebivalce na priključenem področju, so se partijska, frontovska in mladinska organizacija takoj uprle tej fašistični akciji. Ko je bil razbit prvi sestanek, je italijanska oblast opustila takšne načrte. Tako se je začel zaostrovati politični spopad z okupatorjem in njegovimi pomočniki, kar je bilo v skladu s politično mislijo vodstva slovenskega partizanskega gibanja.

Za nadaljnje delo partijske organizacije v Prezidu in Dragi je bil nevaren zaigrani ustaš s Kozjega vrha, ki je delal za italijansko obveščevalno službo. Organizacija je na nekem svojem sestanku sklenila, da ga bo likvidirala, to pa naj bi storila skupina borcev iz Loške čete. To so sklenili v skladu z mnenjem okrožnega komiteja KPS za Notranjsko. Konec februarja 1942 so ga borci izpolnili in tako vsaj začasno odvrnili nevarnost, da bi se italijanski okupator vtihotal v organizacijo osvobodilnega gibanja. Toda že čez nekaj časa so Italijani začeli ukrepati in tako se je spopad z njimi še bolj zaostрил. S pomočjo drugih domačih izdajalcev se jim je posrečilo izvedeti za nekatere simpatizerje osvobodilnega gibanja in lotili so se prvih aretacij. Dva aktivista so odpeljali v Čabarsko ječo. Poskus slovenskih partizanov, da bi ju osvobodili, se ni posrečil, zato pa so ubili karabinjerja pri vasi Majera na cesti med Prezidom in Čabrom, in sicer 16. aprila 1942. Pri njem so našli seznam skoraj vseh aktivistov Osvobodilne fronte s Kozjega vrha in okolice, ki so jih nameravali Italijani pozapreti v prihodnjih dneh.

Tri dni potem je poslalo italijansko poveljstvo iz Čabra proti Kozjemu vrhu štiri tovarnjake vojakov, ki so nameravali poloviti ljudi z omenjenega seznama, pa se jim akcija ni posrečila, ker so se aktivisti umaknili, za kar so se imeli zahvaliti dobri obveščevalni službi Osvobodilne fronte. Ko so se tovarnjaki vračali z Milanovega vrha proti Čabru, so ob štirih naleteli na zasedo slovenskih in hrvatskih partizanov pri vasi Majera, to je torej prav tam, kjer je bil tri dni poprej ubit karabinjer. V akciji je sodelovalo 18 hrvatskih in 9 slovenskih partizanov iz rakovške čete. Ob tej priložnosti so partizani po italijanskih podatkih ubili 25 italijanskih vojakov, ranili pa so jih 28. Partizani niso imeli izgub, ker so akcijo pripravili neopazno in jo neopričakovano tudi izpeljali. Zaplenili so več pušk in avtomatskega orožja, streliva in druge vojaške opreme.

Zaradi velikega vojaškega in političnega poraza, ki so ga Italijani utrpeli ob tej priložnosti, so se njihove enote v prvi pomladanski ofenzivi maščevale nad nedolžnimi slovenskimi prebivalci vasi Stari Kot in drugimi. Vse ljudi v tej vasi so pobili, vas pa zažgali. Majerska akcija proti italijanskim fašistom je bila prva skupna borba in popolna zmaga slovenskih in hrvatskih rodoljubov nad skupnim sovražnikom na stičnem področju južne Notranske in Gorskega Kotara. Njena posledica je bilo še hujše zaostrovanje vojaškega in političnega položaja med okupatorjem in partizani. Ta akcija je pomenila za hrvatske prebivalce Prezida in okolice znamenje za splošni upor proti tujcem. Ljudje so se umaknili v gozdove, več kot 100 mladincev iz Prezida in okolice pa se je zbralo, da bi stopili med slovenske partizane. Takšen položaj je zahteval premestitev rakovške čete iz taborišča pod Snežnikom blizu Babne police na področju Čabranke med Prezidom in Čabrom, da bi zaščitila hrvatski in slovenski živelj, omogočila političnim aktivistom delo na terenu ter sprejela hrvatske mladince in jih vključila v partizanske enote. Dotok novih borcev s hrvatske strani in prehod slovenske čete proti Prezidu je ustvaril možnost za večjo vojaško formacijo. Vodstvo partijske organizacije Prezida in poveljstvo rakovske čete sta se na skupnem sestanku odločila sestaviti partizanski bataljon, sestavljen iz Slovencev in Hrvatov. Soglasna sta si bila v tem, naj se bataljon imenuje po Milošu Zidanšku, članu CK KP Slovenije, ki je nekaj mesecev pred tem dogodkom padel kot komandant bataljona Ljuba Šerčerja. In res so 22. aprila 1942 začeli ustanavljati bataljon, katerega borbeno jedro je bila rakovška četa. Bataljon je bil sestavljen iz 4 partizanskih čet: prva je bila rakovška, druga prezidska, tretja je bila sestavljena pretežno iz borcev s Kozjega vrha, četrta pa iz Slovencev iz Starega in Novega Kota in Drage. Torej dve slovenski in dve hrvatski partizanski četi, kar je bila resnična bratska skupnost, prva skupna hrvatsko-slovenska enota, pri kateri je bila osnova skupnega življenja enakopravnost. To se vidi tudi iz ukaza novega bataljonskega poveljstva z dne 22. aprila tega leta o formiranju enote in notranjem življenju v njenem taborišču, ko je med drugim rečeno: »Točka 6. Ker so v našem bataljonu tudi tovariši iz Hrvatske, se bosta pri razvijanju zastave vedno peli hrvatska in slovenska narodna himna...«

Centralni komite KPJ in vrhovni štab NOV in POJ sta posvečala posebno pozornost prav navezavi stikov in sodelovanju med slovenskimi in hrvatskimi partizanskimi odredi na obmejnem področju južne Dolenjske in Gorskega Kotara, pri čemer sta vedela, kakšnega strateškega pomena je Gorski Kotar za ustaško državo in italijanski sistem okupacije, saj je tam peljala izredno pomembna prometna žila Karlovac—Ogulin—Sušak, po kateri so prevažali velike količine pogonskega goriva in drugega vojaškega materiala iz Hrvatske in Romunije, brez katerega italijanski vojaški stroj ne bi mogel opravljati svojih vojaških nalog. Prenesti partizanske operacije na področju Gorskega Kotara je pomenilo povzročiti hudo vojaško-politično škodo ustaški državi, ker je bilo to področje naseljeno večinoma s hrvatskimi prebivalci.

Po drugi strani pa je bilo povezovanje akcij slovenskih in hrvatskih partizanskih enot na navedenem prostoru tudi širšega pomena za jugoslovansko osvobodilno gibanje, ker se je s tem vrhovnemu štabu odpirala možnost povezovanja in usklajevanja vojaških operacij na vsem jugoslovanskem bojišču južno od Save.

V pismu 1. januarja 1942 je partijsko vodstvo Jugoslavije naročilo partizanskemu vodstvu Slovenije, naj poskrbi za povezavo slovenskih partizanov s hrvatskimi prek Bele krajine. Pismo omenja, da bo razvoj osvobodilnega gibanja na Hrvatskem omogočil povezavo slovenskih partizanskih odredov prek Gorskega Kotara in Like z vrhovnim štabom. Zbliževanje osvobodilnih gibanj pa je pomenilo tudi izmenjavo izkušenj, organizacijskih, taktičnih, političnih in drugih, med njimi kar jih je v boju s skupnim sovražnikom samo še okrepilo. V zvezi s prizadevanji vodstva jugoslovanskega osvobodilnega gibanja se je glavni štab partizanskih odredov Slovenije prek štaba za Ljubljansko pokrajino lotil izdelave plana vojaških akcij, da bi si izbojeval stalno osvobojeno ozemlje, pri čemer se mu je zdela Kočevska za to najbolj primerna. Štab za Ljubljansko pokrajino je sredi marca 1942 zapustil Ljubljano in odšel v kočevske gozdove, da bi plan akcije čimbolj konkretno obdelal na kraju samem. Štab se je naselil na starem gradu Fridrihtajm pri Kočevju, to je sredi zamišljenega osvobojenega ozemlja. Za uresničevanje te zamisli je štab začel zbirati ustrezne sile. Iz bataljona Ljuba Šerčerja, ki je imel operativno bazo na Travnici gori, so izločili skupino 19 borcev in jo poslali na sedež štaba za Ljubljansko pokrajino. Ustanovljena je bila tudi četa kočevskih delavcev — rudarjev. Naraščajoče sile so omogočile ustanovitev južnodolenjskega bataljona, ki

je postal potem operativna zaslomba štaba za Ljubljansko pokrajino. Štab je sestavil več patrol in jih razposlal na vse strani, tako da okupatorsko poveljstvo ni moglo ugotoviti, kakšni so pravi nameni in kakšna je resnična moč partizanskih enot. Ena od patrol je odšla proti Kolpi in je pozneje navezala zvezo s hrvatskimi enotami.

V začetku marca istega leta se je začel pripravljati na pomladansko partizansko ofenzivo tudi štab primorsko-goranskega partizanskega odreda, usmerjena pa je bila proti zahodnemu delu Gorskega Kotara in Hrvatskem primorju z namenom, da bi se hrvatske ljudske množice čim hitreje vključile v narodnoosvobodilni boj. Ofenziva je dosegla vrh z zasedbo Mrkopalja in Ravne Gore 19. in 20. marca 1942, prvih večjih krajev, naseljenih s Hrvati, kar je imelo velik politični odmev po vsem Gorskem Kotaru. Po tem dogodku se je iz Delnic in okolice prijavilo s hrvatske partizanske enote okrog 150 ljudi.

Ob takem razvoju položaja na tem delu Hrvalske ter na Kočevskem je glavni štab Hrvatske poročal 29. marca 1942 vrhovnemu štabu, da »... se že kažejo možnosti skupnega delovanja s slovenskimi partizani.« Napoved sodelovanja s Slovenci je glavni štab Hrvatske utemeljil s tem, da je štab za Ljubljansko pokrajino navezal osebni stik, iz Kočevskega področja s štabom primorsko-goranskih partizanov (verjetno s štabom bataljona Matija Gubec) že v drugi polovici marca istega leta in tako ustvaril možnost za poznejšo neposredno kurirsko povezavo med glavnima štaboma Slovenije in Hrvatske.

Po osvoboditvi Mrkopalja in Ravne Gore je štab primorsko-goranskega odreda usmeril del svojih sil proti slovenski meji proti dolini Kolpe, da bi pospešil razvoj vstaje na področju Delniškega in Čabarskega okraja.

Od 7. do 11. aprila 1942 je imel glavni štab NOV in PO Hrvatske tretje zasedanje, na katerem je med drugim naročil, da morajo večje partizanske enote prodreti iz Korduna v kraje, kjer žive predvsem Hrvati, da bi tako spodbudili ljudske množice k upor. Štabu primorsko-goranskega odreda je bilo pri tem med drugim ukazano, naj se poveže s slovenskimi partizani ter usmeri svoje delovanje na vojaškem in političnem področju proti Istri prek stare jugoslovansko-italijanske meje.

Tudi glavni štab partizanskih odredov Slovenije je ravnal podobno kot glavni štab Hrvatske. V ukazu 7. aprila 1942 je glavni štab odobril štabu 3. grupe partizanskih odredov operativni plan ofenzivnih akcij notranjskega partizanskega odreda, ki mu ga je bil poslal v začetku aprila, in na koncu pravi štabu 3. grupe odredov, da ga je razveselila novica, da je navezan stik s Hrvati. Hkrati je naročil štabu grupe, naj s Hrvati izdela skupen plan operacij, če bi se ofenzivne akcije notranjskega partizanskega odreda razširile do hrvatskega ozemlja oziroma do doline Kolpe.

Po obojestranskih prizadevanjih sta se 17. aprila 1942 srečali v dolini Kolpe prva slovenska in hrvatska patrola iz kočevskega bataljona in bataljona Goranin oziroma 3. bataljona primorsko-goranskega odreda. Ob tem dogodku poroča glavni štab partizanskih odredov Slovenije vrhovnemu štabu med drugim: »... politični odmev obiska slovenske patrole po hrvatskih vaseh in taboriščih in hrvatskih patrol po naših vaseh in taboriščih je velikanski. V obmejni hrvatski vasi, kjer sta se srečali patroli, je prišlo do kmečke manifestacije hrvatsko-slovenskega bratstva. Pri prehodu čez Kolpo je sodelovala vsa vas.«

Kmalu po tej zvezi se je štab za Ljubljansko pokrajino odločil za sestanek z najbližjim štabom hrvatskih partizanskih enot, da bi se dogovorili o skupnih akcijah slovenskih in hrvatskih enot v skladu z ukazom glavnega štaba Slovenije z dne 7. aprila istega leta. Sestanek je bil 19. in 20. aprila 1942 pri Grbajelu na Kolpi. Od Slovencev so prišli na sestanek politični komisar 3. grupe partizanskih odredov Slovenije, namestnik komandanta grupe in politični komisar dolenskega odreda, od Hrvatov pa člani štaba 3. bataljona primorsko-goranskega odreda. Pogovorili so se o obojestranskih izkušnjah iz dotedanjega boja proti okupatorju, zagotovili stalno kurirsko zvezo in se dogovorili za signalno zvezo za sporazumevanje prek Kolpe. Najpomembnejši pa je bil dogovor o skupnih akcijah, ker so s tem okrepili svojo moč v boju proti skupnemu sovražniku in spodbudili razvoj vstaje na območju Kočevske in doline Kolpe.

Partizanski starešine hrvatskih enot so dobili zelo dober vtis o partizanih Slovenije, ko so se srečali z njimi. Štab primorsko-goranskega odreda je 27. aprila istega leta poročal glavnemu štabu Hrvatske: »... da sta disciplina in borbenost pri njihovih (slovenskih, opomba avtorja) partizanih odlični, da nimajo usmiljenja

in opravičila za nikogar, da so zelo dobro oboroženi, pa da niso uniformirani kot mi (hrvatski partizani, opomba pisca).

Na sestanku so se dogovorili, da bi bilo treba in zaželeno izmenjati razno literaturo, tisk in druga propagandna sredstva, kar je bilo v skladu s širjenjem propagande o revolucionarnem in narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, potrebno in zaželeno pa bi bilo tudi, če bi se seznanili s položajem in razvojem tega boja v posameznih pokrajinah Jugoslavije.

Glavni štab Slovenije je bil lahko zadovoljen s svojimi prizadevanji za čim tesnejšo povezavo med slovenskim in hrvatskim partizanskim gibanjem, pa je o sestanku štabov poročal vrhovnemu štabu NOV in POJ, pri čemer je poudaril, da so predstavniki slovenskih partizanskih štabov »... dobili bogate izkušnje...« in bo glavni štab partizanskih odredov Slovenije »... pošiljal redna poročila v glavni štab Hrvatske ali kar v vrhovni štab.« S trdno povezavo s hrvatskim gibanjem je osvobodilno gibanje slovenskega naroda prvič prebilo blokado in osamitev od preostalega dela jugoslovanskega gibanja, ki sta mu jo vsilila italijanski okupator in ustaška država.

Skupne operacije po dogovorjenem planu naj bi se začele 1. maja 1942 zjutraj, ko naj bi vse slovenske in hrvatske enote prešle v ofenzivo na področju Kočevske in doline Kolpe. Za praznik delovnih ljudi pripravljena akcija je imela med borci in ljudmi še poseben pomen.

Italijanska višja poveljstva so že v februarju 1942 napovedovala razširitev osvobodilnega gibanja v Sloveniji in Hrvatski, in to z močnejšimi in številnejšimi napadi partizanskih enot, pa so temu prilagodila tudi ustrezne operative plane. Odločili so se razpustiti več manjših postojank ter zbrati enote v večja vojaška oporišča z močnimi okoliškimi utrdбами in premično rezervo za nadzorstvo nad vmesnim prostorom.

Partizanske enote so začele napadati 1. maja ponoči. Uspeh akcij od 1. do 13. maja 1942 je bil velik. V tem času so bili osvobojeni naslednji kraji: Brod na Kolpi, Petrinja, Fara, Banja Loka, Kočevska Reka in drugi, ki so jih italijanske enote same zapustile ali pa so jih k temu prisilile partizanske enote. V tem času je bataljon Miloša Zidanška osvobodil Loško dolino.

Z osvoboditvijo navedenih krajev je bila uresničena misel štaba za Ljubljansko pokrajino o osvobojenem ozemlju med Starim trgom na Kolpi, Kočevjem, Ribnico, Ložem in širšim pasom na desnem bregu Čabranke in Kolpe do Broda na Kolpi.

Osvoboditev Broda na Kolpi, kjer so se držali Paveličevi žandarji in financarji, je bila večkratnega pomena. Čeprav le za kratek čas, je bila vendarle prekinjena operativna zveza med enotami 11. in 5. armadnega korpusa. Kot posledica tega pa je bila vzpostavljena trdna in trajnejša zveza in sodelovanje med slovenskimi in hrvatskimi partizanskimi enotami ter med svobodnima ozemljema, ko so si lahko organi osvobodilnega gibanja izmenjavali svoje izkušnje. Poleg tega se je glavnemu štabu Slovenije odprla pot za neposredno povezavo z glavnim štabom Hrvatske oziroma vrhovnim štabom NOV in POJ.

Poročila, da so se slovenske ljudske množice dvignile na Kočevskem v splošen oborožen upor in je bilo osvobojenih več vasi in mest, med njimi tudi Brod na Kolpi, so močno odjeknila med hrvatskim prebivalstvom zahodnega dela Gorskega Kotara in sušaškega dela Hrvatskega primorja.

Vsi ti dogodki na hrvatskem ozemlju pa so postavili v zelo težak položaj enote petega italijanskega korpusa, ker niso bile zmogne samostojnih operativnih in učinkovitih bojov z naraščajočimi hrvatskimi enotami, zato je moral štab druge italijanske armade poslati temu korpusu okrepitve iz enot 11. korpusa. Takšno ravnanje italijanske druge armade pa je še bolj poslabšalo že tako in tako težak položaj 11. korpusa, na katerega so pritiskali slovenski partizani. To nam pove, kako sta bili sosednji gibanji tesno povezani in kako sta vplivali drugo na drugo ob vseh vprašanjih obojestranskega interesa.

Obojestransko ugoden razvoj položaja na obmejnem območju pa je presegal možnost in delovno področje štabov in starešin nižjih enot glede skupnih akcij in je zahteval koordinacijo operativnih planov višjih štabov oziroma izdelavo skupnega operacijskega plana glavnih štabov Slovenije in Hrvatske, ki bi lahko upošteval potrebe prodiranja proti Slovenskemu primorju in Istri z opiranjem na že osvobojeno ozemlje. To je pravočasno spoznalo vojaško vodstvo Slovenije, kar lahko preberemo v njegovem pozdravnem pismu glavnemu štabu Hrvatske 19. maja 1942, v katerem je med drugim zapisano: »Kot vam je znano, so slovenske na-

rodnoosvobodilne partizanske enote vzpostavile zvezo s hrvatskim svobodnim ozemljem, ki ga branijo junaški hrvatski partizani...«

»Menimo in želimo, da bi čimprej prišlo do koordinacije vašega in našega operativnega plana, kar bi nam in vam omogočilo večje zmage nad okupatorji. Tako bi se razvilo še večje bratstvo med slovenskim in hrvatskim narodom, kar bo prav tako dvignilo borbeno moralo obeh narodov.«

V skladu s preraščanjem partizanskih akcij v splošno ljudsko vstajo v Ljubljanski pokrajini, Gorskem Kotaru in Hrvatskem primorju maja 1942, v skladu z nujnostjo neposredne zveze med višjimi voditelji osvobodilnega gibanja Slovenije in Hrvatske za koordinacijo skupnega dela sta vodstvi obeh gibanj pripravljali vse, kar je potrebno za to. Okrog 18. maja 1942 so glavni štab NOV in POS, polovica CK KPS in izvršni odbor Osvobodilne fronte zapustili Ljubljano in odšli na osvobodeno ozemlje Kočevske, s čimer so se približali nižjim vojaškim in političnim centrom vstaje v Ljubljanski pokrajini ter ustvarili možnost za neposredno zvezo s predstavniki vodstva partizanskega gibanja Hrvatske. Hkrati je štab 5. operativne cone Hrvatske, nastal je iz štaba primorsko-goranskega odreda, premestil svoj sedež iz Drežnice na Risnjak, da bi lahko bolj neposredno vplival na dogodke, utrdil nove enote in se lažje povezal in sodeloval s slovenskimi štabi in enotami. Zato je štab cone poslal svojega člana v štab tretje grupe partizanskih odredov Slovenije, da bi se dogovorili o nadaljnjih zvezah in koordinaciji akcij pa tudi za reševanje drugih skupnih vprašanj.

S prihodom v dolino Kolpe je dobil komandant pete operativne cone Hrvatske Veljko Kovačević priložnost, da se neposredno poveže s slovenskimi partizani, pa je svoje mnenje o njih takole opisal v poročilu glavnemu štabu Hrvatske: »Toda slovenski partizani se precej razlikujejo od naših. Disciplina je železna... Slovenci pogosto pošiljajo našim cigarete in drugo...«

Sredi maja tega leta je bil drugi pomemben sestanek med komandanti hrvatskih in slovenskih partizanskih enot, na katerem sta bila komandanta kočevskega bataljona in notranjskega odreda, od Hrvatov pa komandanta tretjega bataljona Goranin in petega bataljona Vladimir Gortan iz drugega primorsko-goranskega odreda. Poleg pogovora o vojaških vprašanjih, ki so bila med vojno vedno v ospredju, so se na sestanku pogovorili tudi o mnogih drugih vprašanjih. Hrvati so seznanili Slovence s politično organizacijo svobodnega ozemlja na podlagi izkušenj s prejšnjim osvobojenim ozemljem drugje na Hrvatskem, pri Slovencih pa so zvedeli, kakšna je organizacija Osvobodilne fronte po svojem političnem sestavu, pa tudi po svoji politični usmeritvi, ki jo zastopa z mednarodnoosvobodilnim bojem. Poleg tega so se seznanili še z vlogo in nalogami narodne zaščite, z razmerami v partijskem in partizanskem tisku ter z drugimi vprašanji, ki so zanimala predstavnike iz sosednje Hrvatske. Ob koncu sestanka so Hrvati izročili Slovincem ves tisk, ki so ga imeli, kar je bila koristna praksa tudi med prejšnjimi srečanji.

Po krajšem premoru po prvi ofenzivi oziroma po drugem sestanku so slovenske in hrvatske enote znova začele skupno napadati italijanska oporišča v dolini Kolpe in Cabranke. Uvod v te akcije je bil, kot je bilo dogovorjeno na drugem sestanku, napad na Italijane v Brodu na Kolpi, ki so ga izvedli deli kočevskega bataljona in bataljona Goranin. Akcija je bila 23. maja 1942 in po poročilih partizanskih štabov so imeli Italijani veliko mrtvih in ranjenih, ker jih je napad povsem presenetil.

Dva dni pozneje, 25. maja istega leta, je četa bataljona Vladimir Gortan ne pričakovano napadla italijansko posadko v Prezidu in takó sodelovala z enotami notranjskega partizanskega odreda, ki so napadale proti Loški dolini in Krimu.

Četrtega junija so slovenske partizanske enote napadle italijansko oporišče v Osilnici, ki so ga že prej obkolile. Napadal je drugi bataljon notranjskega partizanskega odreda, medtem ko so druge slovenske enote tega odreda varovale bataljon pred morebitnim napadom sovražnika s slovenskega ozemlja. Bataljon je v smeri proti Gerovu varovala četa 5. bataljona 2. primorsko-goranskega odreda. Od domačih izdajalcev so Italijani zvedeli za položaj čete, zasuli s močnim topniškim ognjem njene položaje ter jo prisilili k umiku, potem pa so začeli prodirati proti Osilnici. Pri umiku se je četa postavila sovražniku ob bok, napadla bočno patrolo, ubila 6 sovražnikovih vojakov, zaplenila pa je 15 okvirov streliva za puške. Sovražnik je napadel vse zasede in jih prisilil k umiku, zato se partizanski napad ni posrečil. Ponovili so ga 12. junija 1942 zjutraj z istimi silami, s tem da je bil slovenskim enotam dodan še vod iz 3. bataljona 2. primorsko-goranskega odreda,

in to kot rezerva. Zasedi hrvaških enot se je to pot posrečilo zavrnuti italijanski napad iz Gerova. Toda sovražnik je z izdajalčevo pomočjo obšel partizanske enote in se prebil do oporišča. Tako je propadel tudi drugi napad, največ zaradi izdaje. Ne bo pa odveč omeniti še druge vzroke za neuspeh. Po mnenju komandanta 5. operativne cone Hrvaške so starešine slovenskih enot prepozno, le dan pred akcijo, zaprosili za sodelovanje hrvaških enot, tako da jih ni bilo mogoče povsem pripraviti na akcijo.

Sredi junija 1942 se je iz Kočevja premikala proti Brodu na Kolpi močna italijanska kolona, ki je imela po mnenju partizanskih štabov namen zavarovati promet na tej cesti, ki je bila velikega pomena za operativno povezavo in sodelovanje med italijanskimi enotami v Gorskem Kotaru in na Kočevskem. Med napredovanjem so Italijani puščali manjše posadke v posameznih, taktično pomembnejših krajih, kar potrjuje mnenje o namenu tega premika. Eno od teh oporišč je bilo tudi v Banji Loki.

Ko je štab 3. grupe partizanskih odredov Slovenije zvedel za premike sovražnika, je o tem takoj prek štaba kočevskega odreda obvestil hrvaške štabe in predlagal sodelovanje. Načrt štaba grupe je bil, da bi slovenske enote napadale sovražnikove zaščitnice in desne pobočnice, hrvaške enote pa naj bi z zasedami na primernih krajih pričakale izvidniške patrle in predhodnice ter zavrtnile sovražnikovo napredovanje. Tako je štab 2. primorsko-goranskega odreda poslal Slovencem na pomoč 3 čete bataljona Goranin. Boji z italijansko kolono so trajali tri dni, in to ob cesti Brod na Kolpi—Kočevje. Nekaj dni po koncu bojev s sovražnikovo kolono so dobile hrvaške enote ukaz, naj napadejo Italijane v Banji Loki. Po oceni hrvaškega štaba je bilo razmerje sil v škodo hrvaških enot, pa so zaprosili za pomoč še Slovence, da so poslali eno četo kočevskega partizanskega odreda.

Napad se je začel 21. junija 1942 ob 5. uri zjutraj in je trajal do štirih popoldne. Združenim in vztrajnim partizanskim enotam se je posrečilo zavzeti vse zunanje utrdbe in stisniti italijansko posadko v neko večjo stavbo, od koder so se začeli pogajati o predaji. Večina posadke z podoficirjem se je odločila za vdajo in je pogoj za njo pokazala oficirju, zakrknjenemu fašistu, ki se je v zadnjem trenutku znašel tam. Ta je ustrelil podoficirja in preprečil vdajo. Partizanske enote pa bi bile vseeno zasedle oporišče, če sovražnik ne bi dobil močne podpore svojega topništva in pomoči drugih enot iz Kočevja. Vendar pa napad partizanskih sil ni bil zaman, saj so zaplenile težki mitraljez, štiri puškomitraljeze in 12 pušk. Poleg tega pa so partizani ujeli še štiri italijanske vojake. Slovenci so od zaplenjenega orožja dobili 5 pušk, 3 puškomitraljeze in težki mitraljez, Hrvati pa 7 pušk in puškomitraljez.

V boju sta se še posebej izkazala Branko Petranović-Jastrebn in Filip Ožbolt iz hrvaških enot. Petranović je bil komandir mladinske čete in je jurišal na bunker ter ujel 4 Italijane s težkim mitraljezom, Ožbolt pa je z ročno bombo uničil mitralješko gnezdo in tako veliko prispeval k uspehu akcije. Po junaškem boju je Petranović padel, pokopali so ga blizu Banje Loke, od tam pa so pozneje njegove posmrtno ostanke prenesli v Gorski Kotar in ga pokopali v rojstnem kraju.

Maja in junija 1942 sta bila vstaja v Gorskem Kotaru in južnem delu Slovenije pa tudi slovensko-hrvaško sodelovanje že tako razvita, še posebej na vojaškem področju, da je postal več kot potreben sestanek na višji ravni, ki ga je glavni štab Slovenije predlagal že 19. maja istega leta. Nujno je bilo analizirati dosežene izkušnje dotedanjega skupnega delovanja, poskrbeti za koordinacijo dela vojaških enot in rešiti druga vprašanja v zvezi s tem, odpraviti pa tudi nekatere negativne pojave, ki so se pokazali med dotedanjim sodelovanjem med posameznimi nižjimi štabi slovenskih in hrvaških enot.

Sestanek je predlagal tudi glavni štab Hrvatske, in sicer v pismu glavnemu štabu Slovenije z dne 1. julija 1942, ki je bil odgovor na slovensko pismo z dne 19. maja istega leta. V njem med drugim piše: »Slišali smo za vaše velike uspehe v boju proti okupatorju naše dežele in jih občudujemo.

Pokazali ste, da ste pravi sinovi svojega naroda, ki s svojo krvjo pišete najbolj slavne strani v zgodovini Slovenije... Tudi naša želja je poglobiti sodelovanje med našimi partizanskimi enotami, ki je že samo spontano vzniknilo, da bi združeni lahko s močnejšimi silami tolkli skupnega sovražnika...« (odgovor glavnega štaba Hrvatske glavnemu štabu Slovenije se je zamudil, ker je slovenska patrle s pošto dolgo potovala iz sedeža glavnega štaba Slovenije do glavnega štaba Hrvatske. Pretrgana je bila zveza med štabom 5. operativne cone in glavnim štabom Hrvat-

ske, zato je patrولا dolgo čakala nanjo v štabu cone. Patrولا je nosila tudi pošto za vrhovni štab NOV in POJ).

V skladu z obojestranskim prizadevanjem je bil sredi prve polovice julija istega leta prvi sestanek med članoma glavnega štaba Slovenije Alešem Beblerjem in Jako Avšičem ter operativnim oficirjem štaba 5. operativne cone Hrvatske Savo Vukelićem. Sestanek je bil na področju kočevskega partizanskega odreda. Pregledali so taktične in druge izkušnje iz skupnih akcij in medsebojnih odnosov ter izdelali plan za prihodnje akcije na slovenskem in hrvatskem ozemlju. Ker niso mogli urediti nespোরазumov, ki so nastali med nižjimi štabi, so skupaj odšli v Gorski Kotar na sestanek s komandantom 5. operativne cone Hrvatske Veljkom Kovačičem, ki je bil tudi član glavnega štaba Hrvatske. Sestali so se 15. julija 1942 blizu Risnjaka (kota 1528). Pri tem so se pogovorili o organizacijski strukturi in številčnosti glavnih štabov Slovenije in Hrvatske ter o administraciji partizanskih štabov. Posebej so spregovorili o delu obveščevalnih služb partizanskih enot in štabov ter o sodelovanju med slovensko in hrvatsko obveščevalno službo. Uspešno so uredili tudi nespোরазume o delitvi v skupnih akcijah zaplenjenega orožja, kar je povzročalo trenja med štabi.

Na sestanku je bilo govora tudi o gospodarskih vprašanjih, ki so bila pereča za obe strani zaradi velike gospodarske zaostalosti krajev, kjer so se slovenske in hrvatske enote borile skupaj. Ljudje in vojska na Slovenskem so potrebovali predvsem sol, pa so predstavniki Hrvatske obljubili, da bodo preskrbeli večje količine soli, pa tudi črke za tiskarne slovenskega osvobodilnega gibanja, ki teh črk niso imele dovolj. Najhušji problem za oboje, predvsem še za Hrvate, pa so bile vojaške bolnišnice in skrb za ranjence. Enote 5. operativne cone so bile raztresene po zelo širokem operativnem prostoru, imele pa so enega samega zdravnika-kirurga. Bolnišnica cone je bila daleč na jugovzhodu neke pri Drežnici, pa je bilo za prenos huje ranjenih iz 2. odreda potrebnih kar 8 dni, kar je predstavljalo velik problem za štabe hrvatskih enot. Tudi na področju kočevskega odreda ni bilo dosti bolje, kar se tiče zdravnikov specialistov saj je imela bolnišnica v Loškem potoku prav tako enega samega zdravnika, pa še ta ni bil kirurg. torej ni mogel opravljati težjih operacij. Vse to je sililo oba štaba v skupno akcijo na tem področju. Tako so sklenili, da bodo skupaj postavili bolnišnico v okolici Prezida za potrebe ranjencev kočevskega odreda in 2. odreda 5. operativne cone. Po tem dogovoru naj bi Slovenci poskrbeli za kirurga, Hrvati pa za asistente in instrumente.

Največ pa so seveda govorili o nadaljnjih skupnih akcijah proti italijanskim oporiščem v dolini Cabranke in Kolpe, na podlagi poprejšnjih predlogov štaba 5. operativne cone Hrvatske in navodil glavnega štaba Slovenije z dne 26. junija 1942, ko je bilo ukazano štabu 3. grupe partizanskih odredov Slovenije, naj s hrvatskimi partizanskimi štabi »...doseže tako sodelovanje, da bodo medsebojno izdelali in lojalno izvajali skupne borbene plane.«

Razvoju boja v Slovenskem primorju in Istri sta posvečali vodstvi partizanskega gibanja Hrvatske in Slovenije še posebno pozornost. Skupen prodor na to področje je bil sredi julija potreben in mogoč, ker sta imeli obe gibanji na voljo potrebne vojaške sile, s katerimi sta lahko zadovoljili te potrebe, to pa je bolj neposreden vpliv na protifašističen boj ljudstva v teh krajih. Četudi so predstavniki obeh štabov obravnavali vse to, pa konkretnih sklepov niso sprejeli, ker je bila pretrgana zveza z Reko, kjer je sovražnik ujel funkcionarje osvobodilnega gibanja, ki so skrbeli za zvezo s štabom 5. operativne cone.

Italijanski okupatorji so se zavedali nevarnosti, ki jim grozi z zbiranjem in povezovanjem slovenskih in hrvatskih partizanskih odredov na področju Kočevske in Gorskega Kotara, in ne le s povezovanjem v obmejnem območju, temveč tudi s prodorom teh sil v Slovensko primorje in Istro, to je v Italijo. Zaradi tega, pa tudi iz drugih vzrokov, so začeli ofenzivo, da bi odstranili to nevarnost. Že 12. julija je sovražnik začel ofenzivo proti enotam 2. primorsko-goranskega odreda na področju severno od Sušaka. Štab tega odreda je 18. julija o tem pisмено obvestil štab kočevskega odreda in ga prosil, naj napade italijanske postojanke v Prezidu, Čabru, Osilnici in drugod po dolini Kolpe, da bi tako pomagal hrvatskim enotam in prisilil sovražnika, da bi moral razvleči svoje sile. Toda štab kočevskega odreda ni mogel storiti ničesar, ker je sovražnik že 16. julija 1942 začel ofenzivo tudi proti enotam 3. grupe partizanskih odredov Slovenije iz smeri Mokrc—Krim proti Ložu, kar je bil del ofenzive proti hrvatskim partizanskim enotam.

Nove razmere so onemogočile skupen plan akcij na mejnem področju: napad na Osilnico, Plesce in druge postojanke, ki je bil dogovorjen na sestanku predstavnikov glavnih štabov Slovenije in Hrvatske v Gorskem Kotaru sredi julija istega leta. Sovražnikova ofenziva je preprečila tudi dogovorjeni sestanek članov CK KP Slovenije in Hrvatske, ki naj bi bil proti koncu julija ali v začetku avgusta 1942 v glavnem štabu Slovenije pri Kočevju.

Slovensko in hrvatsko osvobodilno gibanje sta v prvem letu osvobodilnega boja sodelovala bolj ali manj na vsem mejnem področju, toda na območju Kočevske in Gorskega Kotara je bilo to sodelovanje najbolj razvito in s tem tudi najbolj uspešno. Samostojne in skupne akcije slovenskih in hrvatskih partizanov na tem delu jugoslovanskega bojišča so povzročale veliko skrb visokim komandantom italijanske okupacijske vojske, še posebej v Ljubljanski pokrajini. Maja 1942 je bila oborožena vstaja slovenskega naroda na Notranjskem in Dolenjskem ter hrvatskega naroda v Gorskem Kotaru in Hrvatskem primorju zelo razvita in komandant 11. italijanskega korpusa Mario Robotti je v svojih poročilih štabu 2. italijanske armade večkrat opozarjal na nevarnost, ki grozi italijanskemu ugledu na okupiranem področju zaradi partizanskih enot, saj postajajo iz dneva v dan vse bolj številčne in spretno v vojskovanju. Čeprav v poročilu izjavlja, da zaradi resnosti vojaškega položaja ni izgubil »... svoje mirne razsodnosti...«, pa je vendar zahteval, naj mu pošljejo nove sile, da bi z večjimi enotami ustvaril možnost za odločilen udarec po uporniških silah, da bi tako ohranil že resno omajan ugled fašistične države. Podoben položaj je bil tudi pri Robottijevem sosedu v Gorskem Kotaru, pri komandantu 5. armadnega korpusa, ki mu je moral štab 2. armade poslati pomoč, da bi zatrl vstajo hrvatskih množic na področju tega korpusa. Da so bila poročila italijanskih komandantov resnična, nam pove tudi podatek, da so zaradi skupnih vojaških akcij slovenskih in hrvatskih partizanov pobegnili italijanski učitelji s Čabra na Reko, in to brez dovoljenja civilnega komisarja v Čabru.

Vse to je prisililo štab 2. italijanske armade, da je z dovoljenjem vrhovnega poveljstva premestil dve diviziji iz Črne gore, Sandžaka in Bosne v Ljubljansko pokrajino in severozahodni del Gorskega Kotara. Junija 1942 so pripeljali diviziji Cacciatori delle Alpi in Macerata. Ti dve diviziji naj bi z enotami 11. in 5. armadnega korpusa zadušili upor v Ljubljanski pokrajini in Gorskem Kotaru, onemogočili slovensko-hrvatsko sodelovanje in preprečili vdor partizanskih enot v Slovensko primorje in Istro, kjer je osvobodilno gibanje zadajalo takrat vse več glavnobola fašističnem oblastem Italije.

Ti ukazi italijanskega vrhovnega poveljstva so bili potrdilo veličine vojaško politične moči, ki jo je takrat predstavljalo partizansko gibanje v teh delih Slovenije in Hrvatske. Bilo je zmožno vezati na svoje ozemlje močne okupatorske sile ter je tako olajšalo osvobodilni boj v drugih delih Jugoslavije. To je prepričljiv dokaz o tesni povezanosti in medsebojni odvisnosti osvobodilnega gibanja vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti, ko je uspeh enega naroda bil veliko odvisen od borbenega uspeha drugega naroda.

Slovensko-hrvatsko sodelovanje na tem delu stičnega področja, ki je le del plodnega sodelovanja med vsem osvobodilnim bojem, je zgled za medsebojne odnose in pomoč, zasnovano na spoštovanju obojnih interesov, tudi v miru.

Železniška kolesa se vrtijo za OF

Svetozar Guček

Ena najbolj občutljivih in ranljivih točk v vojnem času so prometne zveze, ki marsikdaj odločajo ne samo o posameznih bitkah, temveč celo o končnem izidu vojne. Tega se je prav dobro zavedal okupator naše domovine, zato je posvetil posebno pozornost in nadzor prav prometnim žilam po našem ozemlju, na prvem mestu in poudarjeno — železnici. Toda prav tu je naletel na izredno zavednega in borbenega nasprotnika. Železničarji, prekaljeni v borbi za svoje pravice že iz obdobja med obema vojnama, so v spopadu z nasprotnikom v vojnem času pokazali takšno borbenost, zagrizenost in vztrajnost, spretnost in sposobnost ter zato tudi uspehe, da je njihov delež pri dokončni zmagi nad razrednim in vojnim sovražnikom neprecenljive vrednosti.

Kakšna organizacija in delo se skrivata za vsem tem, si le malo lahko predstavljate, če naštejemo samo enega od njihovih mnogih uspehov: 50 posameznih in vagonških pošilk intendantskega in sanitetnega blaga so prepeljali na partizansko ozemlje iz Ljubljane, podobne koncentracijskemu taborišču, hermetično zaprte z bodečo žico in stražami; med tem materialom tudi 15 prenosnih bolnišnic in poleg teh vagonov še več kompletnih kompozicij, naloženih z materialom za partizansko vojsko!

Iz vrst železničarjev so bili številni aktivisti, borci, partizani, vzorni in predani. Med njimi kar osem narodnih herojev: Valentin Rožanc-Tine, Angel Besednjak-Don, Evgen Matejka-Pemc, Jože Borštnar, Bojan Polak-Stjenka Knap, Ja-

nez Hribar, Anton Vidmar-Luka in Milan Zabukovec-Miloš.

Posebne zasluge so si pridobili železničarji v borbi z okupatorjem na treh specifičnih področjih: kurirskem, obveščevalnem in intendantskem. Zveze so bile prepredene in so potekale od Karlovca do Jesenic in Maribora brez ozira na mejo med italijanskim in nemškim okupiranim ozemljem. Prav na mejah so bili stiki še posebno težavni, saj progovno in spremno osebje ni potovalo prek meje, ali pa zelo poredko. Železničarji so se izkazali vseskozi kot vredni nasledniki upornikov iz štrajka leta 1920 in delo je potekalo zanesljivo, hitro in točno, prav po železničarsko. Kurirske zveze so posredovale in prenašale literaturo, povelja, obvestila ter poleg tega organizirala potovanja, premike in spremstvo borcev in vodilnih organizatorjev odpora, ki so morali potovati v strogi konspiraciji. Obveščevalna služba je poleg drugih nalog še posebej nadzorovala premike večjih transportov materiala in sovražnikovih čet na fronto ali v zaledje, varovala proge in dnevno na posebnem formularju obveščala zavezniške štabe prek glavnega poveljstva partizanskih edinic o teh vojaških transportih. Za to svoje delo so prejeli železničarji celo posebno pohvalo in priznanje angleške obveščevalne službe Intelligence-Servicea. Tudi naloga intendantske službe je bila izredno težka in odgovorna: kako pretihotapiti mimo budnega očesa stražarjev, strokovnega očesa italijanskih železničarjev in posebne železniške milice ne samo pakete, temveč

celo vagonске pošiljke dragocenega sanitetnega materiala in drugih potrebščin za partizansko vojsko.

Pri takem delu lahko uspe samo pre-dan, neustrašen človek in borec, in to so prav železničarji tudi bili.

Iz pripovedovanja in opisov aktivista Emila Strniše iz Ljubljane in partizana Ivana Mavroviča-Ivanova se bomo se-znanili z največjimi in najbolj tveganimi akcijami pri pošiljanju vagonских do-bav neposredno iz Ljubljane na parti-zansko ozemlje. Vse so se srečno kon-čale. V teh akcijah je bilo treba pre-magati za sovražnika neopazno dve ve-liki oviri: nakladanje in odpremo iz Ljubljane ter razkladanje v namemb-nem kraju. Po vsaki taki akciji so mo-rale ostati sledi nezapažene, vagoni pa vključeni nazaj v redne kompozicije, kakor da se ni nič zgodilo. Saj bi lahko vsako, četudi zapoznelo odkritje, pa če-prav je bil material na varnem in v pra-vih rokah, popolnoma preprečilo ali zelo otežilo bodoče delo in akcije.

Kot prva taka večja pošiljka sta bila odpeljana dva vagona paštet, ki so pri-šle iz Madžarske. Na ljubljanski postaji so jih železničarji preložili v druga dva vagona, ju naslovili na izmišljeno ime in odpremili na Drenikov grič. Pošiljko je razložil krimski odred, z njo oskrbel v Iškem Vintgarju zgrajeno Bercetovo bolnišnico, preostalo pa razdelil po vo-jaških enotah kot železno rezervo. To je bilo 4. julija 1942. leta tik po velikih ra-cijah v Ljubljani, ko je bila napetost na višku in so tekle priprave velike itali-janske ofenzive proti osvobojenemu ozemlju.

Dan kasneje, v noči med 5. in 6. ju-nijem 1942, sta sledila še dva vagona. Vsebinska je bila kaj pestra in nenavad-na: oprema in hrana ter čevljarstvo in mehanično orodje za popravilo čevljev in orožja. Komandant Šercerjevega ba-taljona, katerega II. četa (preserska) je bila zadolžena za prevoz poslanega bla-ga, je bil Vidmar Tone — Luka Suha-dolc, narodni heroj in tudi sam želez-

ničar. Naloga je bila težavna, začela pa se je z mobilizacijo volovske vprege na Rakitni in s prekoračenjem zavarovane železniške proge pri Preserju. Vse sprem-stvo se je javilo pri Kominu na Ljub-ljanskem barju. Del preserske čete se je s čolnom prepeljal na levi breg Ljub-ljanice, v Bevkah in v Blatni Brezovici pa mobiliziral še šest do osem voz. Vse to je bilo treba prepeljati do vagona, ga razložiti, prepeljati blago do Ljubljani-ce, večkrat pretovoriti na čoln in spet je sledilo natovarjanje na vozove in prevoz čez Šentvid do štaba krimskega odreda na Mačkovec. Čas, v katerem je moralo biti opravljeno vse to veliko delo, je bila ena sama noč. Posebno težko je bilo v tem času opraviti pot od proge do Ljubljane ter čez progo proti Preserju. Vse drugo se je dalo storiti tudi po-dnevi.

Enako je odšel na pot tudi vagon v noči od 15. na 16. julij 1942.

Jeseni 1942, ko je bila Ljubljana že obdana z bodečo žico in bunkerji, je od-šel en vagon, natovorjen z raznim ma-terialom, v Ivančno gorico. Tu ga je prevzel vzhodnodolenjski odred. Na pro-gi pri Mirni se je tretji vagon dolgo sprehajal od Šentjanža do Mirne in na-zaj, kajti na postaji v Mirni je bila itali-janska posadka. Šele ko so se Italijani zvečer umaknili v Trebnje, so enote vzhodnodolenjskega odreda prepeljale pošiljko v svoje taborišče na Blatni klanec.

Za raztovarjanje pa je prav zaradi omenjenih okoliščin in navzočnosti Ita-lijanov postala ta proga neprimerna, in naslednji vagon je že potoval na progo Novo mesto—Straža Toplice. Pri posta-jališču Prečna so prevzele skupine za-hodnodolenjskega odreda, ki je taboril na Brezovi rebri, zelo dragocen mate-rial: obleko in opremo.

Gubčeva brigada, ki je taborila pod Runčecem, je izpraznila peti vagon v de-cembru 1942. Natovorjen je bil z nepo-grešljivo opremo in raznim materialom.

Novomeški železničarji so se dobro znašli. Na račun preobremenjenega tranzitnega prometa med Karlovcem in Italijo so izposlovali dovoljenje, da smejo proti večeru postavljati prazne garniture vagonov na progo Novo mesto—Straža Toplice, zgodaj zjutraj pa jih vračati nazaj na postajo. Tako sta priromala dva vagona naslednje pošiljke materiala za partizane na čelu praznih ter se ustavila na dogovorjenem mestu. Tu so jih borci odpeli in potisnili naprej do kraja ob levem bregu Krke, kjer se ji proga najbolj približa. Odvoz blaga je zahteval široko in hitro akcijo, zato je morala biti preštudirana in pripravljena do podrobnosti in temeljito. Razložitev, odvoz in delno zavarovanje pred sovražnikovim napadom je organizirala in prevzela Ivanova četa. V ta namen je na širšem okolišu Toplic pripravila 55 vprežnih voz s konji. Čoln je pripravila in prepeljala iz Rumanje vasi Šalijeva četa — to je bila zveza s TV 15 — ki je taborila nad vasjo Praproče. Zavarovanje za primer napada iz Novega mesta so oskrbeli borci roške — Petrove — čete.

Ob 23. uri je bilo vse nared, čoln z borci pa skrit v vrbah ob bregu. Bližina italijanskega bunkerja, kjer se je ustavila kompozicija, ni bila ovira, in delo je steklo hitro ter točno, saj je moralo, kajti 20 borcev je imelo slabo uro časa, da prepelje 20 ton tovora čez Krko. Za to bi potrebovali kakih 30 voženj. Še preden se je zdanilo, so izpraznjeni vagoni zopet stali v garnituri. Tako je bil zabrisan vsak sum, ki bi lahko onemogočil vse nadaljnje akcije. V Draginji vasi, od koder so vsak zase prispele vozovi zelo previdno in konspirativno, so se zopet zbrali z dragocenim tovorom. Pot do Starih Žag so lahko nadaljevali šele naslednjo noč, kajti ta dan so pričakovali izvidniške polete zaveznikov.

Naslednja pošiljka je predstavljala posebno dragocen tovor: material in instrumenti za 15 prenosnih bolnišnic. Ta podvig je zahteval posebno vestne in

skrbne priprave sedmega transporta vagonov. To je bila najvažnejša in najtežja pošiljka, ki jo je že v Ljubljani pripravil dr. Lunaček. Bolnišnice so morale dobiti prepotrben material in ranjenim borcem je bilo za vsako ceno treba zagotoviti in poslati obvezila, zdravila, zdravnikom pa neizogibno potreben instrumentarij. Brez njega ni bilo mogoče delati. Koliko skrivnih sestankov, dogovorov, poti in napetosti do kraja razburjenih živcev se skriva za vsako najmanjšo akcijo, koliko več za takimi, ki so tako velike, kakor je vagonška pošiljka najbolj kritičnega materiala. Ne da se popisati vse preudarjanje, vse premisleke in načrtovanja, ki ga zahteva tako delo.

Zaradi obsežnosti pošiljka ni mogla naprej v zakamufliranih vagonih, tudi nalaganje je moralo biti kolikor toliko javno. Vse je bilo natančno določeno: kraj nakladanja, točen čas dostave vagona, prihod voz z materialom na postajo, utovarjanje in takojšnja odprema postojanki in prometni vlakovni skupini. Vse je moralo potekati usklajeno, sinhronizirano. Le najmanjša napaka in vse je izgubljeno za sedaj in vnaprej. Poleg vsega drugega je bilo treba prelističiti še italijanske stražarje, ki so bili v dveh bunkerjih, oddaljenih komaj 100 metrov od kraja nakladanja. Na smolo so patrolje iz teh bunkerjev križarile prav ob 26. tiru, na katerem naj bi potekala nakladalna akcija. Da bi vnaprej izključili vsak sum, je skupina aktivistov — železničarjev vključila v »režijo« še dva italijanska železničarja. Eden od teh je bil naš primorski rojak, zaradi stavke v letu 1919 preseljen v zahodno Italijo, drugi pa je bil iz južne Italije. Posrečilo se jim je vplesti južnjaka v pogovor o zanju najljubši temi: o nežnem spolu. Sledil je še pogovor o vojni v Etiopiji, kjer je bil, o tamkajšnjih razmerah in navadah, in končno še malo pouka o italijanskem jeziku. Tako so minile prepotrebne tri ure, in nakladanje je dobilo čisto uradni videz. Napetost je povečalo

še sporočilo, da vsenaokrog potekajo množične racije in da bo pošiljka morala kar skozi tri blokade!

Prva dostava je bila srečno opravljena, sledila je druga, ki jo je pripeljal velik voz z dvema konjema. Kartoni, steklenice, zaboji in zavitki niso dajali videza železniške pošiljke, in zato so nakladalcem srca burno utripala. Bodo odkrili prevaro? To stanje se je še poslabšalo, ko so italijanski železničarji z dobronamernimi strokovnimi nasveti začeli nehote sodelovati. Ko je bilo končno vse blago v vagonu, je prehitro prišel vzdih olajšanja, kajti vagon so odpeljali šele pozno popoldne, še prej pa bi bilo skoraj po njem. Komandant železniške milice je namreč že prej ukazal dostaviti prazen vagon, ki ga je potreboval za nujno pošiljko, namenjeno italijanski milici v Novem mestu. To ni bilo storjeno, zato je interveniral osebno. Odpiral je vagone, da bi našel kakega primerneza ter ga dal izprazniti. Bledih obrazov so aktivisti nemo pričakovali najhujšega. Kako je pri vsem tem ostal edino »partizanski« vagon nedotaknjen, bo ostala večna skrivnost. Vendar pa vseh tegob še ni bilo konec. Med naglim premikanjem se je zaradi tega ali zaradi nezadostne pazljivosti prevrnila in razbila steklenica s kloroformom. Rezek duh je zbudil pozornost italijanske železničarske milice. Pokazala je veliko vnemo, da bi ob tem preprečila večjo nesrečo. Začela se je tiha tekma, kdo bo prvi v vagonu. Divje premikanje, ki je sledilo in so ga uprizorili premikači, je končno spravilo nesrečni vagon na drugi konec postaje. Sled je bila zabrisana in vagon prezračen. Še priključek k vlaku in prvi del je bil srečno končan.

Razkladalna enota partizanskih edinic za delo na odprti progi je bila Ivanova četa. O tej izredno važni akciji in pošiljki je bila obveščena že dosti pred samim nakladanjem na ljubljanski postaji. Zato so bile na terenu v teku že temeljite priprave. Vozila so zbrali po topliškem okolišu in vsej Suhi krajini

ter bližnjih vaseh pri Novem mestu. Bilo jih je 116, poleg tega pa še dva čolna, ki so ju upravljali borci že preizkušene Šalijeve enote. Dodatno zavarovanje je oskrbel Jurčetov bataljon. Tudi pri razkladanju s to pošiljko ni šlo vse gladko. Na čelu kompozicije, ki so jo pripeljali iz Novega mesta, nista bila ta dva vagona, kakor je bilo dogovorjeno, temveč trije potniški. To je predstavljalo dodaten napor. Večje število ljudi je bilo namreč treba, da so kar 5 vagonov potisnili do kraja iztovarjanja. K sreči večji ropot ni privabil Italijanov in borci so pri delu imeli mir. To pa ni bilo lahko. Posamezni ovoji so tehtali tudi po 80 do 100 kg, lažji pa so bili tako veliki, da sta jih lahko prenašala dva človeka. Do svitanja ni bilo mogoče opraviti vsega. Jutro je že bilo, del blaga pa še vedno ni bil raztovorjen iz vagonov. Poleg tega so ob Krki čakali na prevoz čez reko številni zaboji in paketi. Toda sreča je bila naklonjena tudi razkladalcem. Vse so v redu pospravili, le vagonov niso mogli potisniti nazaj. Ostali so pred garnituro. Pri belem dnevu je kolona morala prečkati cesto med Novim mestom in Stražo, se skrila in naslednji dan vrnila vozove.

To veliko akcijo pa bi skoraj izdala bala papirja, ki je padla iz čolna ter priplavala po reki do Novega mesta. Tam so jo iz nje potegnili Italijani. Sum je povzročil zasliševanja in preiskavo. Tam, kjer je bila pohojena ajda in kazala pot k reki, so vse pregledali. Vendar je vse ostalo le pri sumu in vse se je srečno končalo.

Tako so bili številni ranjeni borci oskrbljeni z neizogibno potrebnim sanitetnim materialom po zaslugi železničarjev in njihove neustrašenosti, zavednosti, prizadevnosti in akcij. Svojo tajnost so znali vrli aktivisti dobro skrivati in se je za njihov prispevek zvedelo v Ljubljani šele po osvoboditvi. Oni so bili tisti, ki so naredili, da so se železniška kolesa resnično vrtela za Osvobodilno fronto.

Rešitev sredi noči

Anica Kos

Štirinajsti december 1944 je bil tak kot vsi drugi dnevi v zaporu. Hodim po tesni celici, da se mi od obračanja vrti v glavi, naslonim se na umazan zid in pogled mi obstane na edinem okencu pod stropom, skozi katerega prihaja k nam košček sivega decembrskega neba. Tu je konec naše svobode... Le misli, te neugnane misli, poletijo skozi zamreženo okence in napravijo dan na dan nešteto istih poti... Ustavijo se pri otrocih — tako majhni so še! — Jutri bo 15. december, mlajša hčerkica bo stara eno leto. Baje že hodi... Zaprem oči in jo gledam, kako koraca po sobi, kako lovi prve korake. Iztegnem roke, da bi jo ujela. — Mislim na moža, partizana na Kozjanskem, na dogovorjeni sestanek z njim, na poročilo, ki bi mu ga morala oddati. — Pa je prišla hajka in zdaj sem tu in čakam. — Na kaj čakaš? — Tu se misel ustavi. Morda se tvoja pot konča ob dvoriščnem zidu, morda greš v taborišče? In kaj te čaka tam? — Nič odgovora. — Dvakratno zaslišanje, ki je bilo za mano, ni zbuvalo upanja.

A vendar je bilo 14. decembra zvečer nekoliko drugače. — Kakor vsak večer je tudi takrat prišel nekdo ugašat luči. A preden je to storil, je odprl okence na vratih. Že smo mislile, da nas bo nahrulil surov nemški glas, ko smo namesto tega uzrle pri okencu vesel, nasmejan obraz neznanega paznika, ki nas je prijazno nagovoril: »No, kako je kaj, dekleta?«

»Oh, kako naj bo drugače kot slabo,« smo vse tri zastokale v odgovor. »Kaj takega se nam še ni pripetilo.« On pa je še govoril z dobrim, nekoliko tišjim glasom: »Le potolažite se, saj bo kmalu bolje! Še malo potrpitel!« Preden je zaprl okence in ugasnil luč, nam je še poredno pomežiknil.

Veselih zaključkov si nisem delala iz teh besed, a zavest, da to ni bilo po pravih jetnišnice, mi je dobro dela.

Ponoči me je zbudil nejasen šum, ki je prihajal s skrajnega konca dolgega hodnika. Bližal se je in postajal vedno močnejši. Slišali so se koraki, govorjenje, rožljanje s ključi... Dvignila sem glavo in strmela v temo.

Kaj je to? — Kaj se dogaja zunaj? — Ali se motim? — Ne.

Srce mi je divje utripalo... Razločno sem čula, da nekdo odpira celice, jih pušča odprte in v nemščini ponavlja: »Aufstehen, Partisanen sind da!« in zopet: »Aufstehen, Partisanen sind da!«

Šinila sem kvišku in v temi tipala za obleko. Medtem je prišel do naše celice, med odklepanjem ponovil iste besede, prižgal luč, pustil vrata na stežaj odprta in šel naprej. Ali veste, kaj to pomeni: biti trdo zaprt in vam nekdo sredi noči nepričakovano odpre vrata! — iz odprtih celic je naraščalo razburjeno vpitje, pretrgani vzkliki začudenja in nerazumevanja. Od nekod je zadonel jasen moški glas:

»Vsi ven! Hitro!« Ženske so se klicale med seboj:

»Cilka, počakaj me! Nežika, kje si! Micika!«

Zopet zapovedujoč glas s hodnika: »Dajmo, dajmo! Hitreje! Odeje vzemite s seboj!«

Z mrzlično naglico sem potegnila odejo s postelje, jo nerodno zvila in se pridružila gneči na hodniku. Visoko pod stropom sem zagledala stensko uro; kazala je nekaj minut čez dve. Rinili smo proti izhodu. — Čuli so se kratki, razburjeni vzkliki:

»Kaj to pomeni? — Kaj se je zgodilo! — Ali je konec vojne?«

Nihče ni odgovarjal.

Misli so mi švigale kot iskre. Konec vojne? — Ne. — Potem bi bilo drugače.

Akcija?

Spomnila sem se besed prijaznega paznika. Ali je vedel, kaj se bo zgodilo? To mi še danes ni jasno. — Nekdo je zavpil: »Nazaj! Nismo na pravem hodniku!«

Obrnili smo se, nekatere stisnili ob zid, da se je čulo ječanje... Blizu mene je neka ženska z obupanim glasom zavpila:

»Vse nas bodo postrelili, saj niso partizani.«

Ko sem se končno vendarle zrinila na dvorišče, so mi oči brž prebegale visoko obzidje in se ustavile na vratih, ki so bila na stežaj odprta. Med njimi je stal visok moški s partizansko čepico na glavi. Zdaj sem razumela. — Akcija! — Drzna partizanska akcija!

Val sreče, ponosa in tople hvaležnosti mi je zagrnil srce in ustnice so neslišno šepetale:

»Hvala vam, rešitelji!«

Stali smo v nočni temi, tiho, tesno drug ob drugem, z odejami v naročju. Medla svetloba, ki je prihajala iz okenc jetnišnice, nam je po prepadlih in začudenih obrazih risala pošastne sence. A nad nami se je spet bočilo nebo in vrata so bila odprta... Naenkrat za seboj zaslišim nemške besede:

»Wer geht, der schadet mir. — Žal mi je, ker odhajate.« Med dvema partizanoma je stal upravnik jetnišnice, majhno, drobno človeče. Nasmehniti sem se morala temu prizoru.

Ko je partizan pri vratih dal znak za odhod, smo se vsi pognali za njim in pred očmi nemškega upravnika zapustili »Stari pisker«.

Tekli smo po sedanjem tržnem prostoru, mimo starega gledališča in prišli na Gregorčičevo cesto. Povsod je bilo vse mirno, tiho, nihče nas ni ustavljal. Le naši čevlji so topotali po kamnitem tlaku, da je bobnelo in glasno odmevalo po spečem mestu. Zavili smo po Gregorčičevi cesti in sopihajoč tekli proti današnji pedagoški gimnaziji. Nekdo je ugotovil, da nismo na pravi cesti. Obrnili smo se in tekli nazaj do križišča, nato pa po Ipavčevi cesti, mimo bolnišnice in do savinjske železnice.

Po dokaj zamotanih poteh sem tri dni kasneje prišla v Šercerjevo brigado, ki se je pomikala iz Gornje Savinjske doline na Kozjansko. — Zgodba o rešitvi celjskih političnih zapornikov je šla v brigadi od ust do ust. Navdušeno so jo poslušali vsi: od navadnega borca do komandanta in politkomisarja. Na račun vodstva jetnišnice in nemških oboroženih sil v Celju so zbijali številne šale:

»Ej, dobro delajo naši terenci.«

Med Savo in Krko

Vid Jerič

V drugi polovici marca 1945. leta se je 12. udarna brigada zadrževala v okolici Velikega in Malega Podlubna in Potoka. Zasede in izvidnice smo imeli razporejene v smeri proti Novemu mestu. Vsa brigada je bila že pred prihodom na omenjene položaje zelo utrujena.

Čutiti je bilo, da borci komaj še prenašajo napore. Podrejena poveljstva so nam zato predlagala vsaj nekaj dni počitka. Seveda smo tudi mi odobraval takšne predloge in v svojih poročilih prosili štab divizije za nekaj dni počitka. Zavedali smo se, da bomo težko

uslišani, kajti potrebe so bile velike: sovražnik je bil aktiven in je dobro čutil, da se bliža konec vojne. Od štaba 15. divizije smo končno dobili sporočilo, da se strinjajo z našim predlogom in bo to uresničeno, brž ko se bo ponudila prva priložnost. Čez nekaj dni se je celo raznesla novica, da bo brigada za nekaj dni šla na počitek v prelepo in mirno Belo krajino. Ko je ta izmišljena novica krožila od borca do borca, je le-ta povzročila veselo razpoloženje. V štabu brigade sicer temu nismo dosti verjeli, toda tudi zanikati tega nismo hoteli. Preveč blagodejno je delovala med fanti. A priznati moram, da je bila tudi nam »štabovcem« zelo pri srcu. Tudi mi smo o tem govorili tako, da so posamezniki že verjeli, da bomo res šli v Belo krajino. Zato je že vsak koval načrte za tiste mirne in svobodne dneve.

Potem pa je iz štaba divizije prišel kurir, mi izročil pismo ter se hudomušno nasmehnil:

»Tovariš komandant, kaže, da greste res v Belo krajino.«

Na to kurirjevo pripombo nisem mogel molčati. »Kaj pa ti veš!« sem ga ustavil. Tedaj sem se spomnil, da kurirji včasih vedo več kot vsi drugi. Odprl sem pismo. V njem je bilo povelje, naj se še istega dne premaknemo z dotedanjih položajev v Dolenjske Toplice.

Spet je završalo po enotah:

»V Belo krajino gremo.«

Storili smo vse potrebno za takojšen premik. Brigada je v določenem času prišla v Toplice. Takoj po prihodu tja smo se okopali in zakrpali obleke. Borci so se medtem pogovarjali, da v Belo krajino pač ne smejo raztrgani in ušivi.

Vse to je bilo urejeno že prvi večer.

Naslednji dan je že v dopoldanskih urah prišel na naš štab načelnik glavnega štaba Slovenije tovariš Mile Kilibarda. Njegov prihod je bil takoj dokaj sumljiv. Vsi smo razmišljali:

»Če gremo v Belo krajino, zakaj bi on prišel k nam?«

Sumili smo, da z Belo krajino ne bo nič. Pogovarjali smo se o minulih bojih in naporih v Suhi krajini ter o našem prvem pohodu k Savi.

Kmalu smo zvedeli, da je naš počitek šel po vodi in bo Bela krajina ostala naš neuresničen sen. Namesto počitka smo dobili novo in naporno nalogo. Načelnik Kilibarda nam je velel, naj spet odidemo k Savi. Zavarovati bi morali prehod štirinajsti diviziji, ki naj bi šla čez Savo.

Ta novica je skalila prejšnje razpoloženje in nas precej potrla. Nismo takoj vedeli, kako bi borcem pojasnili to neprijetno spremembo. Časa za priprave je bilo malo, zato smo morali pohiteti. Domenili smo se za sestanek vseh poveljstev čet in bataljonov, vseh komunistov in skojevcev. Tako smo moštvo seznanili s to novo in naporno nalogo. Morali smo pohiteti, da bi vse uredili še isti dan. Popoldne so nam pripeljali tudi suho hrano. Vsak je dobil velik kos kuhane govedine in za vso brigado so skrbni intendantje pripravili dovolj kruha. Ob pregledu brigade so mi potem borci govorili: »Je šla Bela krajina po vodi, kajne?«

Le smejali smo se še, ker smo delali take račune brez krčmarja.

Malo pred mrakom je prišel tudi jurišni bataljon 15. divizije, ki ga je vodil hrabri Uragan. Vsi smo ga dobro poznali, najbolj pa sovražnik.

Brigada je imela tudi svoj jurišni vod. Borce tega voda smo preoblekli v nemške uniforme. V tej enoti je bilo tudi nekaj tovarišev, ki so dobro govorili nemško. Pri sestavljanju načrta za ta pohod smo naleteli na več težav. Kako priti čez Krko, kako čez glavno cesto in progo Ljubljana—italijansko mejo? To ni bilo lahko rešiti. Zato smo računali tudi na ta preoblečeni vod.

Zmračilo se je in kolona borcev se je začela pomikati proti Krki. Divizijski pontonirji so nam že pripravili potrebno število čolnov, da bi se čez Krko pre-

peljali. Vse je potekalo v najlepšem redu. Že po nekaj minutah so bili prvi čolni z borci na drugi strani reke. To je bila predhodnica, ki je imela nalogo, da krije prehod drugim delom brigade. To smo bili prisiljeni storiti, ker je bil sovražnik v bližnji Soteski in Straži.

Ko smo uspešno premagali prvo prepreko, smo se razvili v kolono in se po strmi poti pomikali na Stražki hrib, kjer smo se neopaženo hoteli zadržati do naslednjega nočnega premika. Mislili smo, da nam bo naš pohod uspelo sovražniku prikriti, toda zmotili smo se.

Že naslednji dan nas je sovražnik odkril. Ukreniti pa ni mogel ničesar, ker smo naslednjo noč že krenili dalje v smeri proti Sv. Križu, mimo Malega in Srednjega Lipovca, Podlipe, Vrhovca, Šahovca, Trebnjega vrha ter pri Sv. Štefanu prešli Temenico, progo in glavno cesto. Vse do Sv. Štefana nam je šlo gladko, tam pa se je zataknilo. V vasi je bila namreč večja skupina belih sovražnikov in na te je naletela naša »nemška« predhodnica. Stražar, ki je stal pred hišo, ni znal nemško in se zato ni mogel sporazumeti z našimi, ki se niso hoteli izdati, da govore tudi slovensko. Le-ta je hotel poklicati nekoga od svojih, ki je verjetno znal nemško. Našim pa se ni dalo čakati in so stražarja raje takoj spravili s poti ter se umaknili. Pri tem naglem umiku se je tovariš »Cigo« — pravega imena se ne spominjam, odcepil od druge izvidnice in se nekako sam priključil nazaj v kolono. Borci so mislili, da je nemški vojak, zato so naglo skočili nanj in ga zgrabili. Komaj jih je prepričal, da je on njihov »Cigo« ne pa nemški vojak. Ko so ga tovariši malo natančneje ogledali, so res v njem spoznali svojega soborca. V nemški uniformi in s čelado na glavi je bil čisto spremenjen.

»Kaj pa, hudiča, delaš s tem piskrom na glavi? Vrzi to stran, če ne te bomo navsezadnje še mi potolkli!«

Borci so se namreč temu čudili, ker niso vedeli, da je jurišni vod v izvidnici

preoblečen v nemške uniforme. V tej vasi se nismo hoteli spuščati v boj, ker to ni bila naša naloga, zato smo vas obšli in nadaljevali pohod, čeravno smo bili v premoči in v boljšem položaju.

Od Štefana smo šli mimo Čateža k nemško—italijanski meji. Utaborili smo se v njeni bližini, da bi počivali vsaj nekaj ur. Tja smo prispeli šele okoli poldne, naslednjo noč pa smo hoteli nadaljevati pot proti Savi.

V prostem času smo pregledovali, kako bi prišli čez mejo. Izvidniki so kmalu ugotovili, da so Nemci že na položajih na drugi strani meje. Ko se je zmračilo, smo hoteli nadaljevati pot, toda že na meji smo se spopadli z nemškimi patroljami. Te so sicer pobegnile, vendar smo onkraj meje naleteli tudi na njihove zasede. To noč zato nismo nadaljevali pohoda. To ni bilo mogoče, kajti zapletli smo se v boje. Tudi daniti se je že začelo, zato smo se odločili za povratek na položaje nad Gabrovko in Klancem.

Tu smo se dobro pripravili na boj. Pričakovali smo namreč, da nas bodo Nemci iskali z namenom, da bi nas razbili. In res smo prek radijske postaje dobili obvestilo 7. korpusa, da je v Trebnjem močna kolona sovražnikovih vojakov, ki šteje okoli 2000 mož. Tudi so nas obvestili, da so Nemci z močnimi oddelki zasedli prehod na Krki. Okoli dvanajste ure smo že opazili močne nemške kolone, ki so se iz več smeri pomikale proti Gabrovki. Zvedeli smo tudi, da se kolona pomika od Dol čez Brezovo proti našim položajem. Od Javorskega pila pa se je druga kolona spuščala proti Moravčam in Gabrovki. Tudi od Čateža in Zaplaza je patrolja sporočila, da gre proti nam nemška kolona.

Čeravno je bila nemška vojska do skrajnosti pedantna in dosledna, to pot njihovo poveljstvo ni predvidelo vsega, kar se lahko zgodi njenim kolonom.

Vojaki, ki so iz Dol do Klanca, do tako pomembne točke, prišli brez bojev,

so verjetno mislili, da dalje ni več posebne nevarnosti. Večinoma so se tam razkropili po hišah, na svojo varnost pa so skoraj pozabili. Naši borci so vse to ogledovali s svojih položajev, ki so jih že pred tem zasedli na robu gozda nad vasjo. Tam so bili borci jurišnega bataljona in prvega bataljona brigade ter jurišnega voda. Opazovali so bahate Nemce, ki so hodili po vasi, toda pove-lja, da jih lahko napadejo, niso dobili. Te naše enote so bile pripravljene za naskok na Klanec. Komaj so se vzdražali, da niso kar sami udarili nanje.

Ko so Nemci že mislili, da ni več nevarnosti, so zaropotale strojnice in puške omenjenih enot. Že po prvih rafalnih so se vsi borci spustili v juriš in sovražnika pognali v beg, tako da se je razletel na vse strani.

Ko so naši jurišali v vas, nam je »Cigo« spet zagodel tako, da smo se smejali še dolgo potem. Brž ko smo prišli v gozd nad Klancem, sem poslal pošto teti, kajti tam sem imel sorodnike. Prosil sem jo, naj nam, če ji je le mogoče, pripravi kaj za kosilo. Takoj je dala peč dve kokoši, žal pa nismo imeli sreče, da bi ju pojedli. Preden so bile kokoši pečene, so namreč naši že napadli Nemce. V jurišu je »Cigo« pritekel v kuhinjo, kjer sta se pekli kokoši. Kot vselej je tudi to pot hitro pogledal, če je kje kaj za pod zob. S štedilnika sta se mu ponujali pravkar pečeni kokoši. Mojo sestrično Milko je vprašal, komu sta namenjeni. Rekla mu je, da je to pripravljeno za štab. Za kakšen in kateri ni vpraševal. »Cigo« ni razmišljal. Brž je pograbil kokoši, ju strpal v torbico in jo odpihal dalje. Ko se je jurišni vod po končanem boju spet zbral, so kokoši pojedli kolektivno. Med slastno pojedino je »Cigo« to zgodbo pripovedoval tovarišem, njihov komandir Kaplan pa takoj nato nam v štabu. Le-ta nam je rekel, da so v vasi že vedeli, da pridejo Nemci in so zanje že pekli kokoši. Bili smo ob dobro kosilo in tovarišem iz jurišnega voda smo tudi pove-

dali, za kaj gre in za koga so bile kokoši. Zaradi te dogodivščine je bilo jurišnikom zelo nerodno in »Cigo« jih ni slišal malo. Ta pa ni dosti maral za to, ker je vedno kako zagodel. Bil je vseh muh poln.

Po končanem boju nismo smeli čakati na dotedanjih položajih. Tako smo se po gozdu premaknili od Klanca za Tihabojem pod Cirknik. To je bilo nujno, sicer bi nas kaj hitro dobili v klešče. Pod Cirknikom smo spet dobili radijsko zvezo s korpusom. Obvestili smo jih, v kakšnem položaju smo in kaj se je zgodilo. Kmalu smo dobili odgovor, naj pohoda ne nadaljujemo po prvotnem načrtu. Hkrati so nas tudi obvestili, da imamo za nadaljnjo akcijo proste roke. Sporočili so nam, naj se v primeru, če se ne moremo več obdržati na tem terenu, vrnemo v Toplice. Razmere tu so bile zelo neugodne, zato smo se odločili za povratek v Toplice, čeprav so bile daleč.

Od tu smo v mraku krenili po dolini in mimo Račjega sela ter pri Starem trgu čez cesto, progno in Temenico.

Nemci so medtem že močno zasedli položaje ob cesti, kot bi vedeli, kam smo namenjeni. Ker pa smo odlično poznali okolico Trebnjega, smo se odločili za prehod ceste, proge in Temenice v neposredni bližini tega kraja. Pričakovali smo, da bomo s tako predrzno odločitvijo sovražnika presenetili, ga prevarali in s tem povzročili v njegovih vrstah zmešnjavo. Za prehod smo se odločili tik ob Starem trgu. V največji tišini smo po prstih stopali v gosjem redu po kakih deset korakov drug za drugim. Počasi in previdno so se cesti najprej približali izvidniki, jo srečno prekoračili ter nadaljevali pot proti progi in vodi. Nekaj sto metrov za njimi so se za desno in levo bočno zaščito pomikali drugi oddelki. Desno od izvidnikov, skoraj ob hišah Starega trga, so se razporedili borci udarnega jurišnega bataljona. Levo od Kamne gorice in Ponikev pa je bil na bočnem zavarovanju

tretji bataljon brigade. Tako so bile vse enote dobro zavarovane ob prehodu tega nevarnega predela. Izza vrste borcev jurišnega bataljona sva stala s komandantom Uraganom in se šepetaje pogovarjala o uspeli akciji. Sem pa tja sva skozi strelsko lino bunkerja lahko videla, kako si sovražni vojak prižiga cigareto ter se pritožuje, kako mu je hladno. To, da smo mi v neposredni bližini, se mu še sanjalo ni.

Prav tedaj se je naša kolona z vso naglico pomikala čez nevarni del terena. Nenadoma pa je zaropotalo. Nočna tišina in mir sta bila pretrgana. Kaj se je vendar zgodilo? Borci jurišnega bataljona so brez povelja udarili po sovražnikovih bunkerjih. To seveda ni bilo pravilno, ker kolona še ni bila na varnem. Z Uraganom sva se zelo jezila na vse to. Uragan, že precej rahlega zdravja, se je tako razburil, da so mu živci povsem odpovedali. To je nanj vplivalo tako, da ni bil sposoben še nadalje poveljevati bataljonu. Morali smo ga odnesti s položaja.

S tem se je naš pohod začel vse bolj zapletati. Brigadni zdravnik z nekaj tovariši je pospremil Uragana, a drugi iz jurišnega bataljona so še vedno ostali na položajih. Za to enoto je bilo zelo značilno, da se ni dala motiti od različnih sprememb in je vztrajala na položajih.

Končno smo le vsi prečkali cesto, progo in Temenico. Takoj za glavnino so prišla tudi vsa zavarovanja. Nadaljevali smo pohod skozi gozd in mimo Trebnjega vrha in Lipovca proti Krki. Že zvečer pred pohodom smo štab naše divizije obvestili o teh dogodkih in ga prosili, naj nam preskrbijo čolne, da bi se spet prepeljali čez Krko.

Kolona z utrujenimi borci in z večjim številom ranjencev se je le počasi pomikala proti cilju. Bili smo že nestrpni, a hodili smo tako počasi, da smo h Krki prišli šele sredi dopoldneva. Celo nočni pohod nas je vedno bolj utrujal, poleg tega pa nas je skrbelo, kako bo

s prehodom čez reko. Če čolni ne bodo pripravljeni, se bo položaj za nas resno poslabšal. Do naslednje noči bi morali čakati na levi strani reke. To pa bi bilo za nas lahko usodno. Računali smo namreč, da bo sovražnik imel položaje ob Krki v svojih rokah še v zgodnjih jutranjih urah. Tako bi nam preprečil prehod na drugo stran, mi pa bi ostali na nevarnem ozemlju.

Končno smo le prispeli do tako težko pričakovanega cilja, tik do Krke. Toda nikjer ni bilo čolnov in tudi ne kakega človeka, ki bi nas čakal. Da bi vsaj koga poslali zaradi zveze.

V tako kritičnem trenutku so nas pustili na cedilu. Razumeli bi, če ne bi mogli nobenega pustiti na levem bregu Krke, toda imeli so te možnosti. Če ne drugače, bi lahko pustili koga vsaj na desni strani, ker tam ni bilo tedaj nobenega nasprotnika. Pozneje smo sicer zvedeli, da so nas do zore čakali s čolni, toda ko se je zdanilo, so se brez sledu umaknili v Podturn. To pa je predaleč od reke, da bi nam lahko kaj koristili pri prehodu.

Zdaj smo morali kar se da naglo ukrepati. V dolini Krke nismo smeli dolgo čakati, še manj pa misliti na to, da bi na levem bregu ostali čez dan. Sovražnik je namreč hitel, da bi ob reki zaprl vse mogoče prehode. Za nami so bili po sledi od Trebnjega poslani tudi močni oddelki, ki so skupaj šteli približno tisoč vojakov. Odločili smo se, da bomo na drugo stran Krke poslali kurirja z zahtevo, naj nam, kar je najhitreje mogoče, pripeljejo čolne. Na vprašanje, kdo gre prostovoljno čez vodo, se je javil mlad fant, kurir v štabu brigade, ki ni bil le drzen, temveč je tudi dobro znal plavati. Dal sem mu konja, ki naj bi ga jezdil prek reke, da bi si tako pred vodo obvaroval vsaj gornji del telesa. Kmalu smo videli, kako se je kurir spustil v Krko in kako sta s konjem zaplavala proti drugemu bregu in sta ga tudi srečno dosegla. Zdaj smo

poslali na vse strani močne oddelke ter tako zaščiteni čakali na čolne. Po dobri uri smo že zaslišali brnenje naših divizijskih kamionov, ki so se z največjo hitrostjo približevali smeri določenega prehoda. Med tem pa so se zaščitne skupine že na več krajih spopadle s sovražnimi oddelki, ki so pritiskali za nami. Razvila se je tekma s časom. Ko so kamioni s čolni končno le prispeli, smo takoj začeli prevažati. Najprej smo prepeljali ranjence, nato še druge enote. Vozili smo tako hitro, da smo v dobri uri prepeljali na drugo stran glavnino. Ko so prvi oddelki stopili na drugi breg, so hitro zasedli primerne položaje in tako olajšali umik

tistim četam, ki so bile na zavarovanju na levem bregu. Vse je potekalo z največjo naglico in enote smo srečno prepeljali na varno.

Komaj pa smo se oddaljili od desnega brega, je sovražnik prispel za nami z močnejšimi oklepnimi oddelki in tako popolnoma zaprl še zadnji delček obrežja. Z veseljem smo ugotavljali, da sta nam pohod in prevoz popolnoma uspela, toda res prav v zadnjem trenutku. Potem smo zopet šli v tako pričakovane Dolenjske Toplice in bližnje vasi. To je bila zadnja akcija v dolini Krke ter na terenu med Krko in Savo, ki sta jo izvedla 12. slovenska udarna brigada in jurišni bataljon 15. divizije.

Napad opolnoči

Ivan Ivančič

Sneg je pokrtil položaje, ki jih je tisto jutro decembra meseca 1944 zasedel 1. bataljon Gradnikove brigade. To je bil greben ob vasi Podgozd, nedaleč od trnovskega gozda. Naloga enote je bila, da zaustavi prodiranje Nemcev iz smeri Grgarja. Od neprestanih bojov smo bili že vsi izčrpani, premrazeni in neprespani. Moja četa je zasedla položaje na desnem krilu bataljona, mitralješka četa je bila v sredini in 1. četa na levem krilu. Nemce je bilo pričakovati vsak čas.

Čez dobro uro smo že opazili, kako se Nemci previdno plazijo k našim položajem. Bili so že čisto blizu, mogoče le še 120 metrov ali še manj od nas. Streljati nanje pa nismo smeli, dokler komandant bataljona, Karlo Boltar, ne da povelja. Nemci še vedno previdno rinejo naprej.

»Kot nalašč,« si mislim, »ne bo jih težko zadeti. Kar še malo bliže.« Napadalci nas še niso opazili. V nasprotnem

primeru bi prav gotovo že udarili na nas, če ne drugače, pa z minometi. Ta teren je bil kot nalašč primeren za kaj takega. Nemci so se priplazili že na slabih 60 metrov pred nas.

Naenkrat se oglasijo prvi rafali naših strojnic. To je v sredini bataljonskih položajev, kjer je komandant. Skoraj hkrati zaropota tudi na levem in desnem krilu. Iznenadeni Nemci potiskajo glave med ostro kamenje, a ne za dolgo. Kmalu tudi oni usekajo po naših položajih. Toda brez uspeha. Imeli smo namreč zelo dobre zaklone in Nemci nam niso mogli do živega. Regljanje strojnic in puškarjenje je kmalu prenehalo. Spet je bila tišina.

Pričakovali smo nekaj novega. To bo bržkone juriš. Nismo se motili. Nemci so kmalu začeli pritiskati proti nam na vso našo obrambno črto. Njihove vrste so goste, toda naprej jim ne gre in ne gre. Rafali naših strojnic jih neprestano silijo k tlom.

Tako so se vrstili nemški juriši na naše položaje ves dan. Uspeha pa le niso imeli, čeprav je bilo Nemcev najmanj desetkrat več kot nas, razen tega pa so bili spočiti in siti.

Mi smo se še vedno držali na istih položajih, ki smo jih zasedli v jutranjih urah. Niti za pol metra se nismo umaknili. In tudi naše izgube so bile majhne. Imeli smo enega mrtvega, ranjen pa je bil komandir mitralješke čete Marjan Skok. Medtem pa so bile nemške izgube znatne.

Pred nočjo so Nemci še enkrat naskočili, toda zdaj samo položaje prve čete. Zaradi velike premoči naši fantje niso vzdržali in so se umaknili. Položaj, ki ga je zapustila prva četa, je bil na majhnem kamnitem gričku, na katerem je stala belo pobeljena osamljena hiša.

Ko je bojišče prekrila noč, je na obeh straneh potihnilo vse orožje. Bilo je, kot da tam gori ni nikogar več. Zaradi izkušenj smo bili prepričani, da nas Nemci ponoči ne bodo napadali, vendar smo bili vso noč pazljivi. Lahko bi se spomnili česa novega.

Ves premražen, otrdel in moker od snega sem vstal in za vsak primer še enkrat obšel položaje svoje čete. Ustavil sem se na desnem krilu, kjer je bilo najbolj nevarno. Vsaj zdelo se mi je tako, kajti na desni strani ni bilo nobenih naših enot več. Nič takega nisem opazil, kar bi kazalo na spremembo, zato sem legel na mrzel sneg. Znašel sem se ob nekem tovarišu — ne vem več, kdo je bil, in neprestano sem moral misliti na naslednje jutro, ko se bo pričelo daniti. Na vsak način nam bo trda predla, kajti Nemci so zdaj natančno vedeli za naše položaje in prav gotovo bodo čez noč dobili tudi okrepitev. Poleg tega so ta dan zavzeli važno višinsko točko, od koder nas bodo neprestano ogrožali.

Ne vem, koliko je bila ura, ko me je iz premišljevanja vzdramila neka hoja, ki se je mešala z italijanskimi kletvicami. Zdrznil sem se in pripravil na

karkoli, a kmalu se je pokazalo, da je ta nemir povzročil bataljonski kurir.

»Kaj iščeš tod?« sem ga vprašal poltiho.

»Prav tebe, tovariš komandir!« je brž odgovoril kurir. »Komandant ukazuje, da s četo zapustite te položaje in pridete v vas Podgozd tu spodaj!«

To se mi je zdela še najboljša rešitev. Kaj bi se po nepotrebnem izpostavljali premočnim Nemcem na starih položajih. Prav to so verjetno hoteli.

Ko smo prišli v vas, sta bili drugi dve četi že tam.

Komandant Karlo je odredil vse potrebno glede varnosti, moštvo pa je poglelo po šupi, drvarnici in tudi zunaj, kajti za vse pod strehami ni bilo prostora. Bili smo zares utrujeni, zato je vsak zaspal, kjerkoli je mogel. Tudi lačni smo bili, saj ves dan nismo ničesar zaužili. A to ni bilo tako važno, tega smo bili že vajeni... Tudi jaz sem kmalu zaspal, a ne za dolgo. Prebudil me je neki glas, iz katerega sem razbral, da nekdo išče komandirja druge čete. Oglasil sem se mu z vprašanjem, kaj hoče. Zvedel sem, da moram takoj k načelniku brigadnega štaba. Kaj pa bo to? Takoj sem bil čisto buden. Menda ga nisem kaj polomil? No, sem si mislil, saj bom kmalu izvedel, za kaj gre.

Načelnik Samo in z njim, če se ne motim, tudi brigadni politkomisar, oba sta bila resna in zaskrbljena. Po tem sem sodil, da mora biti nekaj važnega.

Ko sem stal sredi sobe in zravnano čakal, se je načelnik Samo približal in tehtno rekel:

»Pripravil boš četo za napad na Nemce, ki so pred nočjo zavzeli položaje prve čete vašega bataljona.«

Njegove besede so bile mirne, a odločne. Pristavil je še:

»Napadala bo tudi druga četa, ki jo bo vodil tvoj sovaščan Matija Bajt. Tudi on mora biti vsak hip tu.«

Čez nekaj minut je res vstopil tudi Matija. Zdaj je načelnik obema skupaj ponovil našo nalogo in nazadnje rekel:

Gojmir Anton Kos: Sava s Šmarno goro, 1938, olje

»Napad se mora začeti natanko opolnoči. Nemce morate pognati od tam brezpogojno do zore. Če tega ne boste storili, se bomo morali umakniti vsi skupaj, kajti zdaj dominirajo nad našimi položaji!«

Malce se je zamislil in nadaljeval:

»Kako bosta pripravila in izvedla ta napad, prepuščam vajini iznajdljivosti. Zdaj je pol enajstih. Čas beži, zato pohitita!«

Odgovorila in pozdravila sva oba naenkrat in stopila v temno noč.

Nisva imela dosti časa za razmišljanje. Nekaj besed in bila sva dogovorjena. Matija bo s svojimi fanti napadal z gornje strani osamljene hiše, jaz pa frontalno. Še enkrat krepak stisk rok in obojestranski »na svidenje, srečno«. Nato sva zaskrbljena odhitela vsaksebi. Pod Matijevimi nogami slišim samo še rahlo škripanje snega, a še to je kmalu utihnilo. V tistih nekaj trenutkih vidim v mislih Matijo. Nekoč je bil vesel in vedno nasmejan fant. Vojna pa ga je popolnoma spremenila. Postal je resen,

skrben, a vedno hraber. Večkrat sva se srečala in tudi bojevala skupaj. Skupaj sva delala tudi prej v ilegali doma na Uncu. Istega dne sva odšla tudi v partizane. Med razmišljanjem pa sem hodil zelo previdno, da ne bi zadel kak kamen in s tem pritegnil pozornost nemških zased, ki so bile največ 150 metrov stran. Noč je bila zelo temna. Da ne bi zgrešil poslopja, kjer so spali moji borci, sem šel tesno ob škarp, ki je bila na obeh straneh poti. Kmalu zagledam našega stražarja. Oglasil sem se mu in potem prebudil četo, brez vsakega hrupa. Razume se, da so nekateri godrnjali in kleli, da nimajo nikdar počitka, kar je bilo tudi res, a prišli so v zbor na dvorišču. Na kratko sem jim objasnili, kako težka, a važna naloga nas čaka. Dobili smo vse bombe iz 1. in mitralješke čete. Preden smo krenili v napad, je vsak borec imel najmanj 4 do 5 bomb. Se pravi, da je četa razpolagala s približno 200 bombami. V četi je bilo tudi 5 strojnic »brenov«, ostale municije pa smo imeli na pretek.

Krenili smo. Manjkalo je le še 7 minut do enajstih. Le dobro uro še in začel se bo boj. Ker nismo bili daleč od nemških zased, smo morali biti že od začetka zelo previdni. Tema pa je bila kakor v rogu. Da se ne bi pretrgala zveza, drug drugega držimo za nahrbtnike. Največ se plazimo po kolenih. Ostro kamenje, čeprav pokrito s snegom, nas zbada v premražene ude. Na bolečine pa ni časa misliti. Hodim na čelu kolone, za menoj je komisar Rudi, za njim pa kolona borcev. Na začetju pa sta moj namestnik Veto in namestnik komisarja Bojan. Da bi ne zgrešil cilja ali pripeljal čete med nemške položaje, se plazim tesno ob škarp, ki je vodila v bližino nemških zased. Vse gre po sreči. Snega je ravno toliko, da ne ropotamo po kamenju, ki ga je v teh krajih več kot preveč. Edina zapreka je bila še visoka, kamnita škarp. Ta nam je delala hude preglavice. Če hočemo, da bo uspeh popoln, moramo na drugo stran in Nem-

ce iznenaditi čisto od blizu. Do njih smo imeli največ še 30 do 40 metrov. Če nas zaslišijo, bo akcija propadla. Toda škarp? Preskočiti pa je ni mogoče. Previsoka je. Kaj nam še preostane. Z orožjem si ne moremo nič pomagati. Nemške položaje lahko obsujemo le z bombami in to je vse, umaknili pa se zaradi tega vseeno ne bodo. Ukrepati pa je bilo treba hitro, kajti polnoč je blizu. Krenemo navzdol ob škarp, da bo morda le kje malo nižja. Nervočni se plazimo in vlečemo za seboj strojnice in municijo. Roko vlečem po škarp. Naenkrat zatipljem, da je na nekem mestu podrt. Gotovo so to storili Nemci, ko so podnevi jurišali proti prvi četi.

Oddahnem se: pot do Nemcev imamo odprto! Na tem mestu smo pustili štiri borce z dvema strojnicama. Če se bodo Nemci umikali tukaj, jim bo trda predla. Še enkrat pogledam na uro. Imeli smo le še 20 minut. Kako se bo začel napad, sva se že poprej dogovorila s komandirjem Matijem. Prvi bom vrgel bombo na nemške položaje jaz, kar bo obenem tudi znamenje za napad. S tem so bili seznanjeni tudi vsi borci moje čete. Na moj znak so kakor mravlje začeli drug za drugim lesti skozi odprtino. Čez nekaj minut je bila vsa četa že na drugi strani.

Plazimo se skoraj neslišno naprej proti vrhu, k beli, osamljeni hiši. A ne vidimo je še, preveč je tema. Vsi smo že premraženi in premočeni, kolena nas skelijo, srca pa nam močno tolčejo. Zdi se mi, da ga čutim prav v grlu.

Naenkrat zaslišim, a ne daleč pred seboj, ostri »halt«. Že sem mislil, da so nas Nemci odkrili. Kmalu pa sem bil potolažen: menjala se je le njihova straža. Previdno se plazimo naprej, zelo previdno! Do Nemcev je bilo mogoče le še 20 metrov. Ko tako rinem z glavo v temo, naenkrat pred seboj otipljem skale. Že sem mislil, da je spet neka škarp, a se je pokazalo, da je bila tam le grmada nanesenega kamenja. Počasi sem se dvignil in z otipavanjem ugotov-

vil, da je groblja visoka najmanj dva metra, prav toliko pa široka. Odlično, sem si rekel. Tukaj bo zaščitenih od nemških rafalov vsaj 15 fantov. Tako je tudi bilo. Tam sem pustil skoraj polovico čete. Z njimi je ostal komisar Rudi in namestnik Veto. Z drugimi fanti sem krenil naprej. Nedaleč, morda le 15 metrov od prve groblje, je stala druga, še večja. Kot nalašč! Na varno se priplazi še druga polovica čete.

Z nemške strani še ni nič novega. Niso nas opazili. Za hip se oddahnemo in predse zložimo bombe. Hitro pogledam na uro. Da nismo že prepozni? Ne, manjkalo je še 6 minut do polnoči. Prav tako sem bil v skrbeh, če je dosegel položaje tudi komandir Matija. Med seboj nisva imela nobene zveze, ker je bila med četama visoka škarpa, čeprav smo bili drug od drugega oddaljeni le kakih 70 metrov. Še nekaj minut in pričel se bo boj za življenje in smrt. Srce mi močno razbija. Nemcev je bilo najmanj 10-krat več kot nas, o uspehu pa smo bili tedaj vseeno prepričani.

Spet pogledam na uro: še tri minute! Vedno bolj sem vznemirjen. Najraje bi udaril kar takoj. Tišina me je najbolj morila. Bilo je tako napeto in tiho, da si slišal tovariša, ko je požrl slino. K razpoloženju pa je prispevala še sova, ki se je v neposredni bližini oglašala s svojim žalostnim skovikanjem. Izza temnih oblakov je za hip prikukala luna, ki se mi je zdela vsa krvava; hitela pa je bolj kot ponavadi. Tako se mi je zdelo. Ta trenutek zagledam pred seboj tisto belo hišo, kjer so spali Nemci.

Med nami in njimi pa je bila še ena nizka škarpa, za katero so prežale nemške zasede s »šarci«. Tega seveda ne vidimo, le domnevamo, kako so njihove cevi obrnjene proti nam.

Nehote pogledam v nebo. Črni oblaki se podijo in prerivajo med seboj, nad njimi pa plava luna, ki se kdaj pa kdaj prikaže izza njih in medlo obsije naše in nemške položaje. Mučno je to čakanje. Vse je tiho, temno, mrzlo, pusto,

še sove ni več slišati. Še nekaj sekund. Obšla me je mrzlica. Končno! »Čas je,« šepnem tovarišem, ki so čepeli ob meni. »Pripravite se.«

Previdno sežem po bombo, potegnem za vrstico in jo vržem na dvorišče pred hišo. Zagrmelo je in potem še in še... V nekaj trenutkih smo zmetali tja več kot 80 bomb. Nič nismo kričali »juriš«, kajti bili smo preveč zaposleni z bombami. Metali smo jih hitro, kakor bi šlo za stavo. Tudi s položajev Matijeve čete so padale. Torej je vse v redu. V dobri minuti smo zmetali več kot 200 bomb. Ko jih je zmanjkalo, smo položaje začeli obstreljevati z mitraljezi in puškami. Nemci nam srdito odgovarjajo. Njihovi šarci grmijo, rakete razsvetlujejo naše položaje. Naenkrat je bilo svetlo kot podnevi. Neprestano se oglašajo eksplozije nemških bomb. Ker smo za visoko grobljo, nas Nemci ne opazijo. Svinčenke iz njihovih strojnic pa sikajo nad našimi glavami in se odbijajo od kamnite škarpe. Ta je le kakih 8 metrov za nami. Nemci ne vedo, da smo tako blizu njih, zato mečejo bombe čimdlje in v prazno. Naše streljanje je vse bolj redko in kmalu tudi utihne. Zmanjkalo nam je municije. Izstrelili smo jo do zadnjega naboja.

Vprašam se, kaj zdaj. Bil sem prepričan, da so to ugotovili tudi Nemci. Če bodo zdaj začeli z jurišem, nas bodo polovili kakor zajce. Za nami pa je visoka škarpa, ki nam vseskozi dela preglavice. Da bi pri plezanju pomagali drug drugemu, je bilo prenevarno. Pokosili bi nas nemški šarci. Nazaj, od koder smo prišli, je bilo tudi nemogoče, zakaj nemško streljanje ni prav nič prenehalo. Iz tega pekla pa se je treba izvleči čimprej. Zavedel sem se velike nevarnosti in Bojanu, namestniku komisarja, rekel:

»Jaz bom prvi preskočil škarpo, jo z druge strani na enem mestu podrl, nato pa naj se fantje skokoma umikajo drug za drugim!«

Bojan je dvomil o tem, jaz pa sem se zanesel nase. Nekoč sem bil dober telovadec. Dal sem mu še puško in se brez obotavljanja pognal proti škarpī. Sam nisem vedel, kako se je to zgodilo, a že sem se pobiral na drugi strani. In še ne preveč potolčen. Hitro začnem podirati kamen za kamnom, saj so bili eden vrh drugega samo naloženi. Podrl sem ga le toliko, da so se fantje lahko začeli hitro umikati. Nemci so medtem silovito nabijali. Opazili so naš umik, ki je bil uspešen. Zdaj preštejem fante. Vsi so, razen štirih, ki smo jih prej pustili kakih 70 metrov niže. Ponje sem poslal kurirja. Oni gotovo še imajo municijo. Na njihovi strani ni bilo slišati nobenega streljanja.

Čez nekaj minut se vrne kurir s tovariši in z vso municijo. To je pomenilo, da še noben Nemec ni pobegnil v tisto smer.

Streljanje je prenehalo tudi na levem krilu, kjer je bila Matijeva četa. Ker od njega nisem dobil nobenega sporočila, smo krenili navzgor proti njemu. Zdaj smo šli brezskrbno. Pred nemškimi rafali nas je ščitila škarpa, bomb pa tudi Nemci niso imeli več.

Kmalu sem našel komandirja Matijo, bil je nekje sredi četnih položajev. Predlagal sem mu, da bi municijo razdelila puškomitraljezcem. Privolil je. Tako smo jo razdelili desetim strojničarjem. Dogovorila sva se, da bom prevzel poveljstvo jaz, in ko nam bo pošlo strelivo, bomo krenili na juriš. Kar bo, pa bo, od tu jih je treba pregnati.

Tudi na nemški strani je streljanje medtem ponehavalo. Mitraljezce sem razmestil na vsakega dva metra drugega ob drugem. Ko je bilo to urejeno, sem na ves glas zakričal:

»Brza paljba!«

Iz naših desetih strojnic se je naenkrat usula toča svinčenk. Nemci so bili iznenadeni.

Toda — to ne traja dolgo. Mitraljezi naenkrat utihnejo, kajti strelivo je po-

šlo. Tako je ostalo na naših položajih brez streliva okoli sto borcev.

Zdaj Nemci že srdito obstreljujejo naše položaje. Mi se tedaj na zadnje povelje poženemo v juriš. Proti nemškim položajem vsi hitimo z visoko nad glavo dvignjenimi puškinimi kopiti. Zdaj z lahkoto preskakujemo debelo in ostro kamenje, iz sto grl pa odmevajo kriki »na juriš«. Samo še nekaj skokov je do nemških položajev, ko švigne v zrak bela raketa. Kakor bi odsekal, utihnejo tudi nemški mitraljezci. Čez nekaj sekund smo že na sovražnikovih položajih. Nemca pa nobenega več nikjer! Vse je zbežalo. Slišimo le podiranje kame-nja, ki ga valijo in premikajo noge bežečih.

Za njimi pa nismo streljali. Ni bilo s čim.

Med jurišem opazim tudi visoko postavo načelnika Sama, ki je napadal z nami vred.

Dvorišče pred hišo je bilo nastlano s slamo. Z njo so si postlali Nemci, da bi lepše prenočili. Tam smo našli tudi več njihovih nahrbtnikov, odej, šotor-skih kril, prevrnjene porcije in drugo opremo. Mrtvih ali ranjenih pa nismo našli. Verjetno so jih odnesli medtem, ko smo se mi umaknili na nove položaje. Po pripovedovanju hišnega gospodarja so imeli Nemci več žrtev, vendar kaj natančnejšega ni mogel povedati.

Ko je bilo vse končano, smo se preštelī. Neverjetno: bili smo prav vsi! Niti ranjen ni bil nihče. Četni bolničar Alojz Maraž tisto noč ni imel nobenega dela.

Potem je naju z Matijem spet poklical načelnik Samo. Pohvalil je vse skupaj in nas zaradi tega uspeha nagradil s tremi dnevi počitka. Veseli smo se spustili v vas Podgozd in tam kmalu utrujeni pospali...

V snu se mi je zazdelo, da me spet nekdo kliče. A bilo je res: pome je spet prišel kurir. Spet je bilo treba k načelniku štaba! Šele dve uri je minilo od napada, pa sem bil spet pred njim!

A načelnik je bil videti zdaj še bolj zaskrbljen kakor pred nekaj urami. Tedaj je začel:

»Obveščeni smo, da bodo Nemci prešli v napad na vsej črti iz smeri Grgarja, in sicer natanko ob šestih zjutraj. Zato s četo takoj kreni v to smer in zavzemi položaje nad križiščem blizu Ravnice. To je tam, kjer pelje cesta v Trnovo. Počakaj jih in ne pusti naprej!«

Kot navadno je govoril jasno, mirno in odločno. Še preden sem hotel reči

»razumem«, bi ga rad opomnil, da ima naša četa tri dni počitka. A sem ugotovil, da se ne izplača, da on že ve, kaj dela. Bo pač drugič boljše.

In tako sem s četo spet odšel na položaje.

Nemci so res natanko ob šestih začeli napadati, zdaj z različnim orožjem: od lahkega do težkega. Čez dobro uro smo se pred veliko nemško premočjo morali umakniti. Potem smo se tolkli še dan za dnem, vsak je prinesel kaj novega.

Zadnji črni mesec

Mitja Hribovšek

Kdor se je bojeval na sremski fronti, bi imel povedati marsikaj grenkega. Bil sem že naveličan topovske kanonade, letalskih napadov, valjanja po strelskih jarkih in poslušanja smrtnih krikov. Stari, izkušeni partizanski borci, zlasti pa prostovoljci, niso bili vajeni frontalnega boja po zasneženih sremskih ravninah, kjer je iz tal štrlela nepospravljena redka nizka koruza, naše varno zavetje. Nemške in ustaške divizije so bliskovito vdirale v naše položaje ter nam zadajale hude udarce. Veliko težav so nam povzročale bolgarske čete, ki so se izmikale bojem. Zvedeli smo neverjetne novice o slovenski brigadi, ki so jo Nemci pri Opatovcu zelo zdesetkali. Po mnenju preživelih so bile temu krive bolgarske čete, ki so se brez razloga nenadoma umaknile z levega boka. Od prvotnih šeststotih fantov in deklet, ki naj bi se prebili v Slovenijo, jih dve tretjini nista dočakali svobode, preživeli pa so morali okrepiti srbske brigade na sremski fronti.

Namera, da bi dosegel slovensko brigado in po štiriletnem bojevanju krenil z njo v domovino, je tudi usahnila. Ostal

sem še naprej sam, edini Slovenec v 48. makedonski diviziji, raztrgan, ušiv, lačen, žejen in brez upanja, da bom še kdaj stopil prek domačega praga.

Da je Slovenija v teh zadnjih mesecih vojne doživljala posebno usodo, nam na fronti nihče ni vedel kaj prida povedati. Redka poročila so javljala samo še o odločilnih bojih na evropskem bojišču, o koncentraciji naših sil na sremski fronti in o naglem prodoru III. ukrajinske fronte, ki je postavila nemško armadno skupino »E« v kritičen položaj. Zvedeli smo tudi, da so zavezniki vse bojne operacije med Donavo in Trstom prepustili našim silam. Do nas je prodiral tudi glas o nepremagljivi armadi Peke Dapčevića, ki sunkovito zabija kline v ustaške divizije, zmaguje in napreduje proti Zagrebu, kar me je vedno navduševalo. Skoval sem celo načrt, kako bi pobegnil v to armado in zapustil običajne Makedonce.

V mesecu marcu 1945 se je na sremski fronti marsikaj spremenilo. Navadili smo se tičati v strelskih jarkih, znali smo se bolje braniti in bolje napadati kot doslej, mrtvih je bilo manj in na-

predovali smo včasih za kak jarek, drugič po nekaj kilometrov. Naše enote so se izurile in organizirale v skladu s frontnim bojem. V mesecu aprilu pa je makedonska divizija obtičala v strelskih jarkih nekaj kilometrov pred Pakracem: le kdaj pa kdaj je padel kak strel. Vsaka stran je samo pazila na svoje položaje, ki jih nihče ni napadel. Podnevi je pripekalo sonce, ponoči pa sem opazoval Šiptarje, ki so skrivoma lezli iz rogov in se plazili po polju, da bi v torbi padlih našli kak kos kruha.

Neke noči pa je postalo vroče. Sledil je ukaz: Napad. Jurišali smo prek nevarnega polja, padali iz jarka v jarek, streljali okoli pokopališča, prepodili ustaše iz cerkve sv. Antona in zjutraj ob svitu osvobodili Pakrac.

Dan kasneje, zgodaj zjutraj 20. aprila, so me nemudoma poklicali v štab divizije in kar takoj poslali v štab Peke Dapčevića. Dali so mi kos papirja z žigom in se zahvalili za moje komisarstvo, bratstvo ter edinstvo. Sicer so mi pa nepričakovano izpolnili staro in veliko željo. Peka Dapčevića sem dobil sredi jezuitskega samostana, kjer je imel svoj štab. Menihi v dolgih, temno rjavih haljah so nemo stregli s pijačo in jedačo partizanskim bojevnikom, ki so sedeli za dolgo in debelo hrastovo mizo. Križale so se zdravice, slišali vzkliki, in kar me je najbolj presenetilo, je bila pesem: »Delaj, delaj dekle pušeljč...«

Proti jutru smo izvedeli, da bo formiran slovenski bataljon, ki bo usmerjen prek osvobojene Madžarske v Prekmurje. Neposreden povod za sklep o ustanovitvi te slovenske enote je bila pravzaprav prošnja glavnega štaba Slovenije vrhovnemu štabu NOV z namenom, da bi priskočili v pomoč Prekmurju, kjer je bilo še obilo fantov, primernih za boj. Vključili bi jih v večje borbene enote, kajti negotovost, ki je vladala v Prekmurju, je bila zaradi umikajočih se sovražnikov vznemirjajoča. Čimbolj so se naše in zavezniške enote približevale Prekmurju, tembolj so ma-

džarske oblasti iskale možnosti za zatiranje ljudstva. V Prekmurje so prihajali oddelki Wehrmannschafta, ki so zasedali važne točke na poti k naftnim vrelcem. Pri tem so izvajali množične aretacije in streljanja. Majhna in edina partizanska prekmurska četa se je obupno branila. 4. marca pa je bila še izdana in Madžari so jo v Motvarjanskem gozdu silovito napadli in zdesetkali. Preživeli so se umaknili globoko v Porabje, kjer so se zadrževali vse do prihoda ruskih čet. Tretjega aprila so ruske enote s preživelim partizani prekmurske čete vkorakali v Mursko Soboto, toda nemške divizije so še vedno vdirale prek Mure. Medtem so v notranjosti Slovenije divjali hudi boji.

V nekaj dneh se je v Pakracu zbralo okoli 80 Slovencev, ki so se bojevali po enotah v Srbiji, na Hrvaškem, v Bosni in na sremski fronti. Tam so se znašli kot begunci ali izgnanci, nekaj pa jih je tam živelo še pred vojno. Večina so bili oficirji, poveljniki čet in komisarji.

24. aprila smo krenili v smer Virovitice in drugi dan pri Barcsu prešli Dravo s čolni, ki so jih vodili bolgarski vojaki. Na madžarski strani je prebivalstvo nezaupljivo in prestrašeno spremljalo našo kolono. Vsaka nasilna rekvizicija hrane je bila strogo prepovedana, vendar smo se srečevali z dokaj čudnimi primeri. Videl sem razdejane, na pol prazne vaške hišice in cerkve brez zvonikov. Ruska artilerija je z granatami porezala konice stolpov in odpeljala bronaste zvonove. V zidanicah in vinskih kletih pa je iz prestreljenih sodov tekel dragoceni tokaj.

Po petdnevni hoji po osvobojeni Madžarski smo prispeli v Kotoribo in 2. maja prekoračili Muro. Naslednji dan smo vkorakali v Mursko Soboto, kjer nas je prebivalstvo pristrčno sprejelo. V mestu sem srečal skupino Slovencev iz sestava jugoslovanskih borbenih enot, formiranih v Rusiji, največ Prekmurcev in celoten kozjanski odred. Srečal sem vidne aktiviste iz delegacije SNOS:

Vlada Krivica, Jožeta Brileja, Franca Svetka, Jožeta Rusa in generala Vlada Ambrožiča, ki je imel tudi to nalogo, da takoj formira večjo vojaško enoto, kajti med vsemi slovenskimi pokrajinami je bilo Prekmurje najprej osvobojeno. Zelo me je presenetilo, kako so spretni Prekmurci že v nekaj dneh ustanovili komande mesta, oborožili vaške čete, ustanovili bataljone in organizirano izvajali mobilizacijo. Vojaški in politični voditelji so temeljito organizirali in razporedili zaledne vojaške organe in zaščitili mejo proti Madžarski.

Prekmurje je bilo osvobojeno, ljudje so vzradoščeno prepevali, se objemali in slavili zmago. Pozabili smo na tegobe, kajti prekmurska pomlad je bila topla. Skoraj nobenih sledov ni bilo, da se je še pred nekaj dnevi razlegal tod krik smrti, da so grmeli topovi, na bojnem polju pa ležalo na stotine nemških, madžarskih in ustaških vojakov, med tem pa so v mestih in po vaseh pokopavali naše fante in ruske vojake.

Mislil sem, da je že konec vojne vihre, toda zmotil sem se. V prekmurski brigadi so me dodelili drugemu bataljonu in nas ponoči 7. maja nenadoma dobro oborožene poslali proti Mariboru. Takrat nihče ni bil kdove kako zaskrbljen, kajti pohod se je sprevrgel v veselo kramljanje in popevke, vmes pa smo hitro urili novince. Prvi občutek razburjenosti se nas je polastil pri Ljutomeru, ko se je patrolja srečala s skupino Nemcev, ki so se pri prvih streljih razbežali, ob potoku pa je ostalo nekaj pušk in 20 koles.

8. maja zjutraj smo se pred Dornavo nepričakovano srečali s 46. bolgarskim pehotnim polkom, ki je prihajal iz smeri Ormoža. Nastanili so se pred porušnim mostom ob Pesnici, ne da bi kdo od njihovega poveljstva kaj pojasnil našemu brigadnemu štabu, kaj počenjajo in kam gredo. V razgovoru z bolgarskimi vojaki smo vendarle zvedeli, da nameravajo vkorakati v Ptuj in zasedati mesto. Ker so Bolgari začeli popravljati most,

ne da bi se zmenili za nas, je brigadni štab sklenil, da se prebijemo prek Pesnice. To je šlo le počasi, kajti novinci niso bili vajeni pohodov. Poleg tega pa so se sredi vode pogreznila kolesa dveh havbic, medtem pa so Bolgari že prekoračili reko in zakorakali po cesti. V tej tekmi so se prve naše čete dokopale do nasprotnega brega; ko so topovi in vozovi še tičali v Pesnici, je sledil ukaz, naj takoj sprejemo vozila. Dvajset naših jezdecev je zdrvelo mimo bolgarske kolone, za njimi pa v teku še naše čete. Izsilili smo prednost. Prišli smo prvi v Ptuj in na izrecno naročilo štaba takoj zasedli javna poslopja in skladišča. Za nami so pridrveli Bolgari in tedaj je nastal spor za skladišča in blago v njem. Naš štab se je uprl želji, da bi skladišča izpraznili. Bolgari so svoje zahteve hoteli uresničiti z grožnjami in opozorilnim streljanjem. Pojavili so se pijani vojaki, ki so vdirali v stanovanja in nadlegovali žene. Ne vem, kako bi se končalo, če se ne bi prikazali ruski vojaki, ki so odločno začeli razganjati Bolgare.

Proti večeru pa so naše patrolje javljale, da se v kraju Štoparce zbirajo sovražne kolone. Sporazumno z bolgarskim poveljstvom smo na hitro poslali tja našo četo in okoli 250 bolgarskih vojakov. Četa je padla v zasedo, Bolgari pa so zapustili položaj in se ponoči umaknili iz mesta. Brigada je ponoči med 8. in 9. majem zapustila Ptuj in se odpravila proti Mariboru. Zjutraj smo se tik pred Mariborom srečali z močno skupino Nemcev, ki so se po prvih streljih umaknili v pobreške gozdove. Po gozdu smo tolkli z dvema havbicama kar brez merilnih naprav. Na naše presenečenje so Nemci začeli prihajati iz gozda z belimi krpami na ceveh in z odkritimi glavami.

Tiste dni je na območju Maribora nastala prava zmešnjava. Enote naših brigad in sovražnikove kolone, ki so se hotele predati angleški armadi v Avstriji, so se pomešale. Nemci so puščali

za seboj ranjence, vojaško opremo in naropano blago.

Štab brigade je vzpostavil stik z organi VOS in komando mesta Maribora, ki je 1. prekmurskemu bataljonu poverila zaščito mesta, 2. naj bi šel proti Dravogradu, 3. proti Celju.

Bataljon, ki je prodiral proti Celju, je brez boja dosegel Pragersko. Od tam naprej so se peljali z vlakom do Ponikve, kjer so jih obvestili, da je postaja Grobelno preplavljena z ustaško vojsko. Ustaše so napadli, toda zaradi premoči so se morali umakniti v Zapeče. Okoli dva tisoč ustašev z blindiranimi vozili je izvedlo ponoven napad in tako so bataljon potisnili do Ponikve, kjer so ga po enournem boju razbili. V zadnjem hipu so prispele enote IV. operativne cone, ki so po dvodnevem boju zrinile ustaše v Loče ob Dravinji in jih prisilile k predaji. 11. maja je bataljon vkorakal v Celje, kjer so mu poverili ujetniška taborišča in zaščito mesta. Spričo nezanesljivih poročil poveljstvo 2. bataljona, ki je šel proti Dravogradu, ni moglo sklepati, kaj se dogaja na tem območju. Južno od Dravograda in v področju Tolstega vrha so se Nemci medtem naskrivaj približevali mestu. Dravograd je medtem ostal brez naših enot, ker so hitele na Koroško. Nemci so zasedli desni breg, bilo pa jih je okoli tri tisoč, oboroženih s težkim orožjem in tanki. Tu so bili deli 5. hrvaške ustaške divizije, 36. SS regiment, 51. ukrajinska divizija in kavkaške čete. Bi mi krenili tako brezbrizno v te kraje, če bi bili vedeli za nevarnost? Med vožnjo so se razširile novice, ki pa jih nihče ni jemal resno, da je proga minirana, na nekaterih mestih razrušena in da so se enote, ki so se prebijale na Koroško, prav te proge izogibale. Celo bolgarski 35. pehotni polk z artilerijskim divizionom, ki sta krenila iz Maribora na zahtevo glavnega štaba Slovenije, nista pripeljala svoje vojske z vlakom. Izbirali so raje cesto na levem bregu Drave. Vožnja z vlakom je bila tako z vsakim

kilometrom bolj in bolj nevarna. Štabu prekmurske brigade v tedanjih okoliščinah nihče ni utegnil postreči z zanesljivimi podatki. Bataljon so poslali na področje Dravograda po telefonskem sporočilu štaba 4. operativne cone, ki se po spominskih zapiskih poveljnika brigade Jurčeta Vouka glasi takole: »Zadeva Dravograd. Enote 14. divizije na pohodu proti Koroški izsilile prehod prek Drave. Sovražnik je uničen, teren čist, Dravograd brez naših enot. Nemudoma pošljite tja bataljon borcev, zaščitite most, elektrarno in državno imovino.«

Štiri ure po tem naročilu so Nemci ponovno zasedli desni del Dravograda, kar pa nismo vedeli. Vlak je sopihal ob Dravi, in ko so ga pred mrakom zagledali Bolgari, so mislili, da je nemški oklopni voz. Pripravljali so se, da ga obsujejo s topovskimi granatami. Zvečer okoli osmih je vlak zapeljal v Vuzenico, in ker je izgubil paro, se je ustavil približno 200 metrov pred železniško postajo. To je bilo srečno naključje, kajti v postajnem poslopju so bili Nemci. Sprva so menili, da jim je prišla pomoč, toda ko so spoznali zmoto, so pričeli obstreljevati vagonne. Trušč je opozoril bolgarske vojake, da z vlakom nekaj ni v redu, zato so — kar smo izvedeli kasneje, z napadom previdno čakali. Medtem pa se je streljanje okoli postaje podvojilo. Ko je med Nemce priletelo nekoliko ročnih granat, so se deloma predali deloma pa zbežali.

Zdaj smo zaradi varnosti pred lokomotivo priključili nekaj starih vagonov za primer, če bi naleteli na minirano progo.

Ob desetih zvečer pa je vlak zapeljal v Dravograd.

Levo nad peronom je gorelo. Plameni so osvetljevali železniška poslopja. Kakih sto korakov od vlaka med postajo in hotelom so na cesti, ki se spušča proti mestu, stali zapreženi konji, vrsta avtomobilov, v nas pa so strmeli nemški vojaki. Na železniškem nasipu pred

skladiščem so bili razvrščeni topovi, okoli njih pa so se gnetli pešci in težko naložena vozila. Nemci niso takoj doumeli položaja, mi pa še manj. Vse je postalo kočljivo. Nemci so seveda spet pomislili, da jim prihaja pomoč, kajti na lokomotivi je ostal vtisnjen kljukasti križ. Toda — kot bi trenil, so se potem umaknili in šli na položaje. Tudi mi smo naglo zasedli nasip in po bočje ob Dravi, nekateri pa so se vzpeli nad gorečo planoto. To so bili trenutki nemške zmede, ki so trajali le kratek čas, toliko da smo se pravočasno umaknili. Kmalu smo zaslišali rezka povelja in zagledali nemške vojake, ki so se pognali do vagonov, jih previdno ogledovali, nato so se vrgli na tla in začeli slepo streljati v noč. V zrak so se vzpenjale tudi rdeče rakete, potem pa so zasedli vlak, iz katerega so divje obstreljevali strmino nad nasipom, kjer so bile naše čete. Premeteni komandant bataljona Simo Sredić je dajal povelja. Zahteval je, naj nihče ne strelja, dokler tega ne bo ukazal. Šlo je za frontalen spopad in on se je tega zavedal in bal. Postaviti se po robu z neizkušenimi novinci močnejšemu, izkušenemu sovražniku s topovi in tanki nismo bili kos.

Okoli polnoči smo se nad postajo za silo utrdili, za tem pa je sledil ukaz »streljaj!«

Na peronu so se pojavili nemški tanki in sukali cevi po dolžini nasipa ter slepo streljali na vse strani. Nad bojišče je legla gosta dimna zavesa. Mislim sem, da nas bodo vse zbrisali. Čutili smo tesnobo in negotovost in to je trajalo do jutra. Pričakovali smo napad nemških čet, toda to se ni zgodilo. Ob svitu so se Nemci nenadoma umaknili. Verjetno zato, ker niso mogli zaradi premika bolgarskega polka na levem bregu izkoristiti prednosti. Izpraznili smo postajo in se umaknili v delavsko četrt. Kmalu je bila cesta do mosta prazna. Zjutraj smo neprespani preštevali naboje in se pogosto ozirali proti elektrarni, da bi se prepričali, če nam

ne grozi napad. Nemce smo prav dobro videli. V svetlem, sončnem dnevu so se lesketale njihove čelade in topovske cevi.

Opoldne smo prejeli s položaja sporočilo, da Nemci hočejo pogajanje s poveljnikom bataljona. V njihovi delegaciji so se pojavili oficirji: nemški, ustaški, črkeski, ukrajinski in četniški častniki. Zahtevali so prehod prek mosta brez borbe, ker imajo namen predati se angleški armadi. V zameno so nam ponudili težko orožje. To zahtevo je štab bataljona seveda zavrnil ter postavil rok in pogoj, da se do šestih zvečer predajo in položijo orožje.

Medtem pa so me določili, naj s skupino oficirjev takoj navežem stike z bolgarskim poveljstvom, pojasnim naš položaj in prosim za sodelovanje njihove artilerije. To za primer, če bi Nemci zavrnilli naše zahteve. Oficirji bolgarskega polka so nas radovedno opazovali, zmajevali z glavami in se začeli obotavljati. Niso nam dali določenega odgovora, češ da nimajo ukaza zadrževati se v Dravogradu. Upanje v uspešne razgovore z njimi je šlo po zlu in vrnili smo se prek mostu... Predlagali so nam celo, naj se umaknemo. Poznajo oni nemško armado, so dejali. Preslabo ste oboroženi in premalo vas je, so še dodali. Nemci so po izteku premirja še nekaj časa molčali, nato pa so začeli s topovi silovito streljati. Toda ne na naše položaje, pač pa na bolgarske. Njihova pehota pa je udarila proti postaji in jo spet zasedla.

Umaknili smo se, streljanje pa je trajalo vso noč in zdelo se je, da se Nemci prebijaajo prek mosta na levi breg Drave. Ko se je zdanilo, so z bolgarske strani bruhnili topovi in žvižganje granat ni več prenehalo. Iz previdnosti smo iskali zavetje na vzpetini svinca in železa. Nad reko so se vlekli dolge štrene dima. Granate so udarjale v postajo, druge so zažgale skladišče, da je plamtelo med pokanjem tramovja, krogel in granat. Tedaj smo se premočeni od potu pognali navzdol, prepričani,

da je sreča na naši strani. Prodrli smo do postaje in naprej proti mostu, kjer so obtičali tanki, vozovi in zmedeni vojaki. Zaprli smo dostop do mesta in ponovno navezali stik z bolgarskim poveljstvom.

Nemški napad se ni posrečil, zato so se začeli pomikati proti rečici Meži in se utrdili na koti 523. Toda brez težkega orožja in tankov, ki so ostali brez gošenic in goriva, zato pa je bilo toliko več pehote.

13. maja dopoldne je bataljon skupaj z bolgarsko pehoto ob rečici Meži prešel v napad. Tolkli smo se ves dan in težko bi našteali vse griče in robove gozda in jas, kjer so se Nemci vkopali in nudili obupen odpor. Čeprav se je obroč okoli njih stiskal, so se srdito branili, hkrati pa pritiskali proti severu. Tam jim je uspelo prebiti našo linijo. Vdrli so med bolgarske položaje. Pod točo krogel so napredovali proti Libeličam. Pozneje smo zvedeli, da se je skupina tristoletih ustašev pri Labotu na avstrijski strani predala Angležem.

Boji so trajali tja do 15. maja, ko so imeli po napadu minometalskega orožja občutne izgube.

Odpor je pojenjal, nabojev je pri manjkovalo in prvi, ki so se začeli predajati, so bili nemški vojaki. Predalo se

je približno tri tisoč mož. Ujetnike smo odpravili v Maribor, nekaj pa smo jih zadržali v Dravogradu, kjer smo jih potrebovali za ureditev mesta. Topovske granate so ga precej razjedle.

Bolgarska vojska se je takoj po boju umaknila in odšla brez pozdrava. Ostali smo sami in pa razkropljeni sovražnikovi vojaki, ki so z roparskimi napadi začeli vznemirjati prebivalstvo. Hoteli so se prehraniti in se potem umakniti v Avstrijo.

Ko je bilo že vsega konec, so nam iz Maribora poslali dve havbici brez merilnih naprav z opombo, naj jih uporabimo, če bi nas sovražnik napadel, in seveda, če bomo poskrbeli tudi za granate. Še danes me posili smeh, ko se spomnim, kako smo zijali v tiste klavrne, zarjavele cevi in si mislili svoje!

Konec maja je bataljon zapustil Dravograd. To je storil tudi bataljon v Celju. Vrnili smo se v Maribor in nemudoma krenili v Avstrijo, novi usodi nasproti. Ustavili smo se v mestecu Eibiswaldu — Ivaniku. Čeprav smo potem skupaj z brigadami 14. divizije sodelovali v hajki za razbitimi sovražnimi skupinami, ki so se skrivale po gozdovih ob avstrijsko-jugoslovanski meji, smo se precej oddahnili. Zapustil nas je nemir in tudi mudilo se nam ni nikamor. Vojne je bilo vendar konec.

Onemela je slikarska paleta

Ob smrti Gojmira Antona Kosa

Smrt je nepričakovano iztrgala iz naše srede eno najsamoniklejših umetniških osebnosti, slikarja, akademika, upokojenega profesorja ljubljanske akademije za likovno umetnost Gojmira Antona Kosa. Lani je poteklo petdeset let od njegovega prvega sodelovanja na razstavi. Vsa ta dolga polstoletna ustvarjalna doba pa je bila kljub drugim nemajhnim dolžnostim izpolnjena z nadvse bogatim umetniškim opusom.

Življenje ga je uklenilo med datuma 24. januarja 1896 v Gorici in 22. maja 1970 v Ljubljani. Bil je sin zgodovinarja dr. Franca in matere furlanskega rodu, brat zgodovinarja dr. Milka ter po očetovi strani vnuk kmeta in slikarja-samouka iz Selc nad Škofjo Loko. Že na goriški gimnaziji je obiskoval neobvezni predmet prostoročno risanje pri slikarju Antonu Gvajcu. Z dvanajstimi leti pa je že začel uporabljati oljnate barve. Med vojno, po njegovi maturi 1915, je družina zbežala na Dunaj. Tu je študiral na akademiji likovnih umetnosti (učitelja dr. Rudolf Bacher in Julius Schmidt). Po vojni pa se je vpisal v zadnji semester na Višji šoli za umetnost in umetno obrt v Zagrebu. Leta 1919 je končal študij, opravil izpit za profesorja risanja ter odslej živel v Ljubljani. Leta 1923 je tudi nekaj časa študiral notranjo dekoracijo pri arhitektu J. Krämerju v Berlinu. Izpopolnjeval pa se je na številnih študijskih potovanjih po umetnostnih središčih srednje in zahodne Evrope.

Med leti 1919 do 1945 je z dveipolletnim presledkom deloval kot profesor risanja na ljubljanskih srednjih šolah, najdlje na Tehniški srednji šoli. Po osvoboditvi je bil v pripravljalnem odboru za ustanovitev akademije za likovno umetnost v Ljubljani ter bil na njej redni profesor od 1945 do 1962, od 1945 do 1949 prvi prorektor ter od 1949 do 1951 drugi rektor. Poleg tega je v letih 1948 in 1949 opravljal posle prvega ravnatelja Moderne galerije, kasneje pa je bil član galerijskega umetniškega sveta. Dne 6. decembra 1949 je bil izvoljen za rednega člana umetniškega razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Kot je navedeno v katalogu lanske celjske razstave, se je od leta 1919 do tedaj udeležil v Jugoslaviji 83 razstav, od teh 40 v Ljubljani, 14 v Beogradu ter v drugih mestih, v inozemstvu 38 razstav, med njimi mednarodne razstave moderne umetnosti v Parizu 1946 ter XXV. beneškega bienala 1950. Od vseh teh razstav pa je razstavljal večkrat sam oziroma v družbi nekaj kolegov: v Ljubljani 1924 (z Dolinarjem in bratoma Dobrovič), 1929 (z Dolinarjem in Pavlovcem), 1936 in 1938 (z Malešem in Goršetom), 1940 (razstava njegovih stenskih slik iz slovenske zgodovine), 1949 (s Pavlovcem), 1956 (retrospektivna razstava ob šestdesetletnici), 1963, 1966; Beogradu 1931 (z Dolinarjem in Pavlovcem), 1938 (z Malešem in Goršetom), 1964; Mariboru 1935 (z Malešem in Goršetom); Celovcu 1957; Beljaku 1957; Pragi 1957 (z Malešem in Pu-

trihom); na Bledu 1966 (z B. Kalinom); v Novi Gorici 1967 (z B. Kalinom); Celju 1969 (ob petdesetletnici sodelovanja na razstavi).

Njegova dela hranijo Moderna galerija v Ljubljani, Muzej sodobne umetnosti v Beogradu in druge galerije, nadalje Skupščina SRS in nje Izvršni svet ter številne ustanove in podjetja, zasebniki v Ljubljani in v drugih mestih, v inozemstvu pa predvsem zasebniki v Italiji, Argentini, Švici.

Leta 1939 je zmagal v natečaju za sedem slik iz slovenske zgodovine za vladno palačo v Ljubljani, prejel je dve nagradi zvezne vlade: 1948 za kompozicijo Odpor ter 1949 za Tihožitje z dečkom; dve Prešernovi nagradi: 1947 za Dekle s harmoniko in 1950 za Lastni portret, nagrado mesta Čačka 1961 in nagrado mesta Ljubljane 1965. Leta 1949 je bil odlikovan z redom dela I. stopnje, 1956 z redom za zasluge za narod I. stopnje za petintridesetletno umetniško delovanje.

O njegovem delu sta med drugim izšli pri Državni založbi Slovenije dve monografiji: 1951 v založbi Moderne galerije z uvodom dr. Izidorja Cankarja ter 1962 v založbi Slovenske akademije znanosti in umetnosti z uvodom Zorana Kržišnika.

Glavno področje mu je bilo oljno slikarstvo. Bil je eden najpomembnejših slovenskih slikarjev figuralne kompozicije. Opus je obsežen, zajema figuravno kompozicijo, portret, zgodovinsko slikarstvo, krajinarstvo in tihožitje. Delal je tudi ilustracije za knjige in plakate, ukvarjal se je z notranjo dekoracijo.

Med zgodovinskimi prizori so najvažnejše kompozicije glavnega hodnika palače Izvršnega sveta SRS: Ustoličenje na Gosposvetskem polju (1939), Boj pri Krškem, Prihod Slovencev, Majska deklaracija in tri supraporte (vse 1940), Odpor (1947), Prihod osvoboditeljev v Ljubljano (1958); sprejemnice palače Skupščine SRS: Dejavnost Primorske (1958) in Dejavnost Gorenjske (1960) ter znano olje v variantah Prvi kongres KPS (1950).

Izraziti kolorist Kos je bil talentiran, strogo discipliniran, razen v uporabi barve razumarsko usmerjeni slikar. Po letih bi pripadal generaciji ekspresionistov, vendar pa je bil vseskozi izviren pojav v naši likovni umetnosti. Razvoj ga je vodil od zgodnjih vplivov secesionističnih elementov, avstrijskega ekspresionizma E. Schieleja in O. Kokoschke, monumentalizma Švicarja F. Hodlerja, domačega impresionizma ter kubizma kmalu do lastnega izraza, ki je težil k monumentalnemu realizmu. Do srede tridesetih let sta v njegovem slikarstvu še prevladovali risba in kompozicija, nato pa barvno bogastvo. Od petdesetih let je izpopolnjeval barvni izraz na motivih tihožitij do takšne virtuoznosti, da se je z barvno prepesnitvijo realnih predmetov približal barvnemu fauvizmu.

Posloviti smo se morali od neutrudljivega, do zadnjega diha delavnega, ustvarjalnega, svetovno razgledanega slikarja Kosa, prefinjenega in tankočutnega človeka, odličnega pedagoga in mentorja, predanega likovnega organizatorja in enega temeljnih stebrov našega slikarstva. Nismo pa se poslovili od njegovih del, ki bodo morala biti navzoča v vseh pomembnejših pregledih slovenske umetnosti in na vseh reprezentančnejših razstavah.

V. V.

Gojmir Anton Kos: Avtoportret, 1949, olje

Makso Šnuderl: Osvobojene meje

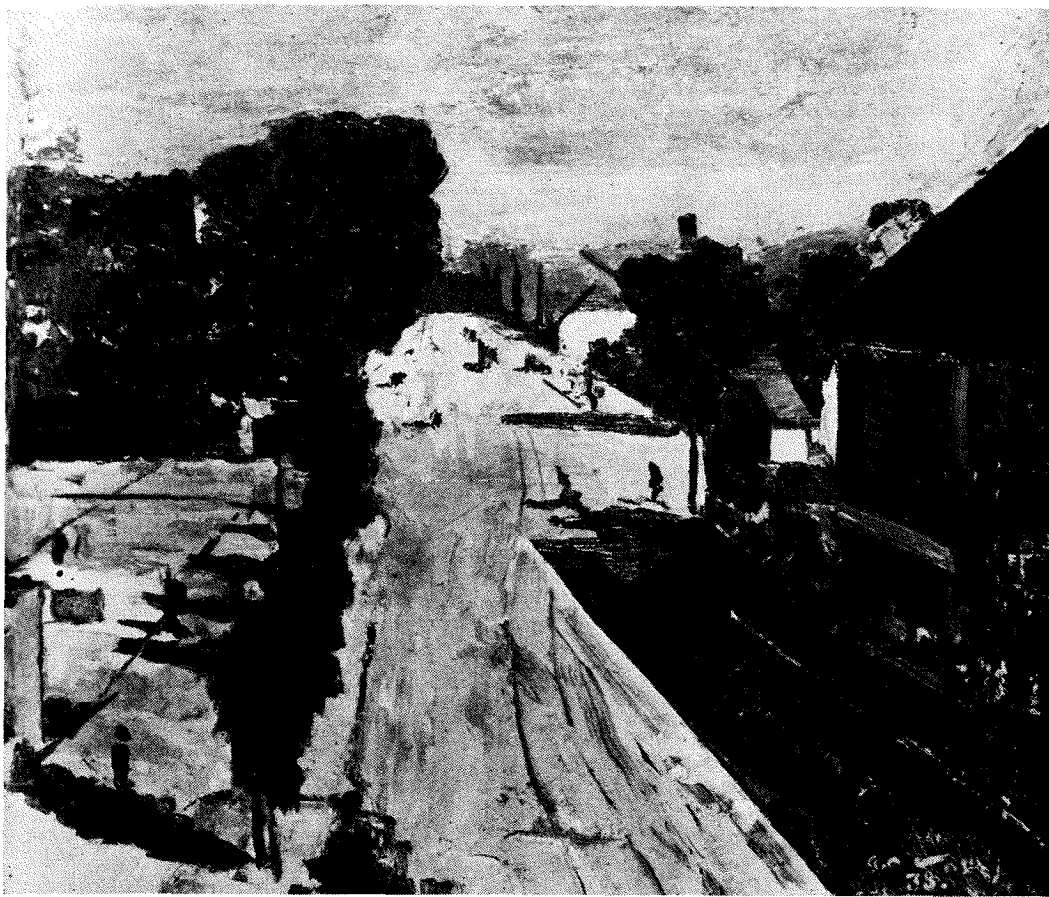
Že nekaj časa je na našem knjižnem trgu knjiga, ki je vredna, da jo spoznamo. Gre za knjigo OSVOBOJENE MEJE, ki jo je napisal znani javni delavec, univerzitetni profesor, pisatelj Makso Šnuderl. Lani smo dobili zakon, ki je prvič po petdesetih letih dal borcem za severno mejo nekaj skromnih priznanj. Čeprav se je to zgodilo za marsikoga prepozno, je to pomenilo vsaj nekaj priznanja tistim mladim ljudem izpred petdesetih let, ki so po zlomu Avstro-Ogrske po koncu prve svetovne vojne storili svojo dolžnost in pripomogli k temu, da je Maribor ostal slovenski in se vsaj na severovzhodu slovenska narodnostna meja v glavnem nekako krije z državno mejo.

Kljub materialnim priznanjem, ki jih je borcem za severno mejo dala naša skupnost, je moralno priznanje, ki ga je dal Makso Šnuderl s svojo knjigo, prav tako pomembno. Posebno še, če vemo za usodo Šnuderlove knjige. Boje za severno mejo po koncu prve svetovne vojne in dogodke na Štajerskem ter Koroškem je hotel že general Maister popisati, toda v celoti ni tega nikoli storil. Tedaj se je za to delo odločil Makso Šnuderl, preštudiral Maistrov arhiv, vse časopise tedanjega časa in vse, kar je bilo o dogajanjih v letih 1918 in 1919 napisanega. Povprašal je tudi vrsto ljudi, obiskal Koroško in nato na podlagi celotnega gradiva napisal knjigo Osvobojene meje. Sam je bil kot nekdanji preporodovec tudi poročnik med Maistrovimi borci in so mu bili dogodki znani. Tik pred vojno je delo dokončal, vendar v Mariboru zanj ni bilo mogoče dobiti založnika. Ponudil je rokopis ljubljanskim založbam, pa ga je po okupaciji in begu v Ljubljano dobil vrnjenega. Tudi neposredno po osvoboditvi je delo ostalo v rokopisu. Ko pa se je približevala petdeseta obletnica bojev za Štajersko in Koroško, ko so po naključju v Mariboru našli še drugopis knjige, med vojno varno skrit, se je Šnuderl odločil, da knjigo nekoliko dopolnjeno izda. Zdaj imamo to knjigo pred seboj in lahko se

samo čudimo, da je moralo trajati toliko časa, preden je ta kronika o dogodkih na severni meji po prvi vojni našla v knjigi pot v javnost.

Šnuderlova knjiga Osvobojene meje nosi podnaslov Kronika Maribora in slovenske severne meje v letih 1918/19. Kot pravi avtor knjige v predgovoru, je to kronika o edinstvenem in prvem primeru v zgodovini slovenskega naroda po kmečkih uporih, da je slovensko ljudstvo ob severni narodni meji samo od sebe z množičnim oboroženim bojem pregnalo svoje stoletne narodne zatiralce s tega dela svoje zemlje in si zagotovilo svobodno življenje v jugoslovanski državi. Knjiga je torej kronika o vojaških in političnih bojih v Mariboru in ob slovenski severni meji v letih 1918—1919 ter o mnogih mladeničih in možeh iz vseh plasti ljudstva, ki so kot prostovoljska vojska pri teh bojih sodelovali. Pričuje o spopadih, oživlja resnična dogajanja in govori o ljudeh, ki so bili vanje zapleteni s svojimi človeškimi vrlinami in zmotami, uspehi in porazi. Pripoveduje tudi o življenju in usodah ljudi iz vseh družbenih plasti, ki so bile za to razdobje najbolj značilne, čeprav je ta del pripovedovanja kronistova stvaritev, je vendarle del same kronike, ki jo dopolnjuje z ozračjem in razpoloženjem te dobe.

Šnuderlova knjiga Osvobojene meje pripoveduje o dogodkih od oktobra 1918 do jeseni 1919, ko se je odločala usoda Maribora, severne Slovenije, zlasti Štajerske in Koroške, in ko so odločni slovenski ljudje, brez sodelovanja osrednjih slovenskih oblasti, celo proti volji slovenskih politikov v Ljubljani, z naglimi akcijami uspeli rešiti za Slovenijo te slovenske pokrajine. Gre torej za prikaz dogodkov od dne, ko se je začela podirati avstroogrška monarhija, pa do dne, ko so bile severne meje dokončno osvobojene, ko je redna jugoslovanska vojska nadomestila navdušene prostovoljce, medtem ko so nekdanji prostovoljci odhajali nazaj v šole, pisarne, delavnice, pa tudi do tistega dne, ko se je

Gojmir Anton Kos: Cesta, 1938, olje

začel nov, na videz miren, pa vendar tako negotov čas.

Dogodki ob koncu prve svetovne vojne so bili usodnega pomena, kar smo lahko Slovenci občutili ob svoji zahodni meji in ob izgubi Koroške. Podobna usoda je grozila štajerskim Slovincem, zlasti ker narodna vlada v Ljubljani, sestavljena iz starih politikov, ni spoznala resnosti položaja. Ni pomembno, da morda dogodkom ni bila kos in dogajanj daleč iz slovenskega središča ni mogla obvladati. Stari politični prvaki tudi niso razumeli dogajanj na severni meji Slovenije. Preveč so se zanašali na obljube zaveznikov, sploh pa so bili politično naivni in nikakor ne kos dogodkom. Na srečo so možje v narodnem svetu v Mariboru, predvsem pa major Rudolf Maister, ki je bil malo prej še

pred avstrijskim vojaškim sodiščem zaradi veleizdaje, spoznali, da lahko samo odločna akcija zasuje dogodke Slovincem v prid. Ti ljudje so zbrali študente, nekaj podoficirjev Slovencev, nekaj rezervnih častnikov, viničarje iz Halož, železničarje, kmete in delavce ter s skromnimi silami razorožili nemške enote v Mariboru, obenem pa zavarovali severno mejo pred vdorom s severa. Tako je uspelo rešiti Maribor in severno Štajersko, žal pa ni uspelo rešiti Koroške, kjer je manjkal podoben vojak, kot je bil Maister in kjer je narodna vlada v Ljubljani uspela s svojo škodljivo politiko čakanja in neodločnosti.

Vse to torej opisuje Šnuderl v svoji knjigi *Osvobodjene meje*. Njegovo delo po svojem značaju ni niti zgodovinsko

niti roman. Sam ga označuje za kroniko. Po avtorjevem mnenju naj leposlovni del knjige pomaga pri dopolnitvi ozračja dela, ki je sami objektivni zgodovinski dogodki ne morejo podati. Zdi pa se, da leposlovni del stopa v ozadje, da je kronika dogodkov pri tej knjigi bistvenega pomena in so leposlovni vložki bolj po sili vtikani v pripoved o usodnih dogajanjih. To pa seveda pomena knjige nikakor ne zmanjšuje. Tudi tisti dogodki, ki jih pisatelj prikazuje kot kronist, torej predvsem z željo po objektivnem prikazu, so vendarle napi-

sani z izkušenim peresom literarnega oblikovalca. Pa tudi sicer knjiga izzveni kot zaokrožena celota. Šnuderl je s knjigo oživil tedanji nemirni čas, usodne dogodke, počastil spomin odločnih mož, ki so storili največ, kar so mogli, opozoril je na napake in dal nekaj moralnega priznanja ljudem, ki so pridobili za slovensko domovino košček slovenske zemlje z njenimi štajerskimi ljudmi. Ti pogumni in odločni ljudje bodo odšli z odra življenja, kolikor že niso. V Šnuderlovi knjigi pa bo ohranjen trajen spomin nanje. S. R.

C. L. Sulzberger: Druga svetovna vojna

Knjiga »Druha svetovna vojna« je pripoved o vojni, ki je terjala več kot 40 milijonov človeških žrtev. To je začetna in bogato ilustrirana knjiga ameriškega novinarja Sulzbergerja, v kateri je na 643 straneh objavljenih kar 720 fotografij, od teh celo 92 v barvah. Mnoge med njimi so v knjigi prvič objavljene. Za lažje razumevanje ima knjiga tudi 18 zemljevidov bojišč in vojaških operacij. Raziskovalci ameriške založbe »The American Heritage«, ki je založila to knjigo v izvirniku, so brskali za redkimi in pomembnimi fotografijami tudi v Sovjetski zvezi in v zaplenjenih sovravnikovih arhivih. Na teh slikah je strnjeno vse: od pobesnele nadutosti Adolfa Hitlerja in njegovih krvnikov, od strahot, ki jih je povzročal človeštvu njegov vojni stroj, od strahu in žalosti poražencev do žrtev na obeh straneh pa do ure velikega obračuna in miru. Toda najsi bodo slike še tako zgovorne, brez žive besede ne bi mogle povedati vsega. Zato jih spremlja besedilo, ki je bilo napisano prav tako skrbno, kakor so bile skrbno izbrane slike.

Profesor dr. Metod Mikuž je v uvodu k slovenski izdaji zapisal, da to »ni ne vojaška, ne politična zgodovina o drugi svetovni vojni, pač pa blesteče, domiselno, skrbno in z bogatim znanjem in podatki podprto delo, ki presega okvir še tako dobrega žurnalizma in se zato uvršča med najbolj brane knjige o drugi svetovni vojni. Vse mogoče je Sulzberger črpal iz poplave povojne memorarske literature najvidnejših političnih in vojaških osebnosti, temu pa dodal še

lastna pričevanja in domiselne ugotovitve, saj je bil sam med vojno v najpomembnejših središčih in žariščih. Pozorni bralec pa bo dobil tudi vtis, kaj vse bi avtor še mogel pa tudi moral zapisati, a ni in ni povedal. Pri pisanju te knjige izhaja iz zanimivega izhodišča, da so se l. 1933 izoblikovala vodstva treh najmočnejših držav na svetu, ki niso mogla rešiti sveta pred drugo svetovno katastrofo, končuje pa jo z znanim uradnim sporočilom ameriškega vojnega ministrstva ob prvem preizkusu atomske bombe, ki bo »lahko spremeni la vojno, kakor smo jo doslej poznali, ali pa jo za zmeraj odpravila«, in z lastno mislijo, da se je začela atomska dirka, ki še vedno traja, in da je človek iznašel orožje, ki lahko pokonča človeštvo«.

V devetnajstih poglavjih opisuje Sulzberger politično ozračje po prvi svetovni vojni, špansko državljansko vojno, rast nacistične Nemčije, Italije in Japonske. Sledijo pretresljive pripovedi in prikazi začetka druge svetovne vojne, opisi glavnih bojišč in nato razplet te doslej največje svetovne vojne v zgodovini človeštva. V ilustracijo, katerim momentom je avtor posvetil največ prostora in besed, naštejemo naslove nekaterih poglavij: Blitzkrieg, Anglija sama, Arzenal demokracije, Japonska udari, Vojna na morju, Vojna v puščavi, Vojna v Rusiji, Politika svetovne vojne, Protinapad na Pacifiku, Italija, Vojna v zraku, Naskok na evropsko trdnjavo, Uničenje tretjega rajha in Konec vzhajajočega sonca. K vsakemu poglavju je še doda-

no podpoglavje z naslovom »Očividci pripovedujejo«. V njih so objavljeni spomini vojskovodij, vojakov, novinarjev ali ljudi, ki so sodelovali ali doživljali dogajanja, opisana v poglavjih.

Sulzberger med odporniškimi gibanji v Evropi visoko ceni Jugoslavijo, saj je zapisal, da so »Titovi partizani ustvarili najučinkovitejšo gverilsko armado v zgodovini«. To pa je po njegovem tudi praktično vse, razen tistih šest tednov, ki jih je Hitler izgubil z maščevalnim napadom na Jugoslavijo in Grčijo pred napadom na Sovjetsko zvezo. In če se že ta knjiga ponaša z bogatimi dokumentarnimi fotografijami, potem se lahko jugoslovanski bralec upravičeno vpraša (morda mu bo kdo zaradi tega očital osebno ali nacionalno prizadetost), zakaj sta v njej objavljeni le dve fotografiji — barvna popolnoma očitno iz nemških arhivov in črno-bela, na kateri lahko vidimo obešenega civilista na beograjskih Terazijah? Če avtor z veliko skrbnostjo opisuje ameriške vojaške operacije na Pacifiku, v katerih je šlo v bistvu le za to, kdo bo zasedel strateško pomembna otočja v Tihem oceanu, potem bi se lahko spomnil tudi z nekoliko več besedami, številkami in slikami trpljenja prebivalcev vseh evropskih držav, ki so v tisočih iz dneva v dan umirali v »genialnem izumu« Hitlerjevega besnila — zloglasnih koncentracijskih taboriščih.

Sulzberger je znan starejši generaciji kot vojni dopisnik, ki je bil zmeraj tam, kjer je bilo najbolj vroče. Bil je »zraven«, ko so Nemci pohodili Jugoslavijo,

poročal je s fronte v severni Grčiji, bil je priča bitke za Moskvo, gledal razdejanje Monte Cassina, spremljal konferenco v Kairu in Teheranu, srečal Roosevelta in Churchilla ter kopico generalov. Toda to ni Sulzbergerjeva zgodovina. Zanj je delal cel štab raziskovalcev, da bi lahko avtor ustvaril pregledno, zanimivo in pretresljivo sliko druge svetovne vojne. Med vrsticami le tu in tam preblisne njegovo osebno doživetje. V duhu najboljše tradicije novinarstva je Sulzberger zgnel ogromno gradivo v pripoved, v kateri je vsak stavek »nabit« z informacijo, kakor mora biti sleherno dobro poročilo.

Tako generacija, ki je drugo svetovno vojno doživljala, kot tudi generacija, ki je ni doživljala, bo lahko našla v tej knjigi odgovor na marsikatero vprašanje: enim in drugim pa bo, ko jo bodo prebrali in si jo nagledali, bolj jasno, zakaj se je po drugi svetovni vojni tako zasukalo v Evropi in po svetu. Ob koncu naj zapišemo, da je knjiga Cyrusa Leona Sulzbergerja »Druga svetovna vojna« kljub svojim mnogim dobrim stranem in nekaterim senčnim stranem morda napisana s stališči današnjega vojaškega ravnotežja velesil; dokument, ki v ljudeh ne bo vzbujal željo po vojni, ampak željo po miru.

Sulzbergerjevo »Drugo svetovno vojno« je izdala založba Mladinska knjiga, prevedla sta jo Božidar in Majda Pahor, predgovor in strokovni pregled je napisal in opravil prof. dr. Metod Mikuž, opremila pa Nadja Furlan.

M. L.

Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1959—1969

Ob 10. obletnici znanstvenega delovanja je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani izdal bibliografijo, brošuro, ki ima 112 strani. Izdal jo je zato, da bi slovenski javnosti pokazal, kaj je v devetih letih ustvaril bistvenega; kaj in koliko je prispeval v slovenskem zgodovinopisju. Zato je zbral dela, ki so jih napisali sodelavci inštituta.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja se je prek Muzeja narodne osvoboditve razvil iz nekdanjega partizan-

skega Znanstvenega inštituta. V življenje je stopil, ko se je pokazala potreba po širšem in bolj sistematičnem raziskovanju, ne samo dobe narodnoosvobodilnega boja, temveč tudi časa, ko se je začelo razvijati pri nas sodobno delavsko gibanje, to je približno od srede preteklega stoletja naprej.

Rezultate raziskovalnega dela v minulih letih je inštitut objavljал predvsem v svojih publikacijah. Med njimi je treba na prvem mestu omeniti »Pripovedke« Inštituta za zgodovino delav-

skega gibanja. »Prispevki« so revija, ki jo inštitut izdaja že od ustanovitve. Poleg nje je inštitut organiziral ali podprl še nekatere druge izdaje, ki zadevajo njene probleme. Že od vsega začetka je pomagal s sodelavci Vojno istorijskemu inštitutu v Beogradu pri izdajanju zlasti šestega dela »Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov«, ker se prav zvezki tega dela nanašajo na Slovenijo. Na svojo pobudo je odprl zbirko »Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji«. Z Muzejem ljudske revolucije pa sodeluje pri izdajanju Zbornikov in fotografij iz zgodovine delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem. Inštitut je izdal sam ali v sodelovanju s slovenskimi založbami tudi več knjig. Inštitutovi sodelavci pa sodelujejo s svojimi prispevki tudi pri nekaterih drugih zgodovinskih revijah, kot so na primer Zgodovinski časopis, Kronika, Časopis za zgodovino in narodopisje itd. Vse to prikazuje ta bibliografija. Prikazuje pa tudi mnogovrstnost v obravnavanju problemov, ki spadajo v inštitutov delovni koncept.

Nekaj besed o zbiranju in prevzemanju del v inštitutovo bibliografijo. Temeljna misel je bila, da sme bibliografija obsegati le dela, ki so bila napisana oziroma izdana v desetih letih, ko je zavod deloval. Starejša dela inštitutovih sodelavcev niso vključena v bibliografijo. Med sodelavci je treba razlikovati interne in zunanje sodelavce. Dela internih sodelavcev so vključena vsa za

čas, ko in dokler so bili njihovi avtorji člani inštituta, ne glede, kje so izšla. Izpuščena so le dela, ki niso v zvezi s problematiko inštitutovega delovnega koncepta. Pri zunanjih sodelavcih so upoštevana vsa dela, ki jih je izdal oziroma natisnil inštitut. V bibliografiji niso upoštevana dela, ki so jih napisali inštitutovi sodelavci, a so ostala še v rokopisu in so na razpolago javnosti. Prav tako niso upoštevani spomini, ki jih je inštitut zbral, pa niso bili natisnjeni.

Bibliografske enote so razdeljene na tri velike razdelke: A, B in C. Pod A so zbrane enote, ki kakorkoli govorijo o dokumentarnih zbirkah oziroma o ustanovah, ki hranijo dokumentarno gradivo ali organizirajo posvetovanja in razstave o zgodovinskem procesu. Pod B so zbrane enote, ki pričajo o raziskovalnem delu inštitutovih sodelavcev. Pod C so zbrane enote, ki poročajo o raziskovalnih rezultatih katerihkoli avtorjev, ter naposled enote, ki govorijo o poljudnih obdelavah zgodovinskih problemov.

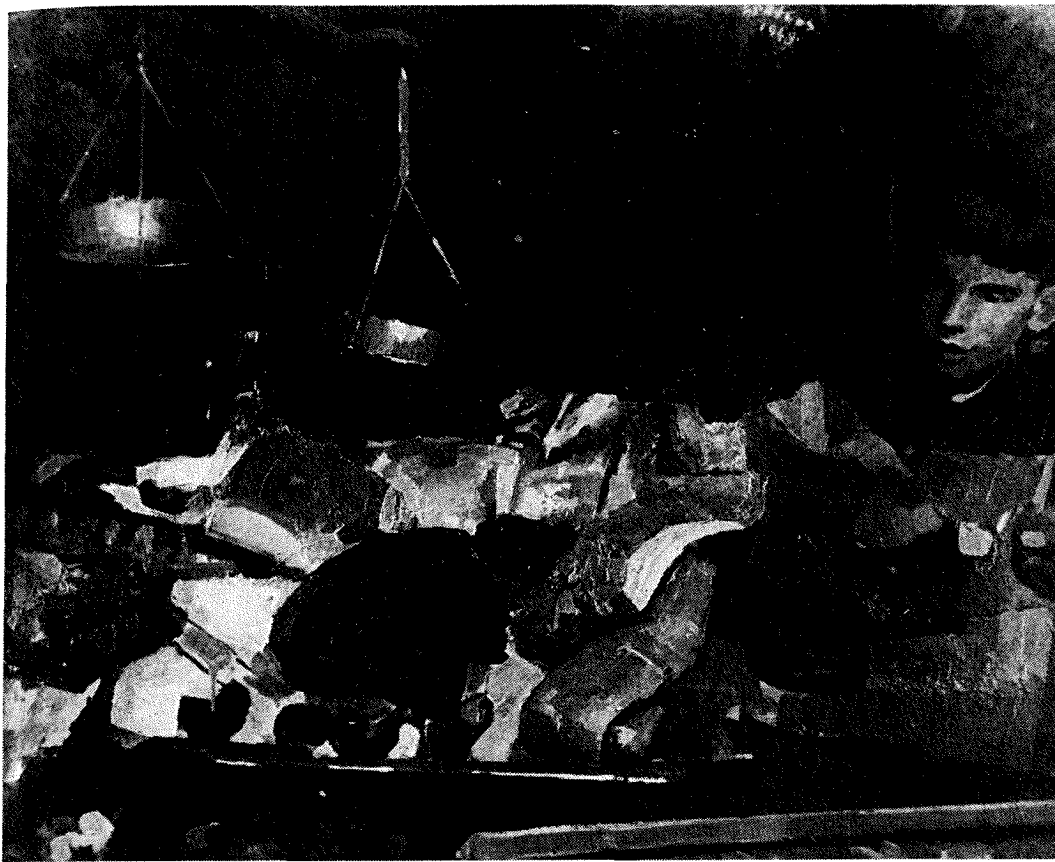
Sestava bibliografskih enot more slehernemu bralcu pokazati mnogovrstnost raziskovalnega inštitutovega delovnega koncepta. Veliko število bibliografskih enot pa kaže na pomemben delavni napor, ki je bil potreben, da so nastala dela, kot jih našteva bibliografija. Kvaliteta napisanih del je seveda zelo različna, saj je med njimi precej zlasti krajših zapisov. Vsekakor pa so med njimi tudi dela, ki pomenijo kvaliteten prispevek k slovenskemu zgodovinopisju.

Ludwig Barring: Vohuni in obveščevalci

Nenavadni položaji v svetu ustvarjajo nenavadne junake. V času, ko si dva vojaška bloka grozita z najstrašnejšim orožjem vseh časov in ko se po vsem videzu da ohraniti mir samo z ravnotežjem v oborožitvi, je nenadoma zamenjal tajni agent svojo dotlej mračno in prezir zbujačo vlogo spletkarja ali celo lopova z bleščečo vlogo junaka. Obdobje po drugi svetovni vojni označuje prej ko slej hladna vojna. Le-te pa si ni moč misliti brez delovanja vohunskih in obveščevalnih služb, ki zbuja v današnjem svetu precejšnjo pozornost in sodi tako med pojave, ki o njih v na-

šem stoletju mogoče največ razpravljajo in pišejo.

V tem delu je Barring zbral in izčrpano opisal številne napete zgodbe iz življenja vohunov in hkrati orisal delovanje tajne diplomacije. Pri tem se ni omejil samo na današnji čas, temveč je segel daleč nazaj v preteklost, tako da so njegovi Vohuni in obveščevalci zakrožena, v prostoru in času zasidrana zgodovina špijonaže od antike do današnjih dni. O tem govorijo že sami naslovi poglavij: Dolga učna doba, Stoletje pustolovcev, Za Napoleona in proti njemu, Pretkana igra polkovnika Redla,

Gojmir Anton Kos: Tihožitje z dečkom, 1948, olje

Preživel je, Mojstrski vohun Richard Sorge, Špionaža in kontrašpionaža v Hitlerjevi Nemčiji, Ruski vohuni v novem svetu, V boju za skrivnost atomske bombe, Polkovnik Wennerström in Hladna vojna v Nemčiji. Uvodoma pa je knjigi dodano aktualno pojasnilo, ki izhaja iz vojaškega položaja, ravno iz tistega ravnotežja v strahotni oborožitvi, ki gotovo ni le ceneno geslo. Kakor v tistih, na pol bajeslovnih časih, ko sta pred sovražni vojski stopila posamična bojovnika, da bi z dvobojem, nekakšno božjo sodbo, preprečila splošni vojaški spopad, tako se je tudi danes, v visoko tehniziranem 20. stoletju, pomaknil v ospredje posameznik. Tajni agent torej ni napredoval po naključju za junaka, temveč na ozadju konstelacije sil, ki mu daje za odločilna dejanja neprimerno več ugodnih priložnosti kot kdaj prej.

Knjiga nas seznaja s prvimi začetki obveščevalstva, skrivnimi, zato pa nič manj srditimi dvoboji starih velesil ter s popolnoma novimi osvetlitvami politike sončnega kralja Ludovika XIV., princa Evgena Savojskega, pruskega Friderika II. in Napoleona Bonaparta.

Nič manj mojstrsko in napeto niso napisana poglavja, ki se ukvarjajo z delovanjem vohunov in tajnih agentov v našem stoletju. Dolgoletno sodelovanje avstrijskega polkovnika Redla z rusko obveščevalno službo pred prvo svetovno vojno, špionaža in kontrašpionaža v Hitlerjevi Nemčiji s poudarkom na delovanju admirala Canarisa, največji vohun 20. stoletja, dr. Richard Sorge, ki je Kremlju sporočil točen dan Hitlerjevega napada na Sovjetsko zvezo, ruski agenti v novem svetu in skrivni boji za načrte prve atomske bombe — so dramatični

vrhunci špionažnega in obveščevalnega delovanja minulih šestdesetih let. V sam današnji čas pa sega poglavje o vrhunskem delovanju švedskega polkovnika Wennerströma, ki je bil vrsto let najtesneje povezan s samim vrhom sovjetske obveščevalne službe.

V mehanizmu modernih obveščevalnih služb, vseeno, katera država ali katera organizacija stoji za njimi, je grozljivo in naravnost satansko to, da človeka, ki jim je ponudil le mezinec, ne spuste več iz svojih krempljev; da v skladu s svojo naravo vsakega vohuna izrabljajo in ožemajo tako dolgo, dokler ne obnemore, ker si pač ne morejo privoščiti, da bi imeli poleg aktivne armade svojih agentov še skrivno opozicijo nekdanjih sodelavcev, ki bi poznali vse zvižace obveščevalnih služb in se jim zato hoteli odreči. Obveščevalna služba je za državo, zoper katero dela, nevarna; za svoje ljudi pa je dostikrat usodna. Število velikih vohunov, ki so po pustolovskem življenju lahko v miru uživali stara leta, je izredno majhno, in tudi če se komu posreči, da se skrije pod tujim imenom daleč od domovine

in prijateljev, živi v kakem odmaknjem kraju, ga nikoli ne zapusti strah za življenje, ker pač preveč ve. Zato velja še vedno staro načelo: Najboljši vohun je vohun, ki je mrtev.

Zgodovinsko utemeljen oris te, prej ko slej pustolovske, nenehnim nevarnostim izpostavljene dejavnosti ne niza dejstev mehanično drugega na drugo, marveč zmerom postavlja v žarišče prikazovanja človeka in bralca podrobno seznanja z nagibi, ki so ga vodili pri njegovem nevarnem delu.

Ludwig Barrington se je rodil leta 1920 na severnem Češkem ter študiral zgodovino in filozofijo, sodi med pomembne sodobne kulturne zgodovinarje, ki si je med Nemci pridobil ime s pravno zgodovinskim delom »Božja sodba in krvnoka roka«. Knjiga »Vohuni in obveščevalci« je napeta pripoved, s to razliko, da ne gre za izmišljene, ampak resnične, čeprav samosvoje zgodbe, ki jih je s trdo roko pisalo življenje.

Knjigo je izdala založba Obzorja, prevedel jo je Andrej Mlakar, vsebino pa smiselno opremil Bronislav Fajon.

M. K.

Jan de Hartog: Junak si bil, Jan Wandelaar

V knjižnici Levstikov hram je Mladinska knjiga izdala v prevodu Mimi Malenškove roman Jana de Hartoga »Junak si bil, Jan Wandelaar«. To je roman o morju, o plovbi po vseh morjih sveta, o transporterjih. Roman pripoveduje o bojih, porazih in zmagah v velikem in neusmiljenem spopadu preteklega in našega stoletja za razdelitev interesnih področij v čezmorski plovbi. To je zgodba o veliki pustolovščini, ki je Nizozemski v minulemu stoletju prinesla prvenstvo v plovbi s transporterji, o komaj kaj manj razburljivem osvajanju, kot so bili osvajalni pohodi zgodovinskih konkvistadorjev. Roman ima še to prednost, da prepričljivo, celo sugestivno pripoveduje o neprestanem človekovem spopadanju z naravo in o večnem nasprotju v njem samem: o človekovi neugasljivi želji po sreči, ki »večno vabi za obzorjem«, in njegovi nezmožnosti, da »bi kdaj dosegel tečaj svojih želja in hrepenenj«. Tako se godi tudi vsem de Hartogovim junakom, ki na transporterjih križarijo po vseh morjih sveta

in večajo slavo ter bogastvo svoje dežele. Usoda teh mož je poosebljena v glavnemu junaku romana, Janu Wandelaarju, večnem zmagovalcu in premagancu.

Pisatelj Jan de Hartog je našim bralcem že znan. Njegovo vojno pomorsko trilogijo »Konvojska kantata« smo dobili pred leti v slovenskem prevodu pod naslovom »Morja široka cesta«.

Jan de Hartog se je rodil leta 1914 v Amsterdamu. Njegov oče je bil protestantski profesor teologije, mati pa dokaj znana pisateljica. Ozračje v tem meščansko kultiviranem in puritanskem domu mu ni bilo pogodu. Zato je komaj 13-leten pobegnil od doma. Takrat se je začela njegova odisejada po morjih. Bil je ladijski vajenec in kurjač, pozneje je dokončal srednjo pomorsko šolo in gimnazijo v večernih tečajih. Pisati je začel leta 1935, prvi uspeh pa je dosegel z »Ladjo brez pristanišča«, ki so jo postavili na deske mnogih evropskih gledališč.

Gojmir Anton Kos: Tihožitje z rdečima vazama, 1957, olje

Med drugo svetovno vojno se je de Hartog, pisatelj in nekdani pomorščak na begu pred nemško tajno policijo prebil iz zasedene Nizozemske v navadnem čolnu skozi dvojni kordon nemških obalnih patroljnih ladij v Anglijo. V novi deželi se je naselil in se poročil s hčerko znanega angleškega pisatelja Priestlya. Zdaj živi in dela v Angliji.

Njegovo razgibano in skorajda pustolovsko življenje je našlo odmev v njegovih delih. Nekateri ga primerjajo z Jackom Londonom pa tudi s Hemingwayem. Morda je res kaj sorodnosti med temi tremi pisatelji, predvsem v doživetosti in prepričljivem dogajanju.

Nizozemska je majhna dežela, vendar so njeni prebivalci ljudje, ki jim

je v krvi boj z morjem in boj na morju. Poznamo jih predvsem kot ljudi, ki so z neskončno vztrajnostjo iztrgali krutemu morju nove površine in so jih spremenili v plodna polja. V pričujočem romanu se srečujemo s trdim življenjem nizozemskega mornarja, tako na morju kot tudi s trdim življenjem mornarja, ko po mesecih in mesecih pripluje v svoje matično pristanišče, ko se za nekaj dni ali mesecev vrne k svoji družini in misli, da je tukaj, na trdnih tleh vse lepo pa se, ko ladijska sirena zatuli k odhodu, mnogokrat vrne na kruto morje razočaran.

Takšen je ta roman: pretresljiv, živ — skratka roman, kakršnega si danes bralec res zaželi.

M. L.

»Ameriška blaginja« ne pridobiva mladih v svetu

Nikogar ne bi verjetno presenetila trditve, da revolucionarni procesi, ki se odvijajo v svetu, niso inspirirani v ameriških sanjah o blaginji. Končno nihče ne pričakuje, da bi se borci za svobodo po Napoleonovi dobi oplajali z idejami Metternicha in tudi Združene države Amerike niso danes s svojo novo sveto alianso, ki označuje »status quo«, veliko večja opora mladim narodom pri njihovih osvobodilnih težnjah. Vedno se vmešava, direktno ali indirektno, kadarkoli gre za družbena vprašanja v vseh deželah sveta od Taivana do Grčije in Gvatemale. Kadarkoli so napadene, se sila in privilegiji lahko oslonijo na sile »Osvobajanja«. V Vietnamu so ameriški bombniki s svojim krvavim sporočilom »bolje mrtev kot rdeč«, prisilili domačine k velikemu vseljuskemu odporu. Zelene barvne so vedno, kadarkoli je ameriški kapital v nevarnosti, pripravljene zamenjati vlade v »banana republikah« ali drugod v Latinski Ameriki.

Kot črni vitezi, oboroženi z nuklearnim orožjem, nadzorujejo Američani vsa morja, kjer oznanjajo, da ne bo nikjer več dovoljena socialna revolucija in da je bila zadnja dovoljena leta 1949 na Kitajskem, medtem ko je bila kubanska povsem zavrnjena. Vietnamski odpor je zbudil navdušenje vse od Hanoja do Saigona, ker je zavrnil ameriško domišljavost in predrznost ter dokazal, da je človeško junaštvo še vedno odtehtalo tehniko, čeprav v svetu gospodari nuklearno orožje. Vietnamska ofenziva leta 1968 je animirala zahodno-evropske študente k akciji, ker je dokazala, da sovražnik ni nepremagljiv. Che Guevara, živ ali mrtev, je postal simbol solidarnosti v mednarodnem merilu v boju proti imperializmu.

Prodajalci ameriških sanj, katerih je po vsej Evropi cela legija, nočejo igrati vloge mednarodnih žandarjev, ali pa jo hočejo spremeniti v domače junaštvo. Bistvo demokracije resničnosti v osebni svobodi ZDA še vedno lahko pokažejo, toda veliko bolj se trudijo prikazati svojo ekonomsko dovršenost, vodstvo v tehnologiji, investicije v intelekt, ki jih dopuščajo široka akumulacija, raven raziskav in upravljanja, kar vse daje zelo visoko produktivnost — skrat-

ka, najvišjo stopnjo bogastva nacije. Mladim revolucionarjem zato zastavljajo retorična vprašanja: »Mar lahko odklanjate kljub vsemu temu ameriški model.« Odgovor ni navkljub vsemu, pač pa zaradi tega. Najbolj zastrašujoča podoba ameriške more je prav v tem, ker s tako velikim številom bogatašev ni moč graditi različne oblike družbe. V resnici so se evropski revolucionarji pridružili obožbam ameriške nove leve; ta ni navdušena nad osvajanjem Lune in kaže s prstom na temne strani ameriške družbe. To so: neenakost, rasizem, kolektivna revščina nasproti posameznim ultra bogatašem, malomarno socialno zdravstveno skrbstvo, zakasnelo ugotavljanje onesnaženja vode in zraka ter skrajni nered v mestih — in za vse to je odgovoren v glavnem sistem ameriške družbe.

Svojim oboževateljem so ZDA razkrile stalne tajne naklone h kapitalizmu. Reklamiranje, kot nova dinamična oblika prodaje, je le način, da se znebiš industrijskih viškov na malo višji ravni, kot je bilo zažiganje kave ob dobrih letinah. Vključno z vojaškimi izdatki vred lahko država porabi eno desetino nacionalnega dohodka za boljši ritem v dobičku. Novejše oblike kapitalizma so veliko manj drastične od prejšnjih. Samovolja posameznih krogov je manj učinkovita, nezaposlenost je relativno majhna, rast življenjskega standarda bolj regularna. Tu seveda ni mesto, da bi razpravljali, če je stabilno to obdobje »po-keynesijskega ravnotežja« v militarizaciji gospodarstva, podaljšano še v mirnodobno obdobje. Bojazen ameriških politikov celo v tem času, ko se še nikjer ne kažejo znaki poraza, če jih tovrsten sistem le ne bo pripeljal do novih nasprotij, je precej velika. Ameriška ekspanzija je naletela doma in v svetu na nasprotovanja. Pozabljeni črnci v človeka nevrednih predmestjih se znova in znova upirajo, ker nočejo biti permanentni reveži v deželi izobilja. Naraščajoče protestno gibanje med študenti in med radikalnim delom inteligence je prav gotovo znak globljega nasprotja med smerjo, ki zastopa ekspanzijo produktivnih sil, in pa drugimi, ki zastopajo družbene potrebe današnjega časa.

»Petrošniška družba« ne izkazuje prave podobe, češ da je poprečen državljan nekronani kralj potrošnje. Čeprav njegove materialne razmere v mnogem do potrujujejo, je še vendar moderen človek, odtujen proizvajalec in zelo sposoben kupec, nezadovoljen s svojim prostim časom in užitki, z zelo malo nadzorstva nad svojo okolico. Proizvajalec družbe, katerega vodi industrijski in ekonomski profit, bi bil zanj veliko točnejša oznaka. Zato so problemi, kot so onesaženje zraka in vode ter razpadanje revnih četrti, rešljivi delno le takrat, kadar postanejo neznosni. Moderni kapitalizem se je dovolj spremenil v metodah in oblikah, da se pokaže nedonosen, kadar je pod pritiskom, toda še vedno je ohranil svoje bistvo. Profit je ostal edina gibalna sila, ki pa je resnično nezmožen soočiti se s kolektivnimi ali individualnimi problemi naše družbe iz kateregakoli drugega zornega kota. Zavestno ali nezavestno so proti temu in samo proti temu usmerjeni vsi protesti.

Podobnost nekaterih pojavov na obeh straneh Atlantskega oceana je povsem naravna. Anglež, Francoz ali Zahodni Nemec, potujoč po ZDA, je manj začuden nad kontrasti kot pa podobnostmi. Občutek ima, da potuje po svoji lastni domovini, v bližnji ali daljni prihodnosti. Najbolj politično usmerjeni med njimi so lahko začudeni le nad tehnološkim napredkom, vendar vseeno prepričani, da ga bodo tudi sami slej ali prej dosegli. Zavedajo se, da je to njihov neizbežni jutrišnji dan, razen če se Evropa ne bo usmerila v drugo obliko družbenega razvoja. Grenka nasprotja med »Evropejci« in »Antievropejci« so povsem brez pomena v tovrstnih razpravah. Nasprotja, ki so se pričela porajati, se razširjajo čez kontinent, ne da bi se ozirala na nacionalne meje. Evropski nezadovolj-neži, ki usmerjajo svoje poglede v bodočnost, podajajo roko novi ameriški levici. V zahodni Evropi se razhajajo mnenja le v tem, da so eni za socializem in drugi, ki optirajo za ameriški model družbe. »Vse drugo je le literatura!« Ni bilo povsem slučajno, da so ameriški politiki med francosko majsko krizo leta 1968 trepetali za usodo golizma. Zaslutili so, in to upravičeno, da so sile, ki se borijo proti golizmu, prav iste, ki nasprotujejo bodoči evropsko-ameriški povezavi.

Nasprotja so danes že mednarodna in prav takšna je tudi solidarnost. Revolucionarne »grupe« po vseh deželah zahodne Evrope usmerjajo svoje poglede predvsem v dežele tretjega sveta, proti vietnamskim osvobodilnim gibanjem ali latinsko-ameriškim gverilam, ki se borijo proti ameriškem imperializmu tako rekoč golo-

roki. Danes opažajo tudi že mlade ameriške radikale, ki so pričeli biti prav enako borbo na domačih tleh. Obenem pa so ob tem iskanju odkrili še svojo lastno neodvisnost in posredno vlogo.

V razpoloženju bi prav lahko iskali nekakšno zvezo med sedanjim časom in sredino 19. stoletja v Evropi. Tudi tedaj je bil klic dneva — solidarnost. V obdobju tako imenovane »Pomladi narodov« so borci za nacionalno osvoboditev potovali iz dežele v deželo in oznanjali »vaho in našo svobodo«. Toda, naj mislijo danes policaji karkoli hočejo, direktne intervencije so še vedno zelo redke, hkrati pa število odločnih in bojevitih raste iz dneva v dan. Evropski študentje in delavci pozdravljajo svoje tovariše prek Atlantika z novim sporočilom: »Proti vaši sedanjosti in za našo bodočnost.«

Zahodni veter, vzhodni veter... Nič novega ni v srditih reakcijah evropskih radikalov proti amerškemu intervencionizmu, niti v njihovem sovražnem odklanjanju ameriške družbe. Resnična novost je to, da je Sovjetska zveza povsem izgubila svojo vodilno vlogo. Med francosko krizo so delali veliko primerjav z boljševiškim oktobrom, toda nihče tega ni istovetil s sedanjim političnim vodstvom, ki je le birokratsko nasledstvo Stalina. Ta antagonizem ali indiferentnost do sovjetskega modela družbe — za nekatere revizionistična, za druge stalinistična, za tretje pa irelevantna — je tako karakteristična za majske dogodke v Franciji. Prav zaradi tega pa ortodoksni komunisti niso vključeni vanje, saj so jih že od vsega začetka napačno ocenili. Tudi ortodoksni komunisti na zahodu se izogibajo prikazovati Sovjetsko zvezo kot neki primer idealne družbe. Posebno so previdni v idealiziranju vzhodnega bloka in njegove dobromerne politike po sovjetski invaziji na Češkoslovaško.

Pomlad leta 1968 je razbohotila neko sožitje med Parizom in Prago, toda upanja so bila v kali zatrta. Francoska kriza se je plegla, vsaj tedaj, ko so sovjetski tanki 21. avgusta zavzeli Prago in njihova invazija je označila začetek konca skupnega poskusa čeških študentov in delavcev za pravičen boj. Praški epilog je prišel za francoskim dejanjem in zato nanj ni mogel vplivati ali ga spremeniti. Toda vplival je na celotno evropsko obzorje. Češka tragedija je vrgla novo luč na problem rušenja stalinizma v vzhodni Evropi. Pokazala je nujnost upanja, da ostanejo socialisti v sovjetskem bloku trdno povezani med seboj, hkrati pa, da bo verjetno navdih za bodočo obliko evropske družbe prišel ponovno z vzhoda, samo bržkone drugačen, kot je bil polpretekli!

Današnje stanje v Nigeriji ne obeta nič dobrega

»Mar mislite, da se je pričelo vse tam, kot pred bratomorno vojno?« me je presenetilo vprašanje taksista, ki me je peljal iz letala na letališču Ikeja v Lagos. To vprašanje je tudi mene vznemirjalo ves čas poleta do Nigerije. Takoj je nadaljeval: »Veste, kaj nas trenutno najbolj privlači: posli in komercialna vprašanja kot pred vojno...«

To je res, kajti povsod, kamor sem prišel, sem opazil, da se večina nigerijskega ljudstva predaja komercialnim poslom in v glavnem mestu je državljanska vojna z odpadniško Biafro le še žalosten spomin. Videti je, kot da je vse ljudstvo zgrabila neke vrste obsedenost za vsako ceno nadomestiti zamujeno. Skrbi jih edino le, če se bo še kdaj vrnilo »zlatno obdobje« njihove cvetoče trgovine. S tem vprašanjem se muči večina civilnega prebivalstva, kot tudi vojaška vlada v Lagosu. Vlada poleg tega ponavlja tudi večno frazo: združiti vse Nigerije, da bodo lahko skupno obnavili deželo.

Poglavitna štiri vodila nigerijske vlade so trenutno: združiti vse ljudstvo, rehabilitirati, rekonstruirati in vse urediti tako, kot je bilo nekoč. Vodila so nujna in jasna, le če jih bo sedanja nigerijska vlada zmožna rešiti. Če bi resno delala za združevanje vsega ljudstva, potem bi ostala tri vodila temu sledila sama od sebe. Toda, žal, moramo ugotavljati, da so to več ali manj le papirnati načrti in v deželi raste napetost, namesto da bi po končani vojni upadala. Le malo nekdanjih Biafrčanov se je kakorkoli postavilo na noge. Delegacija Mednarodne lige Rdečega križa je ob svojem obisku v Nigeriji 14. maja letos ugotovila, da je še najmanj 19.000 Biafrčanov podhranjenih. Za to nosijo del krivde tudi »nekdanji uporniki«, ki bolj skrbijo za koristi nigerijske vlade, kot pa za izpolnjevanje obljub osrednje vlade, da naj poiščejo delovna mesta za vse bivše funkcionarje. Zato je danes še vedno 40 do 60 odstotkov delovnih mest nezasedenih, ali bolje rečeno, 90 odstotkov bivših uslužbencev — Biafrčanov še ni zasedlo svojih delovnih mest. Po Lagosu zato kroži rek, ki ni nikomur v čast: »Nihče še ni umrl!« V takih okoliščinah bo vlada le težko kmalu izpolnila svojo obljubo. Potrebno je prav resno računati, da bo »tiha večina«, ki predstavlja velik del secesionističnih prebivalcev, ostala vdana nekdanji vladi. Zato bi bilo potrebno omogočiti jim čimprej kakršnokoli zaposlitev, da bi se počasi umirile tihe sovražnosti, ki lahko slej ali prej spet izbruhnijo v krvave pokole. V tem so si edini tudi številni funkcionarji osrednje vlade.

Pred to zelo delikatno situacijo je Gowonova vlada storila nekaj ukrepov, ki naj bi stvari vsaj delno uredili. Toda žal, Biafrčani so se razdelili v tri različne skupine.

Veliko je bilo takšnih funkcionarjev, ki so se med vojno toliko eksponirali, da niso mogli prevzeti nikjer drugega delovnega mesta, razen v sredini, ki jih je poznala, to je med svojimi somišljeniki na ozemlju nekdanje Biafre. Tu so lahko pokazali svojo dobro voljo za sodelovanje.

Nekaj je bilo tudi takšnih funkcionarjev, ki so morali zaradi osebne varnosti zapustiti svoja nekdanja delovna mesta in zaprositi za premestitev v vzhodne predele Nigerije.

Res številni pa so tisti, ki so odšli iz svojih delovnih mest in takoj po vojni prezrli »politiko odprtih vrat« osrednje vlade. Ti se seveda najteže vrnejo na nekdanje položaje. Težko jim je najti tudi kakršnokoli zaposlitev. In žal, teh je največ. Zato se v glavnem zadržujejo v srednjah plemena Ibo, kjer jim nudijo, če le morejo, najnujnejše gostoljubje, vendar je za zdaj še malo takšnih Ibovcev, ki bi to zmogli. Tako se ta številna množica seli iz kraja v kraj, trpi lakoto in nima najosnovnejših življenjskih potrebščin.

CIVILNO PREBIVALSTVO KAŽE VELIKO NESTRPNOST

Obiskal sem generalnega sekretarja ministra za ekonomski napredek dr. Okonja; ta mi je razložil, da je minister že nekajkrat potoval na bivše biafrsko ozemlje, kjer se je pogovarjal z namestnikom federalne vlade, kako bi rešili vsa sporna vprašanja in čimprej vzpostavili resničen mir. Oba se dobro zavedata tega; dokler ne uredi ekonomskih vprašanj in ne nasitijo in zaposle številnega ljudstva, toliko časa ne bo reda in miru v deželi.

Toda vsi politiki so si prav neverjetno edini, da bi morali generalu Gowonu zelo hitro prikazati položaj in spet za vsako ceno vzpostaviti civilno vlado, ker so mnogi mnenja, da bi edino takšna vlada lahko prinesla deželi mir. Aminu Kano, zvezni komisar za komunikacije, mu je to tudi že povedal, toda naletel je na nerazumevanje. Gowon se verjetno boji, da bi izgubil svojo oblast, če bi razpisal volitve, zato je le odvrnil, da pride vse na vrsto, tudi civilna vlada...

Zaradi tega postaja ljudstvo, tudi Nigerijci, zvesti federalni vojaški vladi, nestrpnost. V deželi je še danes prepovedano vsako politično gibanje in vse stranke. Zato se nehote ozirajo po funkcionarjih, ki bi

bili sposobni v kakršnemkoli položaju vzpostaviti civilno vlado in zagotoviti vse ustavne pravice, da bi dežela spet zadihala kot nekoč.

Eden najbolj resnih kandidatov »velike molčeče večine« Nigerijcev je nekdanji predsednik Awolowo, ki je pri ljudstvu zelo priljubljen. Zanj večina meni, da bo znal ujeti svoj politični trenutek in stopiti na čelo države.

TAJNE POLITIČNE GRUPACIJE

Z Awolowo se zadnje čase veliko družijo tudi Antony Enahoro, njegov nekdanji bližnji sodelavec. Govori se, da mislita ustanoviti novo stranko. Če se bo to res zgodilo, bo to velika zmotna, kajti zelo težko bodo Ibovci odpustili svojim voditeljem ponovno separatistično politično delovanje spriču obupnega krvnega davka, ki so ga morali plačati zaradi svojih voditeljev v nedavni vojni. Neki Ibovec mi je rekel: »To je velika nehvaležnost, ker store zelo malo, da bi nam pomagali v današnji situaciji.«

V vzhodni pokrajini pa se danes ukvarjajo le z vprašanjem rekonstrukcije. Oči vseh so uprte v novo vlado, ki naj bi jo konstituiral Ukpabi Asika, ki zbira okrog sebe nekdanje sodelavce, kot so profesor Sam Ikoku ter dr. Arikpo, vsi iz pokrajine Calabar. Če bo ta trio v bližnji prihodnosti res zavladal v vzhodni pokrajini, bo imel tudi zelo močno politično zaledje v mladih intelektualcih, ki jih je največ v tej pokrajini, in bi se lahko kaj kmalu politično afirmirali.

Politiki, ki jih poleg Awolowa največkrat omenjajo kot protagoniste za krmilo države, pa so vsi iz severne pokrajine, ki je bila med državljansko vojno najmanj kompromitirana. Tak je Aminu Kana, minister za telekomunikacije, ta je februarja letos obiskal vse dežele, ki so pomagale Nigeriji v triletni vojni in se jim zahvalil za pomoč. Nadalje Jusufa Maitama Suleja, ki je danes star trinštirideset let ter zelo soliden in trezen politik. Tretji človek pa je Joseph Tarka, ki je odločno

nasprotoval nekdanjemu režimu Tafawa Balewe ter je znan po tem, da se je že nekajkrat sprl z generalom Gowonom zaradi etničnih vprašanj.

Takšno je politično stanje v Nigeriji šest mesecev po končani vojni. Seveda pri tem ne smemo pozabiti »afriškega slona« generala Gowona. Njegovi sodelavci mu zelo zamerijo, da še vedno ni mogel ali znal vzpostaviti resnične federacije. Zamerijo mu tudi, da se preveč zanaša na mnenje trdega vojaškega vodje Hasana Katsina, ki vodi preveč vojaško politiko v deželi, kar je zelo nevarno.

Sicer pa življenje spet počasi, počasi prihaja v to opustošeno deželo.

Fotografije generala Gowona so obešene povsod in pod njimi piše GOWON — GO ON WITH ONE NIGERIA (Ustvarja enotno Nigerijo). Ta rek je moto pesmi, ki jo prepevajo po lagoških barih.

Stari taksist, ki me je peljal nazaj na letališče, mi je zaupal, medtem ko me je vozil po novi cesti, ob kateri so stali križi, ostanki vojne, da v Lagosu obnavljajo stare in iz dneva v dan odpirajo nove hotele, igralnice, zabavišča. V deželo prihaja tudi nekaj tujcev — seveda najbolj pogumnih. Da so v Lagosu poimenovali najlepšo ulico po generalu Gowonu ter še in še. Drobne zanimivosti, ki so mi izpopolnile sliko današnje, ne preveč vesele in srečne Nigerije, kjer se prav gotovo vojna še ni končala, preteklo pa bo veliko časa, če bo dosti dobre volje, da bodo zacelili številne krvaveče rane.

Toda general Gowon je in ostaja vojak — še vedno stanuje in se je odločil, da bo tudi naprej stanoval v vojašnici »Doddan Barracks«, medtem ko je njegova predsedniška rezidenca še vedno prazna in bo verjetno ostala tudi v bodoče. Malo je verjetno, da bi se v dveh ali treh letih položaj v Nigeriji, kot je videti danes, spremenil na bolje, če se ne bo celo poslabšal. Tudi za takšna sklepanja je veliko možnosti.

JEUNE AFRIQUE 7. 7. 70.

Oman z Muscatom — dežela v kameni dobi prehaja počasi v moderni čas

Mlada gverila v najbogatejšem, a najbolj zaostalem koncu Perzijskega zaliva — v Omanu z Muscatom — si počasi, a gotovo pridobiva ugled kot edina napredna sila, ki ima trden namen pripeljati deželo iz kamene dobe vsaj v srednji vek. Okostenela vladavina sultana in njegove številne družine izgublja vajeti iz rok.

Oman z Muscatom je na svojem ozemlju leta 1967 načrpal, seveda prek tujih družb, tri milijone ton nafte, leta 1969 pa že 16 milijonov ton, medtem ko cenijo letošnjo proizvodnjo na 24 milijonov ton. Vsi tuji strokovnjaki trdijo, da je pod puščavsko plastjo pravo petrolejsko morje. Dežela pa nima nobene ceste, nobene šole,

niti gospodarskega plana ali proračuna. Dežela je velika kot Francija, a le s 750.000 prebivalci, ki še vedno žive dobesedno v kameni dobi. Zanje se ni ničesar spremenilo, čeprav imajo tako zelo bogata naftna polja.

Pred kratkim je 60-letni sultan Said ben Taimur obljubil, da bo odstopil v korist svojemu sinu Kabusu. V tridesetih letih svoje vladavine stari sultan sploh ni imel svoje politike za svojo deželo, marveč je le kaznoval tiste, ki bi se kakorkoli upirali. Še danes so ječe polne. Malo mu je bilo mar, kako živi njegovo ljudstvo. Raje se je zabaval po londonskih nočnih zabaviščih, katere je poznal bolj, kot svoje glavno mesto. Pred kratkim je izgubil popolno oblast nad delom dežele — Dofarjem, ki ga že drže v rokah gverilci, združeni v Fronti za osvoboditev Perzijskega zaliva.

Poleg tega je drugo največje mesto Salalah že dve leti pod nadzorstvom osvobodilnih čet. Sultan meni, da tega mesta sploh ni mogoče več osvojiti z orožjem in vojsko, ki jo ima danes na razpolago. Ko bodo tudi britanske čete zapustile Perzijski zaliv, potem bo celo vprašanje, kaj bo z dinastijo.

Danes sultana še vedno ščitijo čete njegove veličanstva britanske kraljice, ki so mu postavile tudi svojega oficirja Hugh Oldmana, z vlogo obrambnega ministra v Omanu z Muscatom. On se skupno z britanskimi četami bori proti osvobodilnemu gibanju. Iz vrst domačinov je postavil pet brigad »Oman Levis«, ki bodo kaj klavrna obramba sultanove moči, ko jih ne bodo več ščitila britanska letala in tanki.

Angleško vzgojeni Oldman si na vse kriplje prizadeva, da bi še z zadnjimi močmi obdržal Oman v svojih rokah. Po njegovem mnenju je Dofar za vedno odcepljen od Muscata in za sultana nima nobenega pomena še naprej vztrajati, da je to del njegovega ozemlja. Oldman namreč računa, da bo tako veliko lažje obdržal neokrnjene meje Omana z Muscatom, kajti

gverila, po njegovem mnenju, ne bo mogla in si ne bo drznila prekoračiti velike in nevarne pustinje Rub'el-Khali. Poznavalci omenjene pustinje jo imenujejo peščeni pekel, ki je nikakor ni mogoče prekoračiti. Gverilci domačini pa imajo povsem drugačne načrte in mnenje o Rub'el-Khaliju.

Navzočnost gverile pa je spremenila v Omanu z Muscatom tudi način gledanja tujih petrolejskih družb na domačine. Letošnje leto so odkrili pravo čudo v deželi — zaostalost, do sedaj je bilo videti, da so se menili le za svoje posle, ker so se čutili zelo varne. Royal Dutch družba, ki načrpa 83 odstotkov nafte, je pred tedni obljubila, da bo na svoje stroške pospešila razvoj dežele.

Mogoče bodo to pot domačini res dobili od vsega tega kakšno drobtinico. Skopost starega sultana je bila vsesplošno znana. Dobiček, ki ga je prejemal od tujih petrolejskih družb, je zaklepal v svoje zakladnice ali nalagal v tuje banke, nihče od podložnikov pa ni smel nikoli izraziti niti ene prošnje za denar, pa naj bi šlo za javne ali privatne zadeve. Domačini radi trdijo, da prestol v resnici ni v nevarnosti šele sedaj, ker je že dolgo popolnoma podminiran; potrebno je le prižgati vžgalico, pa bo šlo vse v zrak.

Clovek, ki bo v kratkem zasedel prestol Omana z Muscatom, je sultanov sin Kabus ben Said. Star je 29 let, končal univerzo v Oxfordu ter vojaško akademijo v Sandhurstu, služil vojaški rok v angleški vojski v Zahodni Nemčiji. Mladi princ ima v svojem programu popolno iztrebitev gverilskega gibanja na vsem ozemlju Omana z Muscatom, kar mu verjetno ne bo uspelo. Poznavalci razmer trdijo: čeprav je malo liberalnejši od svojega očeta, ker ima celo tranzistor, ne bo mogel spremeniti toka dogodkov na ozemlju ob Perzijskem zalivu. Stoletja tlačeno in zaostalo ljudstvo ne bo več dovolilo, da bi sultani ali tujci grabili njihovo bogastvo.

L'EXPRESS 6—12. 7. 70.

Se bo ponovno vnela vojna na Bližnjem vzhodu?

Naslovi časopisnih člankov povedo le del resnice o stanju na Bližnjem vzhodu. Kako si ustvariti sliko po naslovih: »Nov izraelski napad je segel globoko na sirjsko ozemlje«... »Še ostrejši napadi vzdolž Sueškega kanala«... »Gverilski napadi na Izrael«... itd.

Ker bi želeli vsaj malo več zvedeti o resničnih dogodkih na Bližnjem vzhodu,

smo naprosili za mnenje znanega eksperta za to področje — Johna Lawa, ki se že vrsto let mudi na tem ozemlju:

Vprašanje: Videti je, da se spopadi na Bližnjem vzhodu med Izraelci in Arabci vedno bolj širijo. Menite, da bo spet izbruhnila velika vojna?

Odgovor: Vse je odvisno od časa. Trenutno je videti, da se bodo boji z neodloč-

Gojmir Anton Kos: Smaragd in rubin, 1969, olje

nimi izidi najbrž še nekaj časa nadaljevali. Toda kolikor bolj bo čas tekkel, toliko bolj bo postajala napetost vse bolj prekipelajoča, kot se je to često dogajalo v zadnjih dveh letih.

Menim, da bo na koncu to le privedlo do nove velike vojne. In če bo ta trenutek resnično nastopil, bodo mnogi opazovalci spet menili, da so zanj vzrok prejšnji izraelski nemiri, kot je bil to leta 1967. Arabci danes niso sposobni sami voditi obsežne vojaške operacije in vprašanje je, če bodo Izraelci čakali trenutek, ko se bodo Arabci toliko okrepili.

Ob tem, da sovjetska letala branijo egipčanski zračni prostor, se res zastavlja to vprašanje, toda v preteklosti so bili Izraelci znani po tem, da so se spustili v

zelo nevarne operacije, in verjetno so še vedno zmožni se lotiti česa podobnega.

Vprašanje: Zakaj pravite, da Arabci sami niso zmožni voditi velike operacije?

Odgovor: Zato, ker nimajo resničnih ofenzivnih možnosti, kot jih imajo Izraelci. Sovjetske rakete SAM-3 in MIG-21 letala so v osnovi defenzivno orožje. MIG-21 s piloti ali brez njih niso sposobni prenašati bomb iz Egipta nad Izrael in se vrniti.

Vprašanje: Je sovjetska pomoč arabskim deželam od junijske vojne leta 1967 spremenila ravnotežje sil na tem področju?

Odgovor: Menim, da Arabci ne vidijo spremembe. Res pa je, da je veliko preprirov okrog tega termina »ravnotežje sil« in kaj ta v resnici pomeni. Arabci se smejejo temu, kako mi uporabljamo to frazo v

zvezi s številom orožja, kajti oni pravijo: »No, kako pa naj pomeni ravnotežje sil, če Izrael nadzoruje 24.000 kvadratnih milj arabskega ozemlja? To je veliko bolj nagnilo ravnotežje sil nam v prid.«

Vprašanje: Bodo Arabci skušali popraviti to situacijo? Ali pa menijo, da niso bili oškodovani?

Odgovor: Nikdar se ne bodo čutili pomirjene, dokler jim bodo Izraelci »sedeli na prsih«, kot sami temu pravijo. To se pravi z drugimi besedami, da se nikdar ne bodo pomirili, dokler bodo Izraelci okupatorji njihovih ozemelj.

Vprašanje: Mar številni ljudje širom po svetu zato obsojajo dejanje Nixonove pomoči Izraelu, zlasti letala fantom?

Odgovor: Da. Arabcem se to zdi, kot da ZDA poskušajo pomagati Izraelu, da bi obdržal okupirana ozemlja, ker to odvrča Izrael, da bi se vse rešilo po mirni poti.

Vprašanje: Mar lahko predvidite, kolikšna bo reakcija?

Odgovor: Poleg vedno hujših napadov in požiganja naselij se čutijo tudi znaki, da bo še več arabskih vlad — Libanon, Jordan in verjetno tudi Saudska Arabija — pretrgala diplomatske stike z ZDA. Večina drugih je to že storila. Na koncu bo mogoče izmed vseh arabskih dežel le še Tunizija obdržala diplomatske stike z ZDA.

Vprašanje: Kaj bi se v tem primeru lahko zgodilo z ameriškiimi privatnimi investicijami?

Odgovor: Na Bližnjem vzhodu je razmeroma zelo malo ameriških privatnih investicij, razen v petroleju. Menim pa, če bi arabske dežele odpovedale sodelovanje ali nacionalizirale petrolejske družbe, bi bolj prizadele same sebe, kot pa sovražnika. Zato mislim, da tega ne bodo storile.

Vprašanje: Kaj natančno Arabci sploh hočejo?

Odgovor: Voditelji glavnih arabskih dežel hočejo, da Izrael zapusti ozemlje, ki si ga je prilastil v šestdnevni vojni. V zameno za to, trdijo, so pripravljeni takoj pričeti pogajanja, vendar le prek mirovnih zagotovil, ki jih nudijo čete ZN. Pripravljeni so priznati Izrael in njegove meje pred pričetkom vojne ter dovoliti izraelskim ladjam, da plovejo skozi Sueški kanal in Arabski zaliv.

To so tudi glavna načela resolucije ZN, ki so jo sprejeli novembra 1967. leta in za katero so glasovale tako ZDA kot SZ.

Vprašanje: Zakaj se potem stvari ne pričnejo reševati s te plati?

Odgovor: Na obeh straneh je bilo veliko trmoglavosti. Vendar je danes vsem jasno, da so Izraelci kazali ves čas veliko manj pripravljenosti za pogovore kot pa Arabci. Arabski voditelji so svojo pripravljenost pokazali tako pred ZN kot tudi v

pogovorih s predstavniki ZDA, češ, naj umaknejo svoje čete, ki jih naj takoj nadomestijo čete ZN. Predložili so povsem podrobne načrte, kaj so pripravljeni dati v zameno.

Na drugi strani pa Izraelci niso še nikoli povedali svojih pogojev. Nikoli niso vztrajali, češ da so to izraelske dokončne meje in da so edino varne, ker se prav dobro zavedajo, da meje, ki niso naravno pogojene, niso nikoli sprejemljive državne meje. Odločno pa zavračajo posredovanje ZN ali štirih velikih sil in vztrajajo pri direktnih arabsko-izraelskih pogovorih: »Pogovarjajmo se neposredno, pa bomo videli!« To je seveda z izraelske strani dobra taktična poteza, vendar nesprijemljiva za Arabce.

Res je, da so Arabci ves čas zavračali neposredne pogovore z Izraelom, to pa zato, ker so se prepričali: dokler Izrael drži v svojih rokah arabsko ozemlje, toliko časa se ne morejo sestajati kot enakopravni partnerji, ampak samo iz vljudnostnih razlogov. Arabci ne morejo razumeti, kako naj pričakujejo razumevanje z izraelske strani na neposrednih pogovorih, ne da bi le-ti zahtevali ali postavljali pogoje, kajti nihče izmed arabskih voditeljev ni pozabil, da je Izrael zavzel Jeruzalem, ne da bi se bil oziral na kakršnekoli mednarodne sporazume ali določila. Poleg tega so visoki izraelski funkcionarji javno izjavljali, da Izrael ne bo nikoli vrnil Golanske planote in Gaze ali prepustil svoje nadzorstvo nad Šarm el Šeikom v Akabskem zalivu.

Vprašanje: Kadar govorite o Arabcih, imate pri tem v mislih Naserja kot njihovega najvidnejšega voditelja?

Odgovor: Res je Naser glavna osebnost v arabskem svetu, poleg tega pa je še voditelj najbolj številne nacije med Arabci. On je tudi edini mož v vsem arabskem svetu, ki ga gledajo bolj ali manj kot voditelja vseh Arabcev. Niti ena izmed držav arabskega sveta ne bi nikoli podpisala pogodbe z Izraelom, če ne bi bilo poleg Naserja. In nasprotno, menim, če bi on podpisal pogodbo, potem bi jo bili pripravljeni podpisati vsi, celo Jordan bi se jim priključil.

Vprašanje: Kaj pa arabska gverila? Mar narašča njihov vpliv?

Odgovor: Zadnji krvavi nemiri v Jordanu, kjer so si komandosi praktično izborili sodelovanje pri vodenju dežele skupno s kraljem Huseinom, kažejo, kako zelo raste njihov vpliv in kolikšna je njihova moč.

Zelo pomembno je vedeti, da si ti ljudje ne žele, da bi se Izrael popolnoma umaknil iz zasedenih ozemelj. Kajti Izraelci bi hoteli nadomestiti s svojimi palestinskimi ljudmi in tako osnovati državo, ki ne bi

bila židovska, kjer pa bi, kot sami trdijo: »Židje, kristjani in muslimani živeli skupaj enakopravno.«

Zato nobena od palestinskih gverilskih političnih grupacij ne odobrava načrtov, ki jih kujeta Naser in Husein med seboj, kajti ona dva zahtevata, naj Izrael vzame s seboj vse palestinske begunce, ki se žele vrniti, toda naj ne rušijo izraelske države.

Vprašanje: Če bi arabske države podpisale pogodbe, menite, bi lahko prisilile palestinske gverilce, da bi jo sprejeli?

Odgovor: Mislim, da bi bilo to razmeroma lahko pred dvema letoma. Mogoče bi jim letos še kako uspelo, vendar bo vse težje in težje. Med oboroženimi spopadi v začetku letošnjega junija bi mogoče kralju Huseinu uspelo uničiti del palestinskih gverilcev, če bi bil pripravljen dovoliti svojim armadnim poveljnikom, da zaprejo vse dostope. Toda prišlo bo verjetno do tako hudega prelivanja krvi, kot ga arabski svet v svoji moderni zgodovini še ni poznal. In če kralj Husein ne bi bil toliko človeški kot je, zakaj naj bi to počel? Ne vidi nobenega pametnega razloga, da bi brez mirnih pogovorov komandos s silo pridobili od Izraela nazaj tisto, kar je vzel Palestincem in Jordancem.

Tedaj pa, ko bo z Izraelom sklenjena mirovna pogodba, bo imel vzrok držati komandose po strani. V glavnem se niso zedinili zaradi taktike, ne pa zaradi ideologije. Številne akcije komandosov proti Izraelu potegnjejo za seboj povračilne akcije, ki prizadenejo jordansko ljudstvo veliko bolj kot Izraelce. Kadar komandos ob meji izstreljujejo rakete proti Izraelu, tedaj velikokrat padajo na jordansko civilno prebivalstvo ali celo na jordanske vojaške enote, ki potem prestrežejo še izraelske protinapade. Številnim komandosom, ki danes živijo na ozemlju Izraela, ni veliko mar: »Mi smo zgubili svojo domovino, zakaj je ne bi še vi?«

Enako čutijo tudi mnogi komandos v Libanonu, katerih število je od letalskega napada na Beirutskem letališču pred 18 meseci naraslo za desetkrat.

Vprašanje: Kje dobivajo palestinski komandos svojo orožje?

Odgovor: V glavnem je sovjetske in kitajske izdelave. Toda ne smete pozabiti, da je to orožje izdelano za gverilsko uporabo. Gverilci navadno nimajo letal ali težke artilerije. To je mogoče tudi eden od vzrokov, da bo na koncu le imela besedo jordanska armada.

Vprašanje: Je sovjetska vojaška pomoč Egiptu v letalih in raketah SAM-3 prinesla kakšne važne spremembe v izraelski vojaški taktiki?

Odgovor: Zelo velike spremembe. Odkar so sovjetski piloti na egipčanskem ozemlju,

so Izraelci opustili svoje pogoste napade globoko na egipčansko ozemlje, kar je Naserja najbolj skrbelo.

Sovjetska pomoč je zavrnila izraelske bombnike, da niso več vdirali na egipčansko ozemlje in vsem Arabcem se zdi povsem logično, da Egipčani s to pomočjo preprečujejo nadaljnje bombardiranje Kaira. Izraelci pa na drugi strani trdijo: »No, naše bombardiranje Kaira je bilo nujno potrebno za vzdrževanje ravnotežja na Bližnjem vzhodu.« To pa Egipčani kaj težko sprejmejo, kajti kar Izrael trdi, se je dejansko obrnilo proti njim, ker ne morejo več bombardirati Kaira.

Vprašanje: So Egipčani bombardirali Sinaj?

Odgovor: Da, toda oni to tolmačijo drugače. To je boj za lastno ozemlje, kajti Sinaj je in bo ostal egipčanski, ne pa izraelski.

BI SE OB TEM LAHKO SPRLI TUDI ZDA IN SZ?

Vprašanje: Mar vidite kakšen vzrok, da bi se ZDA lahko vznemirile zaradi naraščajoče sovjetske vojaške navzočnosti v Egiptu?

Odgovor: Vem in sem globoko prepričan, da so ZDA zelo vznemirjene. Kajti očitno je, da vse to ne more preveč razveseljivati ZDA, zlasti pa če resnično raste vojaška moč SZ v Egiptu.

Na drugi strani pa je videti, da se bodo ZDA enkrat za vselej morale odločiti, kakšne so njihove dolžnosti do Izraela.

ZDA morajo namreč po pogodbi braniti obstoj Izraela. Toda vprašanje je, če ta pogodba obvezuje Washington, da pomaga Izraelu obdržati ozemlja, ki si jih je nepravično prisvojil leta 1967. Če bi ZDA tako razlagale pogodbo o svojih obveznostih, potem je res velika nevarnost, da pride do sovjetsko-ameriškega spopada. Kakorkoli že, le če Washington obljubi, da bo sicer branil Izrael, ne pa ga podpiral pri prilaščanju tujih ozemelj, je nevarnost veliko manjša, kot se nam včasih zdi.

Vprašanje: Je mar kakšna možnost, da bi Sovjetska zveza in ZDA lahko namesto spopada skupno vsilile mirno rešitev sporov na Bližnjem vzhodu?

Odgovor: »Vsiliti« je prav v tem trenutku zelo neumna beseda za obe strani. Dejstvo je, da se ameriška vlada tega zaveda. Znova in znova je zagotavljala, da noče vsiljevati urejanja na Bližnjem vzhodu. Toda odkrito rečeno, če jim ne bo nihče vsilil pogojev in ureditve, potem dvomim, da bo kdaj do pomiritev sploh prišlo. Vsako priporočilo velikih sil bi bilo dobrodošlo, samo če ne bi obenem rožljali z orožjem.

Menim pa, da bo šel Sovjetom posel laže od rok kot Američanom. Arabci so veliko bolj pristopni za predloženo, ali če hočete, vsiljeno solucijo, kot so Izraelci, ker menijo, da bi vsaka takšna solucija določala, da morajo Izraelci zapustiti okupirana ozemlja.

Na drugi strani pa Izrael, ki ni nikoli pokazal niti najmanjše pripravljenosti zapustiti katerokoli okupirano ozemlje, je tudi odločno proti tujemu vmešavanju. Izrael kaže tudi odločno nezaupanje do čet ZN, ker pravijo, da so jih leta 1967 izdali in stali ob strani Naserju.

Vendar menim, da bi kljub vsemu morale ZN še naprej poskušati najti ustrezno rešitev. Kajti končno se učiš na napakah in mnogi opazovalci ne verjamejo izraelskim trditvam, češ »ZN nas niso podprli prej, pa nam tudi v bodoče ne bodo pomagali.«

Vprašanje: Bi mogoče prišlo do razdora med ZDA in SZ, če bi Sovjeti pomagali uničiti Izrael?

Odgovor: Mislim, da SZ ni nikoli imela namena v tem pomagati Arabcem. Sovjetska zveza je priznala Izrael. Velikokrat so izjavljali, da ima Izrael pravico obstoja. Če pa bi spremenili to mnenje, potem bi prav gotovo bilo računati, da pride do odkritega spopada med njima.

Vprašanje: Kako trdna je povezava med Egiptom in SZ?

Odgovor: Prav gotovo je zelo trdna. Toda ne verjamem, da Egipčani zaradi pomoči, ki jo prejema od SZ, žele ali pričakujejo trajno odvisnost od njih. To pa je še dodatni vzrok, da si Sovjeti ne žele, da bi Arabci uničili Izrael, ker so s tem Arabci trajno navezani in odvisni od SZ.

Naser zelo rad poudarja, da je tisti, ki daje kredite, vedno zelo odvisen od tistega, ki jih sprejema, kot pa obratno, kajti upnik se vedno boji, da bo dolжник rekel: »Ne bom plačal!«

Kljub vsestranski sovjetski pomoči so Egipčani še vedno usmerjeni proti Zahodu. Večina ljudi, ki so danes v Egiptu na vtilnih položajih, se je šolala na Zahodu in angleščina je drugi uradni jezik, ne pa ruščina. Hkrati pa obstaja majhen dvom, če so Egipčani resnično hvaležni Sovjetski zvezi za vso pomoč. Pač ni bilo nikogar drugega, ki bi jih branil pred Izraelci.

Vprašanje: Koliko časa so Egipčani še pripravljeni ostati v tako imenovani »vojni izčrpanja«?

Odgovor: Egipčani so prepričani, da je to vojna, v kateri je čas na njihovi strani, ker imajo veliko večje zaledje kot pa Izraelci. Zato so pripravljeni ostati v teh spopadih, dokler ne pride do eksplozije, ali pa dokler se Izrael ne umakne iz okupiranih ozemelj.

**US NEWS AND WORLD
REPORT 29. 6. 1970**

Eritrejsko osvobodilno gibanje se bori za novo državo Eritrejo

Obisk etiopskega cesarja Haileja Selasieja v Parizu sredi meseca junija jasno kaže, kako je zanj pomembno, da dobi podporo od zunaj, da bi lahko obdržal še nadalje združeno Etiopijo. Predvsem je hotel zagotoviti francosko zaupanje, če bo Francija kdaj zapustila svoji sedanjim kolonialni posesti Afars in Issas, da ju bo pač pustila Etiopiji, ker na tem ozemlju živijo Etiopci. Seveda je posest sporna, ker si jo hočejo prilastiti za vsako ceno tudi Somali, ki že osem let, od svoje neodvisnosti dalje podpirajo eritrejsko osvobodilno fronto v boju proti četam Etiopije.

Osvobodilna fronta Eritreje je sicer zelo malo poznana v Evropi, prav kot njihova vojaška moč; po osmih letih organiziranega boja za državo Eritrejo pa je tiste vrste gverilsko gibanje, ki ga podpira vse ljudstvo in hoče poiskati pravi trenutek za zahtevo pri ZN, naj potrdi referendum vsega ljudstva za svobodno državo Eritrejo.

Eritreja je stara turška posest. Vsidrana je med Rdečim morjem in Sudanom. Etiopijo in sedanjima francoskima posestma Afars in Issas. Zavzela jo je italijanska vojska konec 19. stoletja, kot kolonijo pa so jo leta 1941 prevzele angleške čete. Leta 1947 se je Italija morala odpovedati svojim posestim v Afriki in tedaj je tudi Eritreja prišla pod administrativno upravo Velike Britanije. Že decembra 1950 pa je Generalna skupščina ZN odločila, naj Eritreja pride pod etiopsko krono kot avtonomni del federacije Etiopije.

Sele leta 1952 so velikobritanske oblasti tudi uradno zapustile Eritrejo in se odločile prepustiti upravo etiopski vladi. Od tega trenutka dalje je dobila dežela avtonomno vlado, svoj parlament, turščina in arabščina sta postali uradna jezika, obdržala pa je tudi svojo zastavo.

Zvezna etiopska vlada se je oprla na rojevanje stranke, ki je bila za združitev

z Etiopijo. Ta napol legalna organizacija je bila pod vodstvom zelo vplivnega vodje eritrejske cerkve — Markosa. Toda na volitvah leta 1952 se je Muslimanska liga tako okrepila, da je prevzela politično vodstvo v deželi ter skupno z Zahodno fronto, ki je bila manj radikalna, a popolnoma sovražno razporejena proti osrednji vladi v Adis Abebi, prevzela skoraj vsa mesta v parlamentu. Pripadniki stranke katoliške eritrejske cerkve niso imeli več nobene politične moči v deželi.

Prvotni arabski prebivalci in tisti, ki so prišli z juga afriškega kontinenta, so bili muslimani ali pa prevzeli pravoslavno vero. Katoliki pa se niso več hoteli identificirati z manjšino ahmarskih katolikov, ki drže oblast v Etiopiji. Tako sta dve večinski veri in skupna želja po samostojni in neodvisni deželi ustvarili Osvobodilno fronto Eritreje.

Leta 1955 je moral Tedla Bairou, tedanji eritrejski predsednik vlade, na ukaz etiopske vlade zapustiti svoje mesto. Veliko njegovih prijateljev so zaprli, vse zaradi podtalnega političnega delovanja, ki tedaj ni bilo dokončno razsvetljeno. In v tem trenutku se je rodilo močno odporiško gibanje. Osrednja vlada v Adis Abebi je to svojo napako hotela dobronamerno popraviti s tem, da je l. 1960 in 1962 pritegnila majhno število eritrejskih predstavnikov v osrednjo vlado. Toda to, žal, ni moglo stvari več popraviti. Eritrejski predstavniki so se pritožili pri ZN, ti pa so prepustili razsodbo Haille Selasieju in s tem je bilo konec zaupanja Eritreje v ZN in Etiopijo. Meja med Etiopijo in Eritrejo je postala reka Mareb, ki je nihče po osmih letih sovražnosti ne želi več prestopiti.

Kmalu po ustanovitvi Osvobodilne fronte Eritreje so njeni predstavniki odšli na pogajanja k cesarju v prestolnico. Ker niso dosegli pri njem tistega, kar so želeli, so pričeli organizirati zelo močno in napadalno gverilsko gibanje, ki je zajelo velik del prebivalstva, saj mu pomagajo druge arabske dežele.

V glavnem dobivajo pomoč iz Iraka in Sirije, vodje osvobodilnega gibanja pa zatrjujejo, da so jim veliko večino gverilske opreme prodali visoki funkcionarji etiopske vlade.

Na čelu Osvobodilne fronte je Osman Saleh, nekdanji profesor geografije v Adis Abebi, ki je organiziral velikansko propagandno mrežo v tujini. Stalna predstavništva je odprl v Adenu, Bagdadu, Khartumu, Damasku, Kairu, Bejrutu, Tripolisu in Alžiru.

Združena arabska republika, ki si je leta 1950 sama priborila samostojnost, je takoj podprla eritrejske napore za osvoboditev.

Sudan in Somalija, ki imata vseskozi slabe sosedske odnose z Etiopijo, tudi nista veliko premišljevala. Leta 1965 se je razvedela skrivnost, da sta dve letali, polni češkega orožja, pristali na letališču v Khartumu, namenjenega Osvobodilni fronti Eritreje. Najbolj odkrito pa eritrejske gverilce podpirata Sirija in Irak, kjer se šolajo mladi Eritrejci na vojaških akademijah in urijo po vojašnicah.

Toda največjo materialno in moralno podporo pa so dobili pred tremi leti z ustanovitvijo Al Fataha — palestinske gverilske organizacije. Kot se Al Fatah bori za svobodno Palestino proti Izraelcem, tako se eritrejsko osvobodilno gibanje bori proti Etiopiji.

Etiopci se zaradi ameriške pomoči še vedno zelo uspešno borijo proti eritrejski gverili. Kajti ZDA so postavile v Kagnewu blizu Asmare enega najpomembnejših telekomunikacijskih relejev na zemeljski obli, poleg tega so z izgubo vojaških baz v Libiji Etiopijo uvrstili v tisto vrsto pomembnih dežel, ki bi jim nadomestile izgubljene pozicije v Sredozemlju. Okrepili so svoje čete v Tripoliju ter v vratih Massaouah.

Veliko prijateljstvo etiopske vlade z Izraelom je tudi prineslo svoje sadove. Etiopska vlada je dovolila Izraelu zgraditi letališča na severu Eritreje ter dve pomorski bazi, ki bi stalno nadzorovali Rdeče morje. To je v juniju sporočila sirska vlada, češ da izraelski inženirji že delajo na terenu in da bodo v najbližji prihodnosti izraelska reaktivna letala nadzorovala letališča v Jemenu, Saudski Arabiji in Sudanu. Izraelska vlada je novico sicer tako demantirala kot lažno propagando sirijske vlade in verjetno je zato sledil takoj obisk etiopskega cesarja v Združenji arabski republiki.

Kakorkoli že, Osvobodilna fronta Eritreje se je prepričala, da je veliko izraelskega kapitala investiranega v Eritrejo in da se etiopska vojska uri proti eritrejskim gverilcem v Izraelu. Še več, odkrili so, da deluje na področju Eritreje velika skupina izraelskih vojakov.

To je torej nekaj vzrokov, ki so povzročili rojstvo in razširjenje zelo močnega gverilskega gibanja v Eritreji, in je prišlo tako daleč, da hoče za vsako ceno vreči cesarsko vlado v Etiopiji in želi v prijateljstvu še naprej sodelovati z etiopskim ljudstvom. Kljub temu da ima Etiopija vplivne zaveznike, mora v tem trenutku zelo resno računati na to močno gverilsko organizacijo v lastni državi, ki je nobena sila ne more več zatreti. Zato je verjetno le še vprašanje časa, kdaj bo država Eritreja zapisana v svetovne zemljevidne.

MONDE DIPLOMATIQUE 7/70.

Gojmir Anton Kos: Prihod Slovencev, 6. stoletje, 1940, olje

ANDERSON, Poul: Srečni planet. Izbor najboljših znanstvene fantastike. Zbirka Spektrum. Urejuje: Anka Vesel. Tehniška založba Slovenije. Ljubljana 1970. 257 str.

ARIH, Rok: Pomnenje. (Novele in črtice.) Herman Vogel: O pisatelju in knjigi. Opremil: Julijan Miklavčič. Tehnični urednik: Aco Mavec. Mladinska knjiga. Ljubljana 1970. 293 + (II) str.

BOŽIČ, Dragan: Ko se prikaže rdeči konj. Prevedla: Nada Carevska. Knjižnica Sinjega galeba 143. Ilustriral: Štefan Platinč. Mladinska knjiga. Ljubljana 1970. 128 + (III) str.

BRONTË, Emily: Viharni vrh. Roman. Prevedla in spremno besedo napisala: Rapa Šuklje. Ponatis. Cankarjeva založba. Ljubljana 1970. 352 str.

CLELAND, John: Fanny Hill. Spomini kurtizane. Prevedel: Boris Verbič. Opremil: Bronislav Fajon. Založba Lipa. Koper 1970. 317 + (II) str.

DEFOE, Daniel: Zgode in nezgode znamenite Moll Flanders. Prevedel: Janko Moder. Opremil: Janko Bernik. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1970. 353 + (II) str.

DOLENC, Mate: Menjalnica. Novele. Opremil: Matjaž Vipotnik. Obzorja. Maribor 1970. 136 + (III) str.

DOSTOJEVSKI F. M.: Bedni ljudje. — Dvojnik. — Netočka Nezvanova. Prevedli: Alenka Glazer, Gitica Jakopin in Severin Šali. Opremil: Uroš Vagaja. Izbrana dela F. M. Dostojevskega. Urednik: dr. Bratko Kreft. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1970. 516 + (III) str.

DRUGI svetski rat. 1939—1945. 2 knjigi. Autori: Jovan Marjanović, Petar Brajović, Nikola Mraović, Milan Andrić, Milutin Marković, Dimitrije Studić, Jovan Vasiljević, Stojadin Katić. Lektor i korektor: Veljka Marković. Umetnička i grafička oprema knjige: Ante Šantić. Skice i mape: Djordje Stevanović. Mladost. Beograd 1969. 1. knj.: XVI + 516 str., 2. knj.: X + 643 + (II) str. Med tekstom slike, skice in zemljevidi.

FISCHER, Ernest-Franz MAREK: Kaj je Lenin resnično rekel. Prevod: Dragana Kraigher. Opremil: Peter Kordić. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1970. 169 + (III) str.

FISCHER, Ernest-Franz MAREK: Kaj je Marx resnično rekel. Prevedla: Nada Sfili-

goj. Oprema: Peter Kordić. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1970. 174 + (II) str.

GOODMAN, Mitchell: Konec tega. Vojni roman. Prevedla: Marija Cvetko. Opremil: Zdravko Vatovec. Založba Lipa. Koper 1969. 391 + (I) str.

GUTRIE A. B.: Veliko nebo. Roman. Prevedel: Marijan Tavčar. Opremil: Uroš Vagaja. Knjižna zbirka Nova obzorja 75. Založba Obzorja. Maribor 1970. 482 + (II) str.

HRUŠCEV Nikita Sergejevič: Tajni referat. Prevedli: Nevenka Car-Rubinič, Jure Šonje. Biblioteka Vremeplov. Uredili: Josip Vrhovec, Zlatko Čepo. Stvarnost. Zagreb 1970. 169 + (II) str. + 16 str. slik.

HUMAR, Jožko: Občina in občan. Oris in razvojne težnje samoupravne občine v SFR Jugoslaviji s posebnostmi v SR Sloveniji. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1970. 288 str.

Iz preteklosti makedonskega ljudstva. Ureja: redakcijski odbor: Mihailo Apostolski, Aco Aleksievski, Ivan Katardžiev, Blagoj Mihov, Ljubomir Isaiev. Tehnični urednik: Risto Kavralov. Izdajata: Radio-televizija Skopje in Sekretariat za informacije pri Izvršnem svetu Sobraja SR Makedonije. Skopje 1969. 269 + (II) str.

JERMAN, Ivan: Pevski zbor jugoslovanske armade Srečko Kosovel. Strokovna recenzenta: Ciril Cvetko in Miroslav Luštek. Opremil: Vladimir Lakovič. Knjižnica NOV in POS 37. Ureja komisija za zgodovino sveta za razvijanje tradicij NOB pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije. Založila: Osrednji odbor prekomorskih brigad v Ljubljani in Partizanska knjiga. Ljubljana 1970. 220 + (III) str. Med tekstom slike.

JONES, James: Tanka rdeča črta. Roman. Prevedel: Janko Moder. Opremil: Bronislav Fajon. Knjižna zbirka Nova obzorja 76. Založba Obzorja. Maribor 1970. 620 + (II) str.

JURIČ, Evgen: Naša ulica. Ilustriral in opremil: Milan Bizovičar. ČZP »Delo«. Ljubljana 1970. 199 + (V) str.

LLEWELLYN, Richard: Navzgor v osrčje pojočih gora. Iz angleščine prevedel: Mart Ogen. Zbirka Mozaik. Urejuje: Ivan Skušek. Opremil: Štefan Potočnik. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1970. 308 + (I) str.

LONDON, Jack: Mala gospa velikega doma. Roman. Prevedel: Boris Rihteršič. Opromil: akad. slikar Franc Mesarič. Pomurska založba. Murska Sobota 1970. 246 + (I) str.

MATICIČ, Nada: Daj mi roko, Veronika. Roman. Opromil: Bronislav Fajon. Založba Obzorja. Maribor 1970. 423 + (V) str.

MEERSCH, Maxence van der: Telo in duša. 1. knjiga: V sponah jaza, 2. knjiga: Ljubezen osvobaja. Roman. Prevod: Mimi Malenšek. Oproma: Zvest Apollonio. Založba Lipa. Koper 1969. 1. knj.: 453 + (II) str.; 2. knj.: 422 + (I) str.

MEVLJA, Dušan: Mornar na suhem. Opromil: Janez Vidic. Obzorja. Maribor 1970. 226 + (V) str.

MORAČA, Pero — Slobodan BOSILJČIČ: Komunisti Jugoslavije. 1919—1969. Lektor: Gordana Petrović. Umjetnička oproma knjige: Ante Santić. Izbor umjetničkih priloga: Nada Šuica. Mladost. Beograd 1969. XII + (III) str.

MRATOVIČ, Veljko: Družbena in politična ureditev SFRJ. Učbenik za srednje šole. 7. izdaja, prilagojena novim ustavnim spremembam. Prevedla: Mojca Močnik. Opromil: Matjaž Vipotnik. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1970. 188 + (VIII) str.

O'BRIEN, Edna: Dekle z zelenimi očmi. Roman. Prevedla: Alenka Moder. Zbirka Prizma. Založba Obzorja. Maribor 1970. 226 str.

OMLADINSKI pokret Jugoslavije. 1919—1969. Autori: Slavoljub Cvetković, Vojo Rajčević, Petar Kačavenda, Zdravko Iljić, Dušan Plenča, Ahmet Nazačić. Urednik: Dušan Plenča. Lektor i korektor: Veljka Marković. Umetnička i grafička oproma knjige i omota: Ante Santić. Mladost. Beograd 1969. (XII) + 407 + (IV) str. Ilustrirano.

PARETTI, Sandra: Lastovka in hlev. Roman. Prevedel: Drago Grah. Opromil:

akad. slikar Franc Mesarič. Pomurska založba. Murska Sobota 1970. 457 + (II) str.

POŽAR, Breda: Anastasius Grün in Slovenci. Opromil: Bronislav Fajon. Založba Obzorja. Maribor 1970. 272 str.

RAKOVA, Slava: Sem ga res ubila. Dnevnik zločinke. Opromil: akad. slikar Franc Mesarič. Pomurska založba. Murska Sobota 1970. 259 + (I) str.

REHFISCH, Hans J.: Pariške čarovnice. Zgodovinski roman. Prevedel: Silvester Škerl. Opromil: Štefan Potočnik. Zbirka Mozaik. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1970. 382 + (II) str.

RUPEL, Dimitrij: Bele sobe. Opromil: Marko Pogačnik. Obzorja. Maribor 1970. 156 + (III) str.

SAGA o Njalu. Izbor, prevod, vsebina izpuščenih poglavij in opombe: Boštjan Arko. Sprema beseda: Rapa Suklje. Knjižnica Kondor 115. Urednik: Uroš Kraigher. Mladinska knjiga. Ljubljana 1970. 194 + (I) str.

SIENKIEWICZ, Henrik: Z ognjem in mečem. 2 knjigi. Roman. Prevedel: Janko Moder. Opromil: Uroš Vagaja. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1970. 1. knj.: 454 + (II) str.; 2. knj.: 438 + (II) str.

SIENKIEWICZ, Henrik: Potop. 3 knjige. Prevedel: Rudolf Mole. Opromil: Uroš Vagaja. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1970. I. knj.: 423 + (I) str.; 2. knj.: 529 + (III) str.; 3. knj.: 382 + (II) str.

STONE, Irving: Tisti, ki ljubijo. Življenjepisni roman o Abigail in Johnu Adamu. Prevedli: J. T., V. N., A. P. Opromil: Savo Sovre. Zbirka Mozaik. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1970. 650 + (II) str.

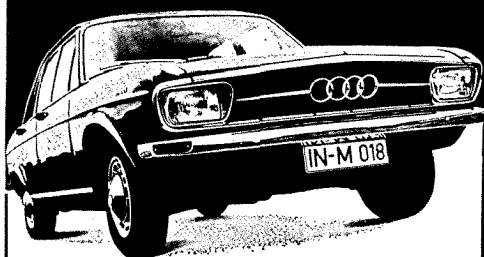
TRUHLAR, Vladimir: V dnevih šumi ocean. Pesmi. Sprema beseda: Edvard Kocbek. Opromil: ing. arh. Tone Bitenc. Mohorjeva družba. Celje 1969. 104 + (III) str.

POPRAVKI PREJSNJE STEVILKE BORCA:

Pravilni podpis reprodukcije na ovitku: Karel Putrih, Portal Skupščine SRS (detajl), 1957, bron.

Članek »Ob razstavi 25 let slovenske grafike 1945—1970«: str. 591, 15. vrsta od spodaj: 1963 namesto 1939 — str. 594, 20. vrsta od zgoraj: socialističnega namesto socialnega.

AUDI 60, 60L, 60 variant
75L, 75 variant, S 90
AUDI 100, 100S, 100LS

sprednji pogon - majhna poraba - hitri
 pospeški - visoka potovalna hitrost -
 odlična lega na cesti

**INFORMACIJE IN PREIZKUSNE
 VOŽNJE PRI**

AUTOCOMMERCE

LJUBLJANA, TRDINOVA 4

VELEBLAGOVNICA

nama

LJUBLJANA

ima v svojih prodajalnah
**v Ljubljani, Kočevju
 in Škofji Loki**

veliko izbiri blaga široke
 potrošnje in prodaja tudi
 za tuja devizna sredstva

POTROŠNIKOM SE PRIPOROČAMO

aero

TOVARNA AERO CELJE

POSLOVNO
 ZDRUŽENJE
 PROIZVAJALCEV
 TEKSTILA
 IN KONFEKCIJE

PRODAJNI SERVIS

Modna hiša

LJUBLJANA - MARIBOR

Ob nakupu poletne garderobe si oglejte v Modni hiši v Ljubljani in Mariboru
 bogat asortiment modne damske in moške konfekcije, pletenin ter najrazličnejšega
 metrskega blaga v novih deseni in materialih

INDUSTRIJSKI KOMBINAT

KONUS

SLOVENSKE KONJICE

Mariborska 12 - Jugoslavija

Proizvaja v specializiranih obratih:

VSE VRSTE TELEČJEGA, JUNČJEGA IN GOVEJEGA BOKSA,
PODPLATNO USNJE, TEHNIČNO USNJE S TEHNIČNO KON-
FEKCIJO, RAZNA KRZNA, USNJE DROBNICE IN VSE VRSTE
LAK-USNJA, KRZNENO IN USNJENO OBLAČILNO KONFEKCI-
JO, COPATE, TANINSKA STROJILA IN IGLANO PERLONSKO
OBLOGO TAL »KOSON«

Prodajalne:

NOVA GORICA, LJUBLJANA, CELJE, MARIBOR,
PTUJ, BEOGRAD, NOVI SAD IN NIŠ

NAŠI PROIZVODI — JAMSTVO ZA KVALITETO!

SKUPŠČINA OBČINE PTUJ

Z VSEMI DRUŽBENOPOLITIČNIMI ORGANIZACIJAMI
VOŠČI OB OBČINSKEM PRAZNIKU 8. AVGUSTU
IN 25. OBLETNICI OSVOBODITVE
VSEM BORCEM, AKTIVISTOM NOV IN OBČANOM
TER JIM ŽELI NADALJNJIH DELOVNIH USPEHOV
PRI RAZVOJU NAŠE SAMOUPRAVNE
SOCIALISTIČNE SKUPNOSTI

